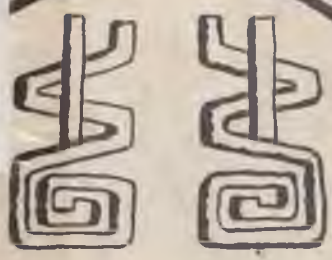

84(2p=Билс)
М 556
С 17059

كازى

پيئارلار يېت
س قاتلە

«ААМДЫ БИЗНИ АТЫБЫЗ»

КЯЗИМ

ЧЫГЪАРМАЛАРЫНЫ
ЭКИ ТОМЛУГЪУ

КЪМАССР-НИ
МИНИСТРЛЕРИНИ СОВЕТИНИ
ТАРЫХДАН, ФИЛОЛОГИЯДАН
ЭМ ДА ЭКОНОМИКАДАН
«СЫЙЛЫЛЫҚЪНЫ БЕЛГИСИ»
ОРДЕНЛИ КЪАБАРТЫ-МАЛҚЪАР
ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТУ

ہا بیلا نر کا زم

ہیفا ردالار نر
آس تو مو نو

الینیر تو مو

МЕЧИЛАНЫ КЯЗИМ

ЧЫГЪАРМАЛАРЫНЫ
ЭКИТОМЛУГЪУ

ЭКИНЧИ ТОМУ

С17059

«ЭЛЬБРУС» КИТАП БАСМА
НАЛЬЧИК, 1989

Каб.-Балк. республикалык ылау-
ная библиотеканы атындагы «Ч. К. Крупской»
г. Нальчик, ул. Богмова № 42

Басмагъа хазырлагъан, ангылатыуланы, сёзлюкню жазгъан
филология илмуланы кандидаты **Теппеев А. М.**

Редакция къауум: **Биттирова Т. Ш., Гуртуев С. С., Залиханов Ж. Ж.**
Кулиев Къ. Ш., Мечиев С. К., Хутуев Х. И., Теппеев А. М.

Рецензия жазгъанла: **Мокаев М. Х.** поэт,
Толгуров З. Х. филология илмуланы доктору,
Улаков М. З., Жабелова Л. Ж. филология илмуланы
кандидатлары.

Жууаплы редактор **Бабаев И. Х.**

Китап басманы редактору **Табаксоев М. Х**

М 4702100200-077
М 125(03)-89-99-89

ISBN 5-7680-0130-1

© Къабарты-Малкъар Автоном Совет Социалист Республиканы Ми-
нистрлерини Советини тарыхдан, филологиядан эм да экономикадан
«Сыйлылыкны белгиси» орденли Къабарты-Малкъар илму-излем
институту.

НАЗМУЛА БЛА ПОЭМАЛА.

93. * * *

Багъдатха да, Стамбулгъа да бардым,
Мекканы Кааба ташына баш урдум.
Алай къайытханда жарлы жериме,
Анама жангыдан туугъанча болдум.

1910

94 * * *

Арабда, Тюркде да айланып келдим.
Энтда Бызынгыны тауларын кёрдюм.
Манга хычыуунду барындан эсе
Жарлы элими кыйы от ийиси.

1910

95. ДИН ҚЪАРЫНДАШЛАБЫЗ БИЗ

Китапны алабыз кӧлүбузгъа,
 Аллах деп, чыгъабыз жолүбузгъа,
 Қъарайбыз онгүбузгъа, солүбузгъа,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Аллах бизни бир кюн жаратханды,
 Жанланы, тиллени танытханды,
 Билебиз, къуранда жазылгъанды,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Жан-жаныуар — бары тенг туугъанды,
 Бир жазыу, бир ёмюр салыннганды,
 Шукур, мажюсюлюк къалыннганды,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Буслиман, гяуур деп кюрешмейик,
 Игиге, аманнга юлешмейик,
 Тюз болуп, бир бирге илешейик,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Тиллени, халкъланы айырмайыкъ,
 Қъарыусузгъа жалккъа къайырмайыкъ,
 Тюз болайыкъ, жарлыгъа къайгъырайыкъ,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Кевсер суулай болсун ниетибиз,¹
 Ачыкъ болсун дуниягъа бетибиз,
 Онг тапсын, тюзелсин миллетибиз,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Алам тилин Сулайманча билейик,²
 Ырысхы — бош, огъурлулукъ тилейик.
 Дунияны кезиулюгюн билейик,—
 Дин къарындашлабыз биз.

Ёксюзлеге къарыу, къанат берейик,
 Юйсюзлени хатерлерин кёрейик.
 Ассы болмай, даулет бла ёлейик,—
 Дин къарындашлабыз биз.

96 * * *

Жарлы халкъым, кѐп китапла окъудум,
Андан санга хайыр чыгъар деп турдум.
Кязим окъуйду, жазады, эринмейди,
Алай насып къайдагъысын билмейди.

1911

97 * * *

Къарыусузгъа хайырым тийсин деп,
Эски гюрбежимде темир тюеме.
Халкъыма жетген азаплыкъны кёрюп,
Гюрбежимдеги кёмюрча кюеме!

1911

98. * * *

Сѣзюм къягъа садакъ окъ
Тийгенчады. Амалым жокъ.
Алай зулмугъа баш урмам,
Налат бергеними къоймам.

(?)

99, * * *

Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг,
Мен сени жибердим атып.
Қъайсы сырт артына аудунг,
Не къаягъа тийдинг барып?

Жашлыкъ, бек ушаенг жазгъы
Жумарукъну бойнуна сен.
Не уа ол кесим ёлтюрген
Кийик болурму эдинг сен?

1911

100. * * *

Хар элни да кьой союу башха,
Хар эл кесича кёреди кюнюн.
Анда жокьду ётюрюк не тасха,—
Айырады терслигин, тюзлюгюн.

Алай патчах дау айтады бизге,
Къайгы бла киреди элибизге.
Ол бюсюремейди адетибизге,
Бийикден къарайды кесибизге.

1911

101 * * *

Бу хаух, жалгъан дуня
Бизге мюлкге берилмез.
Жашасакъ да минг жылны,
Кёзюбюзге кёрюнмез.

Жюз жыл ёмюрю болгъан
Кетер, жашау суйгенлей,
Эшиги бла кирип,
Терезе бла тюшгенлей.

Тюйюл киши ёмюрлюк,
Дуня артын кёрлюк,
Къыямадан сау келлик,
Аны билсин хар ёллюк.

(?)

102 * * *

Айырылыу жетер бизге,
Ахыр салыр ишибизге,

Сора турмаз онгубузну —
Кёмюп кьояр отубузну.

Сен да жашайым дегенлей,
Атынг кьалыр жерленгенлей.

Кьолунг, бутунг терк байланыр,
Бир ишинг да битмей кьалыр.

Жашар жер деп, төгерсе тер,
Жатар жеринг женгил битер.

(?)

103. * * *

Къачханнга — къач, къутул деген аллах,
 Къуугъаннга — къуу, жет, кѣм деген аллах,
 Къачханны, къуугъанны да биргесине
 Узакъгъа, кенгиге да жетген аллах,

Мени биргеме намаз къыласа,
 Кѣзюме, къашыма къарап тураса,
 Мен кѣрмейме, сен туурадаса,
 Ийнегими саусам — къууанаса.

Тик арбазыма къарангы тюссе,
 Сени къачынг — кюн жарыкъды бизге,
 Шош къарайса къыйынлы жерибизге,
 Сен бюсюремейсе хатерибизге.

Акъ къаяла башындан жол сала,
 Жауун булутла къаралып чыкъсала,
 Элия отла жашнап чакъсала,
 Иебиз санга жалынчакъ салам.

Билебиз сени барлыгъынгы,
 Кѣребиз кючюнгю, жарыгъынгы,
 Аны ючюн айтабыз тарыгъыуубузну,
 Кетмеген, азаймагъан жарсыуубузну.

Зинданда жесирни — таукеллиги,
 Шашхан къулну умуту — къайтышыуу,
 Сау адамны тилеги — ашы, сууу,
 Аллах, жокъду бизге ашыгъыуунг!

Барына кѣл берирге жарагъан,
 Къаяладан, сууладан да къарагъан
 Аллах, къайгъырмадынг шо бир кере,
 Кязим жилигъанда терсликни кѣре.

Зинданнга тюшдюнг, ийман нѣгерим,
 Хан къаласына, кѣкге ѳрлединг,
 Аллах, барына кѣзлеринг жютю,—
 Жерде зулмуну бир нек кѣрмединг?

C17059

Санга тарыгъа, жалбара къарыйбыз,
Себеплик жокъ, тарыкъгъандан арыйбыз,
Аллах, энди ахырыбызгъа тыяндыкъ,
Жокъмуд сенден, жокъмуд бизге тыянчыкъ?

(2)

104 * * *

Патчах аскер кирип келди,
Элни тутуп эки бѣлдю,
Билимли халкъ ачдан ёлдю,
Билимсизни сыйлы кѣрдю.

Кетерилди алгъын чекле,
Къурудула сют эмчекле,
Къыйналалла бу жюрекле,—
Унутулмаз эски дертле.

1911

105. * * *

Сакъат санларымы ат этип изледим,
Насып къайдагъысын билсемед дедим.
Бир жерде да тюзлюк хукму кёрмедим,
Кёп жюрюдюм, къайгъы болду нёгерим.

«Жарлы кёлю — жалан»,— дегенни билдим,
Жан аурумакъ, туз-дам алада кёрдюм.
Шаркъны танып, алтын къалагъа кирдим,—
Хар къайда да керти сёзню изледим.

Дунияны азаплары, бугъоу болуп,
Тагъылдыла бу сакъат санларыма.
Аллахдан тилек этип, жайсам кёкге,
Къан тамды къуран тутхан кёолларыма.

«Аманлыкъ ким этсе да — табар жаза»,—
Дейдиле хадиследе. Къайда, къайда?!
Кёрмейбиз аманлыкъчы жаза табып,
Жарлыла кьоркъадыла аллахдан да!

Тюз адамла жашайбыз умут этип,
Жыгъылгъанны кьобарабыз кьол берип.
Зулмучу уа кетеди жерге кёмюп...
Бир аллах а турады барын кёрюп...

1912.

106. * * *

Мен тейри жарыгъын кѣрюрге
Алай термилеме Шыкыда:
Жол ачыкъ деп ууаз берирге,
Уятыргъа халкъны жукъудан!

Тарладан туманла келгенча,
Кенгледен азатлыкъ келирин,
Мен кѣкню кенглигин кѣргенча,
Халкъ хашау тенглигин кѣрюрюн!

1912.

107

Я илляхи, асыл кѳушну
Туугѳан агѳачына кѳондур.
Уясына хата жетмей,
Аны жолун иги болдур.

Я илляхи, асыл кѳушну
Кѳанатларына кѳарыу бер!
Балаларын сау ѳсдюрюп,
Бийик учаргѳа сен жибер!

1912

108. * * *

«Юй ишлейди, салып тамал,
Ашы, суу барды тамам,
Намаз кылад, айтад салам,
Насыплыды жахил адам!» —

Десек, анга сылтау таба,
Тилибизни артдан кяба,
Излемесек башха амал —
Небиз башхад бизни малдан?!

1912

109. * * *

Аллах бла сѣлешип турдум,
Халкъ да ызымдан келлик сундум.
Энди билеме, бош учундум,—
Тюрлендирмез зулмучу сырын.

Бузулгъанны дин тыяр дедим,
Хакъ измиге ийнанып келдим.
Бары да алдау, бош терилдим,
Бир динден себеп жогъун кѣрдюм.

1912

110. ОГЪАРЫ ЧЕГЕМДЕ
АКЪБОЛАТЛАНЫ ЖАҚОНУ ЮЙЮРЮН
ЫРХЫ БАСХАНДА ЭТИЛГЕН ЖЫР

Чегем элни башындан
Кезиусюз буз жаугъанды.
Таш-топуракъ къалмайын
Жаколагъа аугъанды.

Қъоншу элле келелле
Таш хуруну чачаргъа,
Жако къарыу тапмайды
Қъызларын алып къачаргъа.

Чегем бойну къалмайын
Акъ ырхыдан толгъанды.
Он эки жан бир кюннге
Шеит ёлюк болгъанды.

Шеитлени башлары
Сабыр хажы — Малкъарукъ.
Шеитлеге бер, аллах,
Қъыямат кюн бет жарыкъ.

Ташла кибик келелле
Кёкню кюйсюз бузлары.
Ырхы тюбюнде къалдыла
Жакону ариу къызлары.

Жазыуу кёкде жазылгъан
Жарлы Аминат — кёз гинжим,
Зарауатха тёзалмай,
Атангдан аман инжилдим.

Қъууанч кюнюнгю сакълагъан
Ананг бир аман жиляйды.
Нетейик, тейри чамланса,
Кюйю, палахы былайды.

Жарлы Жако, сен кёрдюнг
Чегем тарыны кюйсюзюн.
Юч кызынга жапдыла
Аминатны берне кюйюзюн.

Ташла ичинде кёрюнед
Дауутну чепкен кёлеги.
Шафауат жолуна кетди
Аллахны сыйлы мёлеги.

Лячин бала — Сюлемен —
Къанаты къатмай жоюлгъан.
Жакоча жазыкъ ким болур,—
Юйю юсюне оюлгъан!

Жарлы эгечинг Атин да
Санга кычыра батады.
Терек кибик кызычыгы
Къатында ёлюп жатады.

Жарлы Жако, тынчай сен,—
Сабийлей чалгъы гишеген!
Ырхыгъа къарыу этмединг,
Аллахдан себеп излеген.

Холам тарына, Бахсаннга
Къуугъун атлыла кетдиле.
Чегемни жарлы халкына
Бу къара кюнле жетдиле.

Сени жауунг къарагъыед
Чегем бойнунда болгъаннга
Жакону хапарын айтыгъыз
Къыйынлыкъны соргъаннга.

1912.

111. БИЗ — БУ ДУНИЯНЫ КЪОНАКЪЛАРЫ

Олтурама, ауур ишимден талып,
 Биргеме тыягъым, къаламым къалып,
 Айтама, жүрегим отча жанып:
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Жашайбыз мал кютюп, чалгъы чалып,
 Окъуйбуз, жукъ билмей, къара танып,
 Тилек этебиз, кёкге аралып,
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Къарайбыз жерге, суугъа, къууанып,
 Къатдырабыз оракъ, чалгъы, сугъарып,
 Тапханыбыз — бир тон, эки чарыкъ,
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Кёп этебиз бийикде журтланы,
 Жыябыз байлыкъланы жутланып,
 Болмайбыз тюзлюкню, динни танып,
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Къыйналабыз, къул, ёзден саналып,
 Тыякъ да кётюребиз, къаралып,
 Къара дерт жетдиребиз, къан алып,
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Къыз беребиз, сормай, къалын алып,
 Ол жазыкъ жилияса, жанын алып,
 Азап салабыз, гюняхха къалып,—
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Къууанабыз, отларыбыз жанып,
 Жашларыбыз, къызыбыз махталып,
 Билебиз не болгъанын бет жарыкъ
 Биз — бу дунияны къонакълары!

Кюрешибиз, кюннге кюйюп, талып,
Ох демей бир кюнню, солуу алып,
Даггы кетмейбиз жашаудан кыанып,
Биз — бу дуняны кьонакълары!

1912

112. ТЮЗЛЮК

Оюлмаз къала дуняда
 Тюзлюкдю, кючлю жокъ андан.
 Тюзлюк ажашмаз туманда,
 Ол ёлмез, кетип къаядан.

Махтанмагъыз бай да, бий да,
 Бизнича, инсансыз сиз да.
 Къалмабыз биз бирибиз да,
 Неде байлыкъ, мюлк да, юй да?

Тюзлюк а ёлмез, чиримез,
 Аны бир къылыч да кесмез,
 Залим аты малтап кетмез,
 Жюрегинден къама ётмез.

Ол кёп залим бойнун бургъанд,
 Ол патчахладан къутулгъанд,
 Зинданладан учуп чыккъгъанд,—
 Темир бугъоу жоялмагъанд.

Муну айтхан акъсакъ Кязим,
 Келгинчиннге манга ёлюм,
 Къысылгъынчы эки кёзюм,—
 Тюзлюкте кюлд мени сёзюм!

1912

113. * * *

«Юйюм деген, юйю тенгли таш кётюрюр»,—
Дейбиз тауда,— «Таукел таудан ётдюрюр».
Къайсы жарлы таш кётюрмей кечинир,—
Жол кыдырып, барын кёрюп келеме.

Таш тюелле Шыкыда да, керилип,
Мадаралла, ёгюз кемге жегилип,
Бир келмеди талгъан белге женгиллик,—
Хар къайда да юйсюзлени кёреме.

1912,
Шыкыбы.

114. ЖАУУР ЭШЕКТЕ

«Эшекни кючю халал,
Сютю харам»,— дейдиле,
Сен жарлыны жегелле,
Сора тутуп тюелле.

Сенсиз да болмайдыла
Журтубузда таулула,
Аманнга: «Эшек кибик»,—
Деп кюядыла ала.

Туякъларынг тиймеген
Таш болмаз бу жоллада,
Сен бармагъан жол болмаз
Бу тарлада, кюллада.

Жарлы эшек, жауур эшек,
Иенг не аман эди!
Жауур этмейин жексе,
Юйюмю кюругъан эди!

Эки кюулагъынг салпы,
Мудах болуп тураса,
Кеп артыкълыкъ сынагъан
Сен да бир жарлы жанса.

Назмум жауурунгу сау
Эталмазын билеме,
Алай, санга къайгъырып,
Чыдаалмай этеме.

Тил билмейсе, жарлы сен,
Назмуму ангыларча.
Мени къайгъырыу сёзюм
Санга аёу болурча.

1912

115. МАРАУЧУНУ АНАСЫНЫ ЖЫРЫ

Балам, жугъутур уугъа чыгъаса,
 Жюрегим къайгъыдан толад.
 Чынгылла тумандан толудула,
 Тауда къар бугъей кѣп болад.

Балам, уллу къар жауады тауда,
 Анангы жюреги жанад.
 Къыш къаяла учхалауукъдула,
 Чынгыл башында жол да тард!

Балам, бу къар кюн уугъа кетесе,
 Жарлыд мараучу анасы.
 Къанлы жауубуз барлыкъ жолунгда
 Билей болурму къамасын?

Балам, Апсаты эшитсин анангы
 Жарсыуун бла тилегин!
 Ол санга иги кѣзден къарасын,
 Сенсе да жангыз билегим.

Балам, бюгюн таула къаштюдюле,
 Къар жауады бир эринмей.
 Мен бу дуниядан алай кетейим,—
 Сени ачыуунгу кѣрмей!

1912.

116 * * *

Ёмюрлюк чарыкъла этип,
Биз насыплы кийсек эди!
Биз къанатлы атны табып,—
Насыпха жетдирсе эди!

Ёмюрлюк чарыкъла этер
Кибик тери къайдан чыгъар?
Насыпха элтир къанатлы
Атны да бизге ким табар?

1912

117 * * *

Тик тауладан суула энше кетелле,
Къыш къыямасы, суугъу — ётелле.
Алай кетмейди халкъымы къайгъысы,
Сау болмайын турад жүрек жарасы.

1912

118 * * *

Бююн Суююнш улу жарлы Ахматны,
Мужура бла уруп, башын жаргъанды.
Мени жүрегиме да ол мужура
Ёмюрге сау болмаз жара салгъанды.

1912

119 * * *

Бир кишини эки болса душманы,
Тынчайырма ол факъырны бир жаны?

Бир душманы — жерини такъырлыгы,
Бир таймагъан жарсыуу, факъырлыгы.

Бир душманы — бийини кѣп ишлиги,
Тоймагъан малкѣзлюгю, эришлиги.

Бир кишини эки болса душманы,
Тынчайырма ол факъырны бир жаны?

1912

子解

120. * * *

Арбазыма кьоннган чорбат чыпчыгы,
Санга къарап турама, юйден чыгып.
Ач болсанг да, унугъуулукъ кѣрмейсе,
Дуняда къул, бий дегенни билмейсе.

1912

121. * * *

Қыйындыла жоллары жерибизни,—
Насып ажашханды, табалмай бизни.
Қзурурукъ палах бир нек ажашмайды?
Элибизни тапмай бир нек қалмайды?

1913

122. * * *

Палах тау тарлада жолну тынч табад,
Ажашмагъанлай, бизге келип къалад.
Насып къайда ажашып къалгъан болур?
Не кыйын, узакъ эди бизге жолу!

1913

123. СУУ БОЙНУНДА
ЖАНГЫЗ ТАЛЧЫҚЪГЪА
АЙТЫЛГЪАН НАЗМУ

Суу бойнунда ариу чакъдынг,
Сен Кязимни къуандырдынг,
Кишиуларынг жумушакъла,
Кёзню жапсаралла ала.

Сен былайгъа къайдан келдинг,
Жангызлайын къалай ёсдюнг?
Къыш къабышмай къалай турдунг,
Борандан къалай къутулдунг?

Жокъ эгечинг, къарындашынг,
Жокъ не жууугъунг, не хоншунг,
Ананг, атанг жокъ къатынгда,—
Къалай ёсдюнг суу бойнунда?

Мен сени сындырмам, кесмем,
Кишиуларынгы да эзем.
Мен аллайладан тюйюлме,—
Сен, менден къоркъуп, ийилме!

Аллынгда мен ийилейим,
Санга мен хурмет берейим,
Жарлы жерими ийнагъы,
Тураса сен, чиммакъ чагъып!

Сенляй назикни кесерге,
Башына аман кюн берге
Сюйгенле аз тюйюлдюле,—
Жюреклери чюйредиле!

Сени ала кёрмесинле,
Эчкиле кемирмесинле!
Кюйсюз желле бюкмесинле,
Кюйсюз къолла кесмесинле!

Биз жашагъан дуня кюйсюзд,
Кѣп жан жоюлад кезиусюз!
Сакъ бол, тау суу бойнунда тал,
Ёс, чакъ, къууан! Хайда, сау къал!

1913

124. * * *

Сакъ жауунла гюрюлдешип жетелле,
Орамланы кирин жуууп кетелле.
Не этсинле таудан келген жауунла,—
Халкъ къайгысын жууалмайдыла ала!

1913

125. * * *

Боранла уралла, къарла жауалла,
Таула барына да чыдап туралла.
Къыйынлы халкъым, сен да алай чыда
Барына да, къыйынлыкъ кѣп дунияда!

1913

126. * * *

Кыйынылыкъга, зорлукъга чамлана,
Жашайбыз, жүрегибиз отда жана.
Ишлеп, къол кыйыныбызны ашарбыз,
Иги умутну юзмейин жашарбыз.

1913

127. НЕТЕЙИМ?

Кюнле ётелле, нетейим?
Терк кетелле, нетейим?
Къартлыкъ келед, нетейим?
Къайры къачып кетейим?

Къачып тау башына чыкъ,
Тенгиз туюбуне кир, букъ,—
Жокъ къартлыкъдан къутулуу,
Жокъ аны артха буруу.

Ишле, Қязим, ишле сен,
Керексиз кючсунме сен,
Назмуларынгы тиз сен,
Алай этсенг, бек тюзсе!

Ишле, Қязим, кёлсюзлюк
Этмей, жибермей терслик.
Темиринги туюгюн сен,
Назмуларынгы тизгин сен.

1913.

128 * * *

Азраил агъач атха жер салса,
Минерме кишиге бермей тасха,
Эл жыйылыр ахыр жаназыма,
Ол хакъды,— амал жокъ унамазгъа.

Шош барырма жүк болуп бир азгъа,
Барыучу жолумда тюш намазгъа,
Кёзлерими кёр къарангысы жумар,
Кирирме Шыкъыгъакъарамазгъа.

Тергемедим ашымы кёбюн, азын,
Кётюрдюм жашау жүююн, этмей жагъын,
Ёлдюм деп къоркъмам, биле дуняны
Хаухлугъун, кезиулюююн, азатлыгъын.

Билдим уллу аллахны бирлигин,
Жерни башын кёрген, тюбюн кёрлюююн,
Жашадым, къадар берди берлигин,—
Сёзюм къалыр, басылыр кёрюююм.

Игилик болуп этген муратым,
Жюрюген эселе эки атым,
Жарарла кёп садакъам, секатым,
Тынч этер аллах къыйын сиратын.

1913

129. * * *

Къыйынлыкъ, жауун болуп, кёкден жауад,
Къар болуп, юй башларыбызны жабад.
Аллах, Аллах! Кёрмеймисе тауланы? —
Башларын къайгъы чал этгенд аланы.

1913

130. * * *

Хар зулмучу таш болуп башыбызгъа
Тиеди, хурмет этмей къачыбызгъа,
Нетейик саусузлагъа, ачыбызгъа?
Къыйын кюн киши келмейди къатыбызгъа.

Патчах да къарамайды дауубузгъа,
Тюзлюк иймей, аскер иеди тауубузгъа.
Себеп жокъ сауубузгъа, шауубузгъа,
Аллах, жазыкъсынмайса жашауубузгъа!

1913

131 * * *

Аллах, адамла арасында чекни
Кетерир болсанг, нек тураса да, нек?
Огъесе, аны бютюн бийнк этип,
Сенми саласа бирлешмезча индек?!

Аллах, адамла арасында терслик
Жюрютмез болсанг, нек тураса да, нек?
Огъесе, адам тюзелмезин эслеп,
Кесингми къойгъанса болмагъа халек?!

Сора, айт, кимге тарыкъсын да базып
Тили, къагъыты да болмагъан жазыкъ?
Огъесе, сауут алып къслубузгъа,
Урушхамы чыгъайыкъ,— жолубузгъа?

1913

132 * * *

Бюгюн гюрбежи аллында
Кёп олтурдукъ, лахор эте...
Жокъду бир юй кери къалгъан,—
Къайгъы кёпдю тегерекде.

Не болурбуз деп, мискинле
Мапга къаты сорадыла.
Жашайма мен бек инжиле,
Дагъы шекли боладыла.

Кязим факъыр къайдан билсин,
Аллах изми бермей эсе?
Жарлы къолундан не келсин,
Жолну тюзюн кермей эсе?

Бирлик десе — кьой бла бёрю
Бирикмезин кёре эсе.
Жаулукъ десе — халкъ бёлюнюп,
Тюп болур деп тёрей эсе.

Жарлы Кязим сора нетсин,
Хайран болмай, инжилмейин?
Насып бизге къалай келсин,—
Зулму башы кесилмейин?!

1914

133. 1914 ЖЫЛ

Дуния кѳан урушха киргенд,
 Тынчлыкѳны атасы ёлгенд,
 Патчахха аман кюн келгенд,
 Халкѳны халкѳгѳа душман этгенд.

Жашла урушха баралла,
 Анала жашсыз кѳалалла.
 Халкѳгѳа налог кѳп салалла,
 Жюрекле ачыудан жаналла.

Кѳалмагѳанд дуняда тынчлыкѳ,
 Кѳалмагѳанд бизде кѳууанчлыкѳ,
 Жетгенд бизге жалангачлыкѳ,—
 Келир деп кѳоркѳама ачлыкѳ!

Дуниягѳа келгенд кѳара кюн,
 Кѳп бушуу берген — кѳара кюн,
 Сыйыт этдирген — кѳара кюн,
 Жерни кюйдюрген — кѳара кюн.

Биз барын да кѳтюрюбюз,
 Ёлгенлеге да тѳзербиз.
 Урушха налат берирбиз,
 Ачылыр бизни кюнюбюз.

1914

134. * * *

Кязим, ачы сѣзню кѣп айтханса сен,
Кѣп чамланганса, кѣп жарсыгъанса сен,
Бѣрюден толу жерде ачы сѣзсюз
Къалай чыдайыкъ, къалай жашайыкъ биз?!

1914

135. * * *

Тарыгъаса, жарлы Кязим,
Бёрю улууду сёзюнг.
Тураса зорлукъгъа тёзюп,
Жашдан тола эки кёзюнг.

1914

136. * * *

Патчах аскер жыяды, жарлыланы
Айырып жерлеринден, журтларындан.
Кёп этеди бу жерде палахланы,
Къайтмайды къара зулму тутханындан.

Бир халкъ тойдуралмады патчахланы,—
Тоноу акъыл келген болса башына.
Амал жокъ жибермезге балаланы,—
Къайсы жарлы жилямады жашына.

Къан урушха энтда аскер жыяды.
Жарлы Кязим, аны тыяр кючюнг жокъ.
Дып этдирмей, аман таргъа тыяды,—
Бу тауладан аны къууар итинг жокъ.

Патчах демеди кесине файгъамбар,
Да ол да этгенди къан урушланы.
Гяуур патчахха не дегин, не дауунг бар,—
Къан тегюю баш усталыгъыды аны!

1914

137. * * *

Кёзлерим кёреди чарс,
Кёп кыйыным болду тас.

Къыдырдым бу жер жюзюн,
Кёрмедим жолну тюзюн.

Къурман этдим, хаж кылдым,
Аллахдан тилеп турдум...

Насып жокъ манга хакъгъа,—
Болмады себеп халкъгъа.

1914

138. * * *

Меккада эштдим ууаз —
 Таурух бошуна туумаз:
 Хаж кылып, тюз жашагъан
 Кёкден эштеди ауаз;

Къурандан алмай кёзюн,
 Башхагъа бурмай эсин,
 Жашагъан эштеди хакъ —
 Уллу аллахны сёзюн.

Хаж кылдым, жол кыдырдым,
 Къуранны окъуп турдум,
 Аны сыйлы ауазын
 Мен да эштирик сундум.

Даулет, ийман тиледим,
 Халкъгъа себеплик дедим,
 Алай аллахны сёзюн
 Бу дуняда эштмедим.

Ёлюп, жаннет эшиги
 Манга ачылгъан болса,
 Аллах, измисин берип,
 Не тилейсе деп сорса,—

Андан не файда болур
 Мени жарлы халкъыма?
 Тюзлюк жолун айталмам
 Къайтып келип артыма.

Адамгъа изми берсенг,—
 Бу дуняда болсун токъ!
 Ол дуняда себепден
 Бу дунягъа файда жокъ.

1914

139. КИРИУЮТ

Кириуютден келдим акъсай,
Бек осал иш болду, айхай!
Жашайбыз биз алдатханлай,
Къармалабыз амал тапмай.

Жер тарлыгъы этип хайран,
Болгъанбыз таза хайыуан.
Кириуютде чыкъгъан шаудан
Жетмеймиди жаны саугъа?!

Бийле бизни булжуталла,
Чабар ишден кенг туталла,
Сибирь бла къоркъуталла,
Алай бла бек уталла.

Халкъны бирге юскюрелле,
Артыкълыкъны тюз кѣрелле,
Жерни, сууну юлешелле,
Хыйла бла кюрешелле.

Ай, мынафыкъ, Шакъманлары,
Къайнайды сизге мени къаным!
Холамны сиз терилтдигиз,
Бызынгыгъа жау этдигиз.

Къанлы ийге чапдырдыгъыз,
Халкъгъа аман тапдырдыгъыз,
Бушуу отла жакъдырдыгъыз,
Къара тангла атдырдыгъыз.

Кириуютню тутуп даугъа,
Чыгъардыгъыз уллу къаугъа.
Эки къуш да жыртышсала —
Жыячыгъа тюгю — саугъа!

Къандан артха турмагъанла,
Жерге къазыкъ урмагъанла,
Аман оюн къурадыгъыз, —
Ачыкъ болду муратыгъыз.

Талгъанбыз биз айта, айта,
 Жокъду сѣзден хайыр, файда.
 Жарлы Нануу, нек чабаса,—
 Сени жеринг, сууунг къайда?

Ким къоруйду Мылдышхыны —
 Сѣз айтханнга этип хыны?
 Бызынгыда ким сыйырды,
 Жарлы, сени къышлыгъынгы?

Шакъманлары аман мурат
 Этгенлерин билип тура,
 Сюйюнчлары жыйын къурап,
 Нек чапмайла тенглик сурап?

Жарлы Чютюй, бош керилме,
 Бийле айтханнга терилме,—
 Холам туююл душман бизге,
 Ол чапмайды жерибизге.

Жерсиз, суусуз нѣгеринге
 Учуз этме деберинги.
 Ол туююлдю сыйыргъан да,
 Сени юйюнгю, жеринги.

Кѣп айтханым керти болду,
 Алдамазман энтда сизни;—
 Халкъны жауу — зулмучуду,
 Алдатмагъыз кесигизни!

Хар халкъны да бар аманы,
 Жарлы Холам, айыр аны!
 Жашайыкъ тенг хайырланып,
 Душманны, досну да танып.

Ортакъ жерни юлешгенле,
 Бютюн къаты кюрешгенле,
 Баргъан суугъа дау этгенле,
 Эки элни жау этгенле,—

Чолабызны марайдыла,
 Туурабыздан къарайдыла,
 Байлыкъларын санайдыла,
 Къалай уста тонаидыла!

140. ЖАРЛЫ ХОНШУМ ГУА

Кесиме ушаш кѣп сабийли Гуа,
Жашайса, жарлылыкъ ызынгдан кѣууа.
Бир кыйындан кѣтулсанг, бирси тууа,
Борчунг — кѣп, амалынг — аз, тѣлюнг — ууакъ.

Ез халалынг Хауа тон да тигеди,
Чепкен согъуп, сизни кийиндиреди.
Буйрукъ жетсе, кюченгисин этеди,
Тюнгюлмейин бешик тебиретеди.

Къайгъы, жарсыу сизге толу жетеди,
Жашауугъуз аман бла кетеди.
Амалсызлыкъ сюегингден ѳтеди,—
Жер зулмусу, кѣк да бек чиркитеди.

Аллах, мени сейрим кем туююлдю,
Буйругъунг барыбызгъа тенг туююлдю:
Гуа, харип, юйюр жюгюн элтеди,
Жарлы Хауа кыйын жашау этеди.

Ишим туююл буйругъунгу сѣгерге,
Тюзлюгюнгу алама мен нѣгерге.
Алай а — хакъ, къайдан чыкъды бу бедиш,
Хурметинге келишмеген терслик иш:

Биреу — бийди, кѣзюбюзге тебинед,
Ол кесине аллах кибик кѣрюнед,
Ат ойнатып, аман айтып, керилед,
Бу эркинлик анга къалай берилед?

Биреу — жарлы, мени хоншум Гуалай,
Кыйынлыкъгъа кѣз ачады туугъанлай
Ишлейди ол, эшек кибик, бир талмай,
Дагъы турад жарлылыкъгы буугъанлай!

Жарлы Гуа, къарт болгъанса, ѳкюне,
Кѣп жилядынг, умутларынг ѳчюле.
Нетейик, палахла бизге ѳчдюле,
Барабыз биз кыйынлыкъны кѣтюре.

141. * * *

Керти айт деди аллах,—
 Керти сѣз болду диним.
 Жаным жалгъандан тажап,
 Кертиден талды тилим.

Кертилик излеп келдим
 Меккагъа, Мадинагъа.
 Анда да азап кѣрдюм,
 Жокъ кертиге табынган.

Керти айт деди аллах,
 Хар инсаннга, къулуна,
 Сора нек келди палах
 Битеу адам улуна?

Биз аллахха ушайбыз,
 Аны келамын окъуп,
 Да сора нек жашайбыз
 Ит бла бѣрю болуп?

Бал, жау бирге къошулгъан
 Қибик болсун къулларым
 Деген аллах, ийсагъан,
 Кѣрсед зулмуларын!

1915

142. ТЁЗЕЙИК

Къыйынлыкъ къалыубаладан къалгъанды,
Амал жокъ, ол бек терен орналгъанды.
Тёзейик, жашау — керти, жан — жалгъанды,
Жашау жюгю адамгъа аталгъанды.

Ат ойнатып, этедиле уллулукъ...
Жокъ бир адам темир тереги боллукъ!
Халал ишди хар барысын да жуллукъ,—
Бу дунягъа этейик, тёзюп, къуллукъ.

1915

143 * * *

Тюрлениу жокъду. Къарт эте замансыз,
Кюйдюредиле жүрек жараларым.
Иричи къаягъа къарайма амалсыз,—
Болмайын жарлы халкъыма мадарым.

Таш гюрбежим тюзлюк къаласы туююл,
Бюгюн да сёзюм — къаягъа тийген окъ.
Жашайд къарыулу къарыусузну туююп,
Таулада, тюзде да жарлыгъа кюн жокъ.

Аны кёре, тюгендим жилай, улуй,
Жол тапмадым бу кыйынлы дуняда.
Барабыз биз, ичер суубуз къуруй,
Жатып ёлюп къалыргъа да уяла.

1915

144. * * *

Тюзлюк излеп, кѣп жолланы кыдырдым,
Эски Шамда, Мисирде намаз кылдым,
Тау бийлени игиликге чакъырдым,
Хар ахлугъа тюзлей турду акъылым.

Кѣп жюрюдюм, тилек тилей аллахдан,
Сакъласын деп къарыусузну палахдан.
Ай, нетейим, бир маза да жокъ андан,—
Жалкыгъанма тюзлюк сакълап тургъандан.

1915

145. * * *

Кечеги кър ожагъымдан жауады,
Къара кърйгъы эшигими къргады.
Кърйгъы! Бизден сора жер тапмаймыса?
Не кърйда да былай айланамыса?

1915

146. МУБАРИК САГЪИД ЭФЕНДИ

Тынгылагъыз, мен айтайым:
Энди бизге къара кюндю,
Рамазанда салгъа минди,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Жашдан ариу келе келди,
Хар илмуну тамам билди,
Аз жашар керекли ёлдю,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Ариу санлы, субай белли,
Керти сёзлю, татлы тилли,
Тюз жүреккли, халал кёллю,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Ариу халын ауруу алгъан,
Жүреклеге ачыу салгъан,
Тёртайлыкъ къатыны къалгъан,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Окъуй кетип, уалий болгъан,
Халкъын суююп, кёлюн алгъан,
Ахшылыкъ дефтери болгъан,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Бек ауруп^о жанындан тойгъан,
Хакимлеге харжын жойгъан,
Къарт анасын артха къойгъан,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Умут эте, ёлюп кетген,
Ахлуларын ёксюз этген,
Бийик даражагъа жетген,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Адеп бла жан озмагъан,
Устадны сёзюн бузмагъан,
Сабыр халлы, къозумагъан,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Илму излеп, кѣп жюриген,
Баргъан жери ариу кѣрген,
Тили халкъгъа файда берген,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Эли къалды къурулгъанлай,
Малла баугъа урулгъанлай,
Болгъанды эл къырылгъанлай,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Сѣз салмагъан ары-бери,
Жарыкъ болсун жатхан жери,
Жаннет болсун барлыкъ жери,—
Мубарик Сагъид эфенди.

Назму этген — Қязим факъыр,
Ажымлыдан кѣлю такъыр,
Бизни да жаннетге чакъыр,—
Мубарик Сагъид эфенди.

(?)

147 * * *

Қъыйын кюн айтама сизге:
Жунчумагъыз керексизге.
Тёре болур терсге, тюзге,
Жол берилмесин бетсизге.

Жашаудан умут юзмейик,
Зулму кишеннге тюшмейик,
Тюзлюкге жолну ишлейик,
Адамча жашай билейик.

1916

148. * * *

Қъама, окъ жара да кѣп саныбызда,
Тауда ташча, кѣп къайгъы жаныбызда.
Биз аланы барына да чыдайбыз,
Иги муратны юзмейин турабыз.

1916

149 * * *

Жутлукъ кѣпдю, ырысхы жокъ, берим — аз,
Сѣз жюрюйдю, сабырлыкъ жокъ, тѣзюм—аз.
Уруш дейле, *бичен*, *тирмен* дегенча,
Узакъ уруш бери жетмей кѣп турмаз.

1916

152. * * *

«Сюйгенлеге узакъ туююлдю Багъдат», —
 Деп айталла, Шаркъда шахарны махтап.
 Мен да келдим, Кааба ташха баш урдум,
 Хакъ къабырны аягъында кѣп турдум.

Файгъамбарны сыйлы жерин таныдым,
 Тобукъланып намаз этдим, — жарыдым.
 Кѣп шыйыхла ниет этген бу юйде,
 Кѣзюм кѣрдю усталыкъны жарыгъын.

Межгитледе намаз минчакъ санадым,
 Билгенледен ууаз эште, кѣп къалдым.
 Бу жабышмакъ тыягъыма тыянып,
 Шыйыхлача, Кааба ташха къарадым.

Буслиманлыкъ излеп, алай учундум,
 Ол жерледе тюзлюк къачы бар сундум.
 Азып къайтдым, толмай иги умутум, —
 Алгъанымы-салгъанымы унутдум.

Андан бери алты жылны ашырдым,
 Аз болмады элге-журтха ажымым, —
 Шукур этип ашай дыккы ашымы,
 Дагъы, таймай, ёз жериме баш урдум.

1916

153. * * *

Тау бийлери, сизге сёзюм,
Игилкни кёрсюн кёзюм:
Халкъ ёмюрге турмаз тёзюп,
Айтаман болурну билип.

Адамлабыз биз да, сиз да,
Бирди юммет, бирди сёз да,
Зулмулукъну жек этейик,
Жерни, сууну тенг этейик!

Жер тенгликсиз болмаз бирлик,
Аны билсин кёрге кирлик!
Беригиз халкъгъа эркинлик,
Олду сизге жашау берлик!

Къарт Кязимге чамланмагъыз,
Дуня малгъа алданмагъыз,
Зулмулукъну кенг атыгъыз,
Халкъгъа керти жол ачыгъыз!

1916

154. ЭСКИ ЮЙЮМ

Эски юйюм, кьууанч да,
 Жарсыу да кёрдюм сенде.
 Жылыуунгу кьызгъанмай,
 Аямай турдунг менден.

Болду сенде, эски юйюм,
 Тоюм да, жилауум да.
 Санга кирип кёрдюле
 Шуёхум да, жауум да.

Жауунла да жаудула,—
 Аладан кьорууладынг.
 Къарла да кёп тюшдюле,—
 Къар тюбюнде кьоймадынг.

Жер башынгдан ёталмай
 Турдула сакъ жауунла.
 Сенн хорлаялмалла,
 Боранла, къарла, бузла.

Тыпырынга олтуруп,
 Этдим сагъышларымы.
 Аналары да сенде
 Есдюрю жашларымы.

От жагъада отунгу
 Жылыуун кьызгъанмадынг.
 Не болса да, эски юйюм,
 Туз-гыржынсыз кьалмадынг.

Назмуланы мурулдай,
 От жагъангда олтурдум.
 Жолоучугъа, кьонакъгъа
 Ёз юйю кибик болдунг.

Назмуланы такъгъанма
 Сенде, тюзлюкню суйюп.
 Жылыуунгу кьызгъанмай,
 Жылытдынг, эски юйюм.

155. ЧАМ НАЗМУ

Ёзен бла Шыкыны
Арасында ат чабым.
Аны, ныгышха салып,
Не зат ючюн махтадым?

Шакъман бла Суююнчде
Алтын да кёп, мал да кёп.
Аны, ныгышха салып,
Нек айтама хакъды деп?

Холам бла Бызынги
Турадыла элбиз деп.
Аны, ныгышха салып,
Нек даулашдым тюздю деп?

Бёзюланы Чёпеллеу
Сулейманнга тенгди деп,
Аны, ныгышха салып,
Нек айтама энди мен?

Къагъыт жазып, кесине
Алтын сагъат келтиртген,—
Ол туююлмюдю жигит,—
Кёп тидлени да билген!

(?)

156. ЭЛ АДАМЫ

Эл адамы чапмаз артдан,
Айып алмаз жамауатдан,
Тиширыугъа тюшер атдан.

Таза къоркъур хыянатдан,
Аны кибик — аманатдан,
Намыс келир анга халкъдан.

Айтыр сёзюн билип айтыр,
Терс сёлешсе, женгил къайтыр,
Элин боллукъгъа сагъайтыр.

Аз болса да адам саны,
Билдирмез ол тутуп аны.
Жарар халкъгъа хар айтханы.

(?)

157. * * *

Акъылман жомакъ бир байны
Уялтмаз, харамдан тыймаз,
Жугъутурну къулагъына
Жел къакъгъандан башха болмаз.

Не тилесек да, оюлмаз
Жашауну зулму тереги.
Акъылман жомакъ — кёл басар,
Атылгъан ушкок — кереги!

1916

158. * * *

Къызла суйген жашларына къачхандыла,
Аттолары Холалагъа чапхандыла!
Эки тукъум элни ачитхандыла,
Ай, жарлыла, ойнар оюн тапхандыла!

Буслиманла бир бирлерин кеседиле,
Мажюсюле этмез ишни этедиле!
Даулашалла, асылыкъгъа жетедиле,
Сабыр этмей, къанлылыкъгъа кетедиле.

Суйген жашла, суйген къызла — насыплыла,
Жаш жүрекле бир бирине ачыкъдыла!
Ала бирге къыйын жолда барлыкъдыла,
Аллай ишге зар къылгъанла жазыкъдыла!

1916

159. САРЫ КЪОШДА

(Поэма)

I

Жаула, туугъаныгъызлай
 Анагъызны къарнындан,
 Бёрюлеча, ичесиз
 Жарлы халкъны къанындан.

Тынчаймайсыз, къоймайсыз
 Бизни рахат жашаргъа,
 Бу къол кыйыныбызны,
 Адамыча, ашаргъа.

...Уручу жыйын этди
 Залим Чона кесине:
 Малла урлау тюшгенди
 Энтда аны эсине.

Ай батып, жан аягъы
 Тынчайгъан тап кезиуде,
 Чона бий жыйын бла
 Келди Мужал кечиуге.

Аты кйщней тюбюнде,
 Жаугъа атланганча ол,
 Айтды абреклерине,
 Тау ауушха алып жол:

— Эй, Гюржюню къушлары!
 Биз аз аууш аумадыкъ,
 Чегемде чола малгъа
 Жол къонуш а салмадыкъ.

Анда бизни унутхан
 Хапарларын эшитебиз,—
 Ол къолтыпыс таулула
 Уяннгынчы жетербиз!..

Уручу жыйын чыкьды
 Бызынгыгъа чабаргъа,
 Сауут кючюн кёргюзте,
 Чола ырысхы табаргъа.

II

Тауда жашагъан кыйын,—
 Аны ким да биледи.
 Жангызлай тиринмеклик
 Этиу кьолдан келмейди.

Ташны бирге кётюре,
 Малны да бирге кюте
 Алай келебиз тауда,
 Кыйынлыкъланы бюге.

Сары кьош — эл жайлыгъы,
 Анда кечинеди эл.
 Хар кьайдача, мында да
 Жарлыгъа такьырды жер.

Жыйырма юй кьош болуп
 Турады ол жайлыкьда,
 Жюреклери хош болуп
 Малгъа тынчайыулукьда.

Огьурлу жер эди ол,
 Киши хата кёрмеген,
 Бир адамны малы да
 Анда ёлюп келмеген.

Татымлыед кырдыгы,
 Хосу туююл бир чёбю.
 Мал айнытыр болгъаннга
 Жокь эди аны чеги.

Бызынгы кеси малын
 Тутады Сары кьошда.
 Шыкьы да кьой бёлегин
 Болады ары кьошхан.

Быйыл а анда Зуха
 Кьош тамата болгъанды.

Жыйырма юйню малы
Сары кьошха толгъанды...

Ботталаны Жашико
Къадырына минеди.
Жарлыланы малларын
Бек тойдуруп келеди.

Гайда бла Тахир да
Ауушха къарайдыла,
Сынчылагъан кёрсек деп,
Жолланы марайдыла.

Сары кьошда берекет
Бар эди, шукур болсун! —
Жау, бишлакъ этедиле,
Унутмай элни онгун.

Терк-терк энелле элге
Жаш-кьюшла да бирлешип.
Тулпар эшеклерине
Гыбытланы жюклешип.

Кьош галауну татыуу
Тамакъларында барыр.
Къаймакъ къалакъ элтселе,
Эгечлери кьюуаныр.

Таулу кьошда мёрезе
Этиу да къалмаз, тейри.
Ёрге, эншге озгъан да,
Терк къайтадыла бери.

Къыйыр сакълагъанлагъа
Узун болады кече...
Ариу жырлайды Зуха,
Бирсиле эжиу эте.

Жибиген бухчакъларын
Къурута къыйы отда,
Жомакъ да айтады ол,
Тышында къайгъы жокъда.

Не дау анга — жашауну
 Бу юлюшю да иги,—
 Жарлыны кьошу турса,
 Къырмаса ёлет кирип;

Оту жанса, кырдыксыз
 Къалмасала таулары;
 Ити сюрюу къайтарса,
 Келмеселе жаулары;

Зулму тыягъы сабыр,
 Хыйла жыйын да кери
 Болсала,— ёзге насып
 Излемези да керти.

Алай тура эдиле
 Шыккы, Ёзен да бирге.
 Усхурда, Тотурда да
 Къурала кьош нёгерле...

III

Тахир жигит барды да,
 Къалауургъа баш болду.
 Аны уллу кёллюлюгю
 Чона бийге аш болду.

Уручула келелле —
 Сыртдан халкыгъа хахай эт!
 Ёлюм излейми келед,
 Ол Чона бий — мурдар ит?!

Уручула келелле,
 Бёрюлеча, жутланып,
 Ала тасха марайла,
 Тау башында къаплангъап.

Тахир айтды Моллагъа:
 — Эштемисе дауурну?
 Жигит, алчы илишанга
 Алда келген гяуурну!

Молла жютю кёзлерин
 Аууш жолгъа къадады.

Тасха келген жыйынны
Жыйырмасын санады...

Баракалла, машалла
Ысмайылны жашына!
Жигит Молла окъ берди
Бир малгъунну башына.

Молла ушкок атханда,
Уручу алгъа секирди,
Окъ тийгенде, чулгъанып,
Къабан кирик, ёкюрдю.

Къошдан чыгъып эштеди
Шамсюдюн ол атышны,
Тюз кёреди олсагъат
Элге къуугъун барышны.

Кеси женгил жетеди
Къан урушну аллына:
Жанындан бек къоркъады
Жарлы халкъны малына.

Тахир керох бергенди:
«Гайда, муну ата тур!
Ушкогунг тауда къалып,
Кесинг къошда жата тур...»

Окъ тийгенди Гайдагъа,—
Онг билегі къурушду...
Жаш болса да, Шамсюдюн,
Киши кирик, урушду.

Алай душман, кёп болуп,
Къойчуланы онглады,
Аланы тыяр кирик
Сауут-саба болмады...

Окъла келип тиелле
Сары къошну башына.
Шамсюдюн жара салды
Бир малгъунну башына.

(Къайдан уста болдула
Ит малгъунла жоллагъа?)
Баракалла, машалла
Шауаланы Моллагъа!

Ол атдан тёнгеретди
Къачып баргъан малгъунну,
Жетип, къолтукъдан алды,
Салды тобукъ къарыуну!

Къурушдуруп санларын,
Тепмез кибики байлайды.
Баракалла, машалла,—
Жигит болса — алапды!

Чатда уруш барады,
Эки къауал не болсун?!
Дагъы сакълар умут бар
Жарлы халкъны къой къошун.

Чона залим келеди
Акъ къадыргъа къапланып.
Австир ушкок атылды
Эшик артха жапланып.

Чона залим, терк чабып,
Быдыркъыгъа секирди.
Окъ тийгенде белинден,
Къызыл къанла кекирди.

Аны кёрюп, малгъунла,
Итле кибики, юрдюле,
Жартылары урушуп,
Жартылары сюрдюле.

Батталаны Зуханы
Тюйдюле, инжитдиле,
Кесин терекге байлап,
Акъ байталын элтдиле.

Атла бла къуудула
Ийнеклени, къойланы,
Болмады жау жыйынны
Жарлы къошда къойгъаны.

Чона бийни ёлюгюн,
 Жесир болгъан жашларын
 Эсгермейин кетдиле,
 Алып къара башларын.

Молла женгил къармашып,
 Къауалланы жерледи.
 Жесирни къошха сюрреп,
 Ызларындан тебреди.

IV

Аналаны жаш Хусей,
 Къошдаи чыгъып, тайгъанды,
 Къушдан эсе терк жетип,
 Элге къуугъун жайгъанды.

Элге къуугъун келгенлей,
 Эрле атлагъа миндиле.
 Къан тегюлмей, мал артха
 Къайтмазлыгъын билдиле.

Жаболадан — Тебону,
 Бызынгыдан — Алийни,
 Тотур бла Усхурдан —
 Хамма бла Шамийни;

Холам элден — Бийбертни,
 Махай бла Жашукну,
 Ёрге келсек, Шыкъыдан —
 Ёз хоншум Жумарукъну

Женгил тебиретдиле,
 Саут-саба бердиле,
 Душманнга кечим, тегюм
 Болмазын эсгердиле.

Бий, чыгъып алларына,
 Атындан тюшмей, айтды:
 — Кюн жокъду элибизге
 Къырмайын малгъун халкъны!

Ол бизге чапханлагъа,
 Къошланы чачханлагъа,

Сарáча, жиляй кьалсын
Чона бийни кьатыны.

Чона бийни кьатыны,
Сарáча, жиляй кьалды.
Гайданы кьурушдургъан
Бийден Молла дерт алды.

Расул аллах жаратхан
Жанланы арасында
Гайда киби́к болмазед
Адамны баласында.

Шауаланы Сараны
Алтын хазнасы эди,
Ботталаны Жакону
Жарлы баласы эди.

Малда кетди ёмюрю,
Болмады кьышы, жазы.
Сары кьошда жазылды
Аны хажрет ниязы.

Сыйлы файгъамбарыбыз
Мал иеси Шогъайыб
Жолубузну сакълагъан
Тауда, тюзде, сагъайып,—

Кече келип, Гайдагъа
Ууаз берип кетгенли,
Жарлыланы малларын
Анга аманат этгенли,—

Разы болуп, эл кьоюн
Ол бек уста кютеед,
Гелеулю жерле излеп,
Узакълагъа кетеед.

Суу ичирип, туз берип,
Къарады хар малына,
Сау тутуп, семиз этип,
Жетдирди заманына.

Кёп чапды бу сыртлада,
 Арып да олтурмады.
 Нетейик,— мубарикни
 Аллах да онгдурмады.

Окъ тийди билегинден,
 Экинчи — жүрегинден.
 Сараны кюню батды,—
 Палах эшигин къакъды.

VI

Къошда къалгъан экеулен —
 Тахир бла Шамсюдюн,
 Мал ючюн жан аямай
 Кёрдюле палах кюйюн.

Чачылгъан къош аллында
 Кюл болуп, алай тура,
 Кёрдюле тал терекге
 Байланган Зуханы да.

Терк жетип, жарлы жанны
 Терекден алгъандыла,—
 Жип кесген жаралары
 Къан тырмы болгъандыла.

Юч кюйчу, аз кесекге
 Олтуруп, эс жыйдыла.
 Мал неди,— энтда болур,—
 Гайдагъа жарсыдыла.

Тюзетип, юсюн жабып,
 Салдыла къош аллына,
 Хыжысы, ат иери,—
 Бары да бош къалдыла.

Адам къаннга боялып,
 Быдыркъыгъа секирген,
 Окъ тийгенде белинден,
 Къызыл къанла кекирген,—

Чона бий да жатады
 Къурушуп саны, чархы.

«Кюлтыпыс таулу» деген
Этеди энди хыр-хыр!

Жатады эки ёлюк,
Алагъа палах келип!
Бири — малын кютюучю,
Бири — хауле жюрюучю.

Бири — малчыгъын кютюп,
Ёз кыйыны ашагъан,
Бири — зулму жол ызлап,
Урлап-тырнап жашагъан;

Бири — кыйы от этип,
Тау суугъун хорлагъан,
Бири — кыйыч сууруп,
Зорлагъа башчы болгъан;

Бири — ахырат сурап,
Бир аллахха жалынган,
Бири — алтын чабакъны
Суратына табынган;

Бири — белни тюзетмей,
Сабийне къарагъан,
Бири — ауушдан аууп,
Чола малла марагъан!

Чона бий ёлюп жатад,
Ёз къанына боялып.
Быкъыда жесир малгъун
Къарайд анга чамланып.

Чонагъа кесилгенча,
Анга да кесилди жол:
Терслик жолуна чыгъып,
Жесирге тюшгенди ол.

Къойчула, келип, анга
Тебине турадыла,
Дерт алыргъа ашыгъып,
Кенгеш да къурадыла,

Ол палах жолоучуну
 Оноун этергеди:
 Гайданы дертин алып,
 Женгил ёлтюрөгеди!

VII

Бу кезиуде алайгъа
 Бийберт жетип келеди.
 Атнагъыз деп, узакъдан
 Къыстау белги береди.

Аны кёрюп, малчыла
 Сархош бола, мычылла.
 Къан жугъу болгъандыла
 Жаш байланган чыпылла.

Бийберт тюрслеп къарайды
 Кюндюзгю уручугъа,
 Аны къазауатына
 Болмайды адам чыдап.

Тил билмеген къыйынлы
 Кюрешед ычхыныргъа,
 Хазырды кечим излеп,
 Аллына жыгъылыргъа.

Бийберт, сагъышлы болуп,
 Тахир таба атлады.
 Атын илкичден алып,
 Былай айта, атланды:

— Тахир, айып этмесенг,
 Бир сёзюм барды мени:
 Къанны къан бла жуумай,
 Бошлайыкъ бу хаулени.

Ол жарлы анасына
 Къычырып жиляйд мында,
 Терсди, алай биз хурмет
 Этейик жашлыгъына!

Къарт Тахир, бек огъурсуз
 Бет алып, къайырылды:

— Бийберт, сен халалса да,
Билмейсе айтырыңгы!

Жау чапды кюндюзгю кюн,—
Кечим дейсе кюйюне!
Душманнга хурмет этген
Сау къайтмаз ёз юйюне!

Андан эсе барайыкъ,
Малгъунланы табайыкъ,
Малыбызны къайтарып,
Къаныбызны алайыкъ.

Тахирни сёзюн жакълап,
Шамсюдюн да сёлешди:
— Душманлагъа бет этген
Ол терс угъай,— бедишди!

Тау артыны малгъуну
Жоллагъа устадыла,
Ызларындан къуумасакъ,—
Бизден къутуладыла.

— Бедиш — жаугъа бет этген,
Мен да билеме аны.
Керексиз тегюлюр деп
Къоркъама адам къаны!

Бу жашды, сакъал-мыйыкъ
Энди ургъанд, кёребиз,
Жашха аман тубесе,
Терилтеди, билебиз.

Бизни кибик, аны да
Бар — анасы, эгечи,
Къайда да хар ананы
Бирча кюеди ичи.

Хар къайдача, бизде да
Бардыла бек «жигитле» —
Бёрю жыйындан башха
Болмагъан хауле итле.

Шакъман улу Даулет да
 Къаты айтханды бизге:
 Эбзе элни кырмайын
 Къайтмазгъа элибизге.

Аланы хаталары
 Жетеди кесибизге.
 Жашау тынч болмагъанын
 Алайыкъ эсибизге.

Чона бий къанлы эди,
 Майна, аллах иймеди,
 Къара жол излей эсе,—
 Терслигине тубеди.

Чона бийни бетинде
 Кёрмейик эбзе халкъны.
 Ол да, бизнича, кыйын
 Жашау этгени хакъды!

Къарт Тахир, сабыр болуп,
 Бийбертге ыспас этди;
 Аны тюзлюгюн кёре,
 Огъурсузлугъу кетди:

— Ёлюмге ёлюм десек,
 Ёлюмге ахыр келмез.
 Урушда ёлюм хакъды,
 Жесир а алай ёлмез.

Сиз аны атха байлап,
 Элтигиз бирегизге,
 Чонаны тасха жолун
 Кёргюзтюп барыр сизге.

Ауушда атдан тешип,
 Жолуна жиберигиз,
 Ол, къачып, алыр ушкок
 Не болур негеригиз.

Ол, къачып, ушкок алса,
 Жаш туююлдю, душманды,
 Къазауатда аллах да
 Ёлтюрге буюргъанды.

Барыгъыз, мен былайда
Турайым, кьошну кьоруп.
Жамауат агъач атын
Терк жерлеп, жете болур.

Къойчула, гюрен туруп,
Шентге дууа этдиле.
Жауну ызындан болуп,
Терк атланып кетдиле.

Алай тюшмеди ол кюн
Ауушда къан алыргъа,
Жарлыланы малларын
Сау-эсен къайтарыгъа.

Кече белинде кьошха
Къайтдыла арып, талып,
Кийдиле отдан кёлек,
Душманны жетмей къалып.

VIII

Майданнга жыйылгъанды
Мужал элни адамы.
Жауар кюнден мутхузду
Хар бирини къарамы.

Мужал сууну бойнунда
Юрюлгенди кьой бёлек,
Къыйын-жолну кётюрмей,
Харам ёлген мал да кёп.

Къарайла да — акъ атда
Чона бийни кёрмейле,
Малны сюрген жашлагъа
Салам-келам бермейле.

Аланы сюрюп келип,
Арагъа алгъандыла,
Харам тулукъла этип,
Туурагъа салгъандыла.

Чубур чепкен кийгенле,
Жубу сакъал ийгенле,

Бек уста хуначыла,
Сабанчыла, малчыла —

Аланы эллилери,
Хар иште ёкюллери.
Тулпар Бесо жюрюйдю,
Тапмай олтурур жерин.

Уруп келди майданга
Мужал элни бабасы,
Кюн тыякълай жанады
Аны алтын абасы.

Алтын жору бойнунда,
Узун тыякъ къолунда,
Элни жыяр умуту
Барды кеси хоруна.

Жор алтынлы тыягъын
Терк-терк урады жерге,
Ол нажас ыразыды
Адам ёлтюргенлеге!

— Артыкълыкъ тюйюл, тюздю
Жашланы этгенлери,
Жорубузну малтайла
Тау эллени итлери!

Чегемни абреклери
Аз чапмадыла бизге,—
Урлап, тынчлыкъ бермейле
Туугъан сабийибизге.

Клисабызны тонагъан
Атайланы Журтубай,
Алтын чабакъны урлап,
Кетген эди тутдурмай.

Алтын чабакъ — тейрибиз,
Бетибизни жарытхан,
Ажашханларыбызгъа
Тюз жолларын танытхан!

Алтын чабакъ кетгенли
 Берекет да кетгенди,
 Тейри бизни терс кёрюп,
 Ач, жалангач этгенди.

Тау артыны малларын
 Саулай сюрюп келселе,
 Чегем элле биригип,
 Бизге жасакъ берселе,—

Алтын чабакъ даулетин
 Бизге къайтаралмазла,
 Буслиман мажюсюле
 Бизге дау айталмазла.

Хар мажюсю таулугъа
 Жюрекде дерт къайнасын,
 Сванлы болуп, бир адам
 Аны да унутмасын!

Бабасны сёзю жарап,
 Байла тириледиле,
 Зулмучула къайда да
 Бек терк биригедиле.

Чона бийни ахлусу,
 Жууугъу, тенги — бары,
 Къан излеп,— адам къанын,
 Сермейле къамаларын!

Къозутуп мамыр элни,
 Терилтип къартны, жашны,
 Туралмай жерлеринде
 Бузалла тауну, ташны.

Халкъ анга бойсунмайды,
 Биледи жарамазын,—
 Бабас не кюрешсе да,
 Къан тегерге бармазын.

Бабасны сёзюн бёлюп,
 Болдурмай муратларын,—
 Халкъ суйген тулпар Бесо
 Айтады ишни хакъын:

— Чегемге барып, келип,
Иги бла жашадыкъ,
Къошларында олтуруп,
Халал гыржын ашадыкъ.

Таулада бирчад жашау,
Таш кѣпдю, ашлыгъы — аз,
Биз чапдыкъ къошларына,—
Унутургъа жарамаз.

Бирге эте келдиле
Эки халкъ да ишлерин,
Да бизни жау этдиле
Элибизни итлери.

Тынч къошларына чабып,
Къаугъа салдыкъ элlege,
Бабас, аны тюз кѣрюп,
Кѣл береди серlege!

Кѣп тѣздюк — энди болду —
Залимлени кюйюне,
Халкъгъа кереги — тынчлыкъ,
Аны излейд, туююле.

Бесо суху къарады
Къылыч къайыргъанлагъа,
Бабасны сѣзюн жакълап,
Миллет айыргъанлагъа.

— Жангы къан излемейин,
Кетмейин бош терсине,
Къарасагъыз игиди
Чонаны ёлюмюне.

Сыйлы бабас былайда
Излейди ачы дауур,
Чурумгъа жарашдырып
Алтын чабакъны даун.

Кертиди, эртте баред
Чегемде бир абрек,—
Атайланы Журтубай —
Кѣп айланнганды халек.

Алай ол бизни сыйлы
Клисабызгъа тиймегенд.
Ол динсизни аягъы
Эшигинден кирмегенд.

Бизни жау этер ючюн
Айтылгъан сант таурухха
Ийнаны жокъ, ол ишди
Халкъны кёлюн аурутхан.

...Бёлюндю эл экиге,
Жарлы халкъ болду бирге.
Ол тутду тюзлюк жолун,
Хорлатмай залимлеге.

Излемей уруш, тюйюш,
Тюз айтды тиежегин,
Жарашу табар ючюн
Халкълагъа не керегин!

Игиди, жаулукъ кетип,
Арагъа бирлик келсе;
Игиди, эки халкъ да
Жарашып жашай билсе...

Бесону башчы этип,
Ийдиле келечиле,
Холамны къой бёлегин
Айдалла тюз кишиле.

Зуханы акъ байталын
Алдыла адеж тутуп,—
Шагъатлыкъ керек эди
Жарашу излей туруп!

IX

Малланы къайтарыргъа
Атланган эр уланла,
Бызынгы аушундан
Аудула Булунгугъа.

Мёлюшкю ёзенинде
Кёрюндю эки атлы,

Тынгысыз — къарамлары,
Халлары — тюз муратлы.

Бек ётгюр Алий эди,—
Терк чабып, алгъа кетди,
Ол келген атлылагъа
Жыйындан алгъа жетди.

Таныды, сейир эте,
Зуханы акъ байталын,
Келгенле, атдан тюшюп,
Излейле сёзню табын.

Терк жетди атлы жыйын,
Сакъ къарай тегерекге.
Бесону, нёгерин да
Тыйдыла бир бёлекге.

Ботталаны Зуханы
Аууш аугъан акъ аты,
Кишнеп келди аллына,—
Мужал элни шагъаты.

Акъ байтал, аны танып,
Кёзюн, башын жалады,
Кёзлери мылы болуп,
Бек сабырсыз къарады.

Алай чегемли жыйын
Излемеди жангы къан.
Жарашууну сайлады
Айрылыкъдан, жаулукъдан.

Баш ийип, онг къолун да
Салып кёкюрегине,
Бесо шатык сёлешди —
Уста чегем тилине!

— Бек бушуулу иш болду,
Палах келди ауушдан.
Адамла элгендиле
Энтда ушкок тауушдан.

Элибиз болду шагъат
Бу жангы харамлыкъгъа.
Мужалны хаулелери
Чапдыла къара халкъгъа.

Ёлюм жокъ келечиге,
Келгенбиз аллыгъызгъа:
Алгъынча, къонакъ этип,
Къойсагъыз хантыгъызгъа!

Итлени оноуларын
Тёзсегиз кесибизге!
Жау угъай, шуёх болуп,
Келсегиз элибизге!

Жамауат аны тилеп,
Сакълайды жарашуулукъ.
Сизнича, бизге да жюк
Арада къара жаулукъ.

Сизнича, биз да къаты
Сюд этебиз терслеге,
Жютюдю малгъун къылыч,
Аз болду намыс деген!

Терслик бойнубуздады,
Эркинсиз чамланыргъа,—
Кечмейин тюзлюк къанын,
Дертигизни алыргъа!..

Бийберт, не этейик деп,
Къарайд нёгерлерине.
Ичинден а ыразыды
Келечи келгенине.

Аны тюз умутлары
Бары керти болгъаны,
Эбзе эл жаулукъ угъай,
Жарашуулукъ соргъаны,—

Жашауну сарты эди,
Аны тюзлюгю, къачы.
Жарасы кюйдюрсе да,
Жарашуу излер малчы!

Бийберт, бек алгъа, келип,
 Азат этди жесирни,
 Хакъды, ол жаш, эсирип,
 Жолгъа чыкъмазы энди!

— Билебиз, эбзе халкъда
 Жокъду терслик, хыйлалыкъ.
 Бизнича, ол да тауда,
 Жашау этед кыйналып.

Малгъунла къайда да бир,—
 Алагъа бет, низам жокъ.
 Хоншусун аямагъан,
 Юйюне да атар окъ.

Билебиз, эбзе халкъны
 Хунерин, игилигин,
 Ол кеси тыя билир
 Бёрюсюн, хауле итин.

Къол тутушуп, жарашып,
 Саулукъ, тынчлыкъ сордула
 Гюржю къонакъларына
 Ала жарыкъ болдула.

Чегем къошлагъа элтип,
 Сыйлы кёрюп, къаралла.
 Къайда да чомартдыла
 Иш ахлусу адамла.

Экинчи кюн Бесо да,
 Алып кетди жыйынны...
 Чегемли къонакълагъа,
 Мужал саулай жыйылды.

Бесону арбазында
 Тогъуз къазан асылды.
 Жаулукъ кетип арадан,
 Бир бирге жол ачылды.

Къылычлача, эр жашла
 Ёрге этип женглерин,
 Ашлаугъа саладыла
 Къой уча шишликлерин. {

Эбзе чагъыр ойнайды
Кюмюшлю мюйюзледе.
Налатла бериледи
Хар къайда кюйсюзлеге.

Ажымлы ёлюм кёпдю
Таулада эм тюзледе.
Къыйынлыкъ кёп келеди
Жарлыгъа, ёксюзлеге.

Дагъыда саула саулукъ
Ишлерин этедиле,
Бир бирге къала болуп,
Бушууну кеседиле.

Шукур болсун! — Адамны
Хорлатмай келеди эси,
Жашайды ол, жаулукъну
Аман тамырын кесе!

Хар къайда терслик суюген
Терслигине жетеди,
Кязим да бу назмуну
Аны ючюн этеди.

Хар къайда да тюз адам
Тилейме хорласын деп!
Хар къайда да терс адам
Тюп болсун, онгмасын деп!

1916

160. ҚЪАРАЧАЙГЪА
ОҚЪУРГЪА БАРГЪАНЛАЙ ЁЛГЕН
ШАУАЛАНЫ КЕРИМНИ КЮЙЮ

Шауаланы жарлы Керим,
Къыркъылдыла билеклерим,
Сен жолунгдан ёлюп келдинг,
Мудах болду саулай элинг.

Арбазымда оюн къургъан,
Тобугъумда кёп олтургъан,
Китапланы терк окъугъан,
Керимчигим — жигит улан!

Айта турса — ариу тилли,
Иш къураса — сабыр кюйлю,
Орта бойлу, къара шинли,—
Къайда энди сени тенгли!

Баргъан эдинг Қъарачайгъа
Окъургъа деп эки-юч айгъа,
Жеришмединг болжал жайгъа,
Ай, мубарик, жигит бала!

Қъарачай телеграмм ийди,
Тенг къызларынг къара кийди,
Тенг нёгеринг башын тюйдю,
Элге салдынг аман кюйню!

Анангы къойгъанса къартлай,
Ачыудан жүреги чартлай,
Этерге мадарын тапмай,—
Ай, мубарик, жигит бала!

Эки эгечинг болалмайла,
Жерлеринде туралмайла,
Адам сёзюн алалмайла,—
Ай, мубарик, жигит бала!

Элинги сен артха атдынг,
Хуржунда узунлап жатдынг,
Дуниянгы жашлай сатдынг,—
Ай, мубарик, жигит бала!

Гитчеликден окъуп келдинг,
Илмуланы тамам билдинг,
Юйлеринги бек къурадынг,
Ичлеринде нек турмадынг?

Къатын алып, мал жаймадынг,
Мюлк юсюнде жан къоймадынг,
Окъуп келип, юй болмадынг,—
Ай, мубарик, жигит бала!

Элинг алай умут этди:
Ояrsa деп зулму чекни!
Алыrsa деп эски дертни,—
Ай, мубарик, жигит бала!

Чырагъыенг тау миллетни,
Оялмадынг зулму чекни,
Алалмадынг эски дертни,—
Ёлюм сени алып кетди!

1917

161. БУЗЖИГИТ

(Поэма)

Сюймеклик, жаннет чыпчыкъ
Келген кирик, келеди,
Инсанланы барына
Ол кеп кыуанч береди.

Алай бу тар дуняда
Аны да кванатларын
Кюйдюрюп кыоядыла
Артыккылыкны отлары.

Аны хакында кепле
Ачы назму этдиле,
«Сюймеклик — кезиусюзлей
Кыургъан терек!» — дедиле.

Сюймеклик тели этип,
Межнун кетгенди тюзге,
Аны хапары, кыуугъун
Сезюча, ачыл бизге.

Ол хапар тамам ушайд
Кечеги ожакълада
Улуй айланган желге,
Келип кыыш узакъладан.

О, Лейля бла Межнун!
Сизни хапарыгъызгъа
Кязим да кеп жилиды,
Кюйдю кыадарыгъызгъа.

Низами, Навои да,
Кюйюп-бишип, жаздыла,
Алтын сезлери бизге,
Жаннган отча, кыалдыла.

Физули! Ачы назмунг
Жюрегими, сюнгиюча,
Тешип ётдю, жилидым,
Атам бюгюн ёлгенча.

Кёп такъырлыкъ сынагъан
Сюйгенлеге сёзюгюз
Асыу болду, кёп азап
Кёргенликден ёзюгюз.

Алай Межнун энтда да
Айланад къара тюзде,—
Азаплыкъ да, зорлукъ да
Аз туююдюле жерде.

Сюймекликни чыпчыгъы
Энтда къанатсыз къалад,
Сюймекликни терегп
Кезиусюзлей къуу болад.

Энтда Фархад къаяны
Тешип бошамагъанды,
Энтда да Ширин анга
Сарнауун къоймагъанды.

Зорлукъ жетген жигитле
Ёлелле, жоюлалла,
Жюреклери ёмюрде
Жанып тургъан отлалла.

Алайсыз жашау, кече
Кибик, къарангы болуп
Къалыр эди, сау дуня
Бёрю улуудан толуп.

Андан башлайма сизге
Бузжигитни хапарын,
Сау эталлыкъча Шаркъны
Ол эски жараларын.

Менден кёп да устала
Жырлай келдиле аны,—
Кёплеге жарсыу берди
Бузжигитни къадары.

Хар тауну кеси суу,
Кеси жыры, булбулу,
Тауда да жүрюсюн деп
Айтдым бу таурухуму.

Залимлик жойгъанланы
Кёлю барла сыйлайла,
Кезиусюз ёлгенлеге
Сау къалгъанла жияйла.

Бузжигит да бириди
Кезиусюз ёлгенледен,
Субай санларын зорлукъ
Къабыргъа кёмгенледен.

Ахлуларым, барыбыз
Бузжигитни сыйлайыкъ,
Анга, къарындашыбыз
Ёлген кибик, жияйыкъ.

2

Тау элде жашагъанды
Дейле бир юй устасы.
Сора ол къарт болгъанды,
Чачын-башын чал басып.

Кёплеге юй ишлегенд,
Къууана ол ишине,
Ол юйлени барысын
Ишлегенча кесине.

Бузжигит деген жангыз
Жашы болгъанды аны,
Аны бла бирге эди
Ол къарт устаны жаны.

Атасы жашын, кеси
Кибик, юй уста этгенд,
«Мен ёлсем, усталыгъым
Санга къаллыкъды»,— дегенд.

«Усталыкъ,— дегенди ол,—
Барыбыздан да уллу.

Ансыз кьалса, кюнсюзлей
Кьалыред адам улу.

Усталыкъ суймекликге
Бла кюннге тенг болад,
Устала ёлгенликге,
Усталыкъ саулай кьалад.

Биз, устала, дунягъа
Ишлер ючюн тууабыз,
Сууукъ, тилсиз ташланы
Биз жырлагъа бурабыз.

Ташладан, агъачладан
Биз хастанла этебиз,
Аланы бу дунягъа
Кьоюп, алай кетебиз.

Мен жашадым дуняда
Кишиге хата этмей,
Усталыкъ ишден сора
Бир башха зат излемей.

Бу хыйла кёп дуняда
Жаннга хыйла этмедим,
Кесим жашасам, бары
Тюп болсунла демедим.

Бу артыкълыкъ кёп жерде
Бир артыкълыкъ этмедим,
Къан кёп тегюлген жерде
Инсан къанын текмедим.

Кьолларыма къан угъай,
Тытырла жагъылдыла.
Юйлерим шахарымы
Айбатлыгъы болдула.

Мени кьатылыгъымдан
Бир сабий жилямады,
Бир жарлы, бир кьарыусуз
Атанга чамланмады.

Олду мени насыбым —
 Мен ырахат ёлюрме,
 Бар усталыгъымы да,
 Балам, санга берирме.

Жерим мени кесине,
 Ыразы болуп, алып,
 Жерими ташы манга,
 Къууанып, сын таш болур.

Иш, усталыкъ дуняда
 Кюнюм болдула мени.
 Мен ёлсем, усталыгъым
 Къалыр юсюнде жерни.

Ташны да, агъачны да,
 Топуракъны да суююп,
 Жашадым мен жеримде,
 Жашау къыйматын биллип.

Сен да алай жашасанг,
 Жарсымам къадарыма,
 Ол заманда ырахат
 Жатарма къабырымда.

Сен — жангыз балам, жаным,
 Кёз жарыгъымса мени.
 Атанг жашагъанча,
 Жаша юсюнде жерни.

Махтау келир кесиме
 Деп, ачитма кишини,
 Аны ючюн текдюрме
 Кёз жашын бир сабийни.

Махтау деген чарс кирик
 Бир затды дуняда,
 Бир сабий къууандырсанг,
 Ол бийикди махтаудан.

Махтау, байлыкъ да кетер,
 Кертилей ёл тюзлюкге,
 Дуняда бир зат жетмез
 Халаллыкъгъа, игиликге.

Сен ишни, усталыкъны
 Жарыкъ кюннге тенг этип
 Жаша жерде, алагъа
 Тенг болгъан зат жокъду деп.

Сора ала да санга
 Бу дуняны къууанчын
 Сынатырла, насыпны
 Эшигин кенгнге ачып.

Къууанч, бушуу да келир,
 Кезиу болалла ала.
 Не азап сынасанг да,
 Адамлайын къал, балам!»

3

Бужжигит ёсдю, жетди
 Атасыны къолунда,
 Хунери бар,— юйренди
 Юй устасы болургъа.

Акъылбалыкъ болду ол,
 Кёп затлагъа жарады,
 Кёргенине эс этип,
 Суююп, соруп къарады.

Адам угъай, файгъамбар
 Берди делле хунерин,
 Ол да кюнюн къызгъанмай
 Этед къолдан келгенин.

Атасына нёгерге
 Барады юй ишлерге:
 Къолу жетген нюр жанып,
 Къалады халкъ сейирге.

Ташны жонса, жан салып,—
 Къоймайды кюн тийдирмей.
 Агъачны уа агъачха
 Къошхан жерин билдирмейд.

Аууркъарам, аз сёзлю,
 Сабыр халлы, терк ишли,

Ата, ана ийнагъы,
Айтхан сёзге келишли.

Къарт уста, таукел болуп,
Бузжигитни чакъырды;
Жолуна алгъыш этип,
Окъургъа атландырды.

Кёп къыйналып, кёп жюрюп,
Шаркъ жерине келгенди,
Кёпле кёрген Мисирни
Бузжигит да кёргенди.

Багъдат бла Мисирде
Юйренди ол ишине,
Бурунгу къалалагъа,
Межгитлеге бюсюреп.

Кюмюшчюню шекирти
Болду. Бир ауукъ кетди,—
Алтын соза юйренди,
Багъыр, кюмюш эритди.

Элине къайтып келди,
Анасын къууандырды,
Бузжигит къаллай уста
Болгъанын халкъ таныды.

Къолуну усталыгъы,
Саныны ариулугъу
Кёп жерлеге жайылды,
Жаратып гитче, уллу.

Ханладан келечиле
Келдиле аны кёре,
Усталыкъ излегеннге
Бузжигит болду тёре.

4

Къарт уста, хыйсап этип,
Айтды бир шош ингирде:
— Бузжигит ёсдю, жетди,
Заманды юй этерге

Бармыды элде, журтда,
Бир кёзю къарагъаны?
Жарыкъ этип жашауун,
Ишине жан салгъаны?

Уллу эди устаны
Сюймекликге хурмети.
Усталыкъгъа айтханча,
Анга — ёмюрлюк! — деди.

Сюймеклик жаннет чыпчыкъ
Болгъанын билип келди,
Усталыкъча, аны да
Хар затдан сыйлы кёрдю.

Бузжигит киши болуп,
Жетгенде да къадары,
Сюймекликни жарыгъын
Сурады ол, къадалып.

Сюймеди ёз анасы
Жашха ачыкъ болургъа,—
Туура салып кенгешни,
Бузжигитге сорургъа.

Этген муратларын ол
Жаз тил бла санады,
Бузжигитим эштир деп, —
Умут этип къарады.

— Ана°сюйген баланы
Жарыкъ болур къадары,
Къарт болса ата, ана,
Аз болур юй мадары.

Къанатлы уя ишлер,
Жашаргъа нёгер излер.
Жангыз болса баласы
Женгил жетерин сюер.

Бала учар бийикге,
Жетер кёп игиликге,
Кеси сюйген — насыпды,
Къуш къанатды жигитге.

Къара чачлы къыз алсанг,
Къатапала бичерме,
Халкъ жыйылып тоума,
Къара сыра сюзерме.

Алтын чачлы къыз алсанг,
Акъ дарийле бичерме,
Халкъ жыйылып тоума,
Бал бозала сюзерме.

Къара кёзлю къыз алсанг,
Къауракъ къаптал бичерме,
Хан къонакъла чакъырып,
Хант къангала тизерме.

Ала кёзлю къыз алсанг,
Ала жыйрыкъ бичерме,
Айгъа, кюннге тенг этип,
Алгъыш эте кетерме...

Да жокъду Бузжигитни
Жюрегин арсар этген,
Кече тынчлыгъын алып,
Жашауун жарыкъ этген.

Уялып, бети тола,
Бир жанына кетеди,
Ана суйген жан бала
Адеп, намыс этеди.

Билмеди жарлы атасы,
Жарлы анасы билмеди,
Сюймеклик, толкъун уруп,
Аны жерге кёмерин...

Бузжигитге жол чыкъды,
Узакъгъа атланыргъа,
Къарт устаны къууанчы
Тюшдю кёп сакъланыргъа.

5

Кёп жерлеча дуняда,
Ол жерни да кесини

Бар эди хукмат этген
Аскери, ханы, ёзюрю.

Айта эдиле ханны
Тюзд деп ниети, иши:
Аны зорлугъун кёрюп,
Тарыкъмай эди киши.

Ханлыкъ жери чыгъаед
Тенгизлеге, узакъгъа,
«Аны кыйюнден адам
Тюшмегенди тузакъгъа»,—

Дей эдиле билгенле,
Ханны махтап, бюсюреп.
Мени сартын, болмады
Аллай хан жер юсюнде!..

Тузакъсыз хан — хан болмаз,
Хан эсе, хал сурамаз,
Кёп халкъланы къул этип,
Жесир жекмей туралмаз.

Къул жегилген жерде уа
Тюзлюк атасы ёлюр,
Хан той этсе юйюнде —
Халкъгъа кыйынлыкъ келир.

Жомакъда кыйын туююл
Ханны огъурлу этген,
Тюзлюгюн, сёзюн айтып,
Анга сый, махтау берген.

Къанатлыгъа тил чыкъгъан,
Бир жигит барын жыкъгъан
Жомакъда сейирмиди
Ханны да иги суннган?!

Жашау а жомакъ туююл,—
Кёрдюк агъын, къарасын:
Хар хан да халкъ къанында,
Къалайды зор къаласын.

Мен кѣрмедим бир ханны
 Жарлыгъа бет этгенин,
 «Ол да адам баласы,—
 Бир солусун!» — дегенин.

Мен эштмедим бир ханны
 Халкъгъа къууанч бергенин:
 Киши кыйыны кыйнап,
 Азатлыкъ излегенин.

Мени бу сур хапарым —
 Шаркъ жерини кертиси.
 Зулмугъа боюн салмам,
 Жаным чыгып кетгинчи.

Бир ханны да махтамам,
 Керексиз айып алмам,
 Бийик эсе да тахы,—
 Аллында тобукъланмам.

Алай хакъды жырчыгъа
 Болушун тюз айтыргъа,
 Жашау халын жашырмай,
 Сауланы сагъайтыргъа.

Керти эди ол ханны
 Эслилиги, акъылы,
 Аз эди зор жасагъы,
 Сакъаты эм факъыры.

Урушлагъа чакъыргъан
 Дауурбас тауушлары
 Тюшлеринде эштиле
 Къалдыла. Озду бары.

Къурчу сынса адамны,
 Суууса ётгюр къаны,—
 Жылытмаз бийлик кюлю,
 Къарангы болур кюню.

Жашы жокъ — кюн къарангы;
 Жангыз кызы — къадары;
 Хан да туйюл ёлюмсюз,—
 Жокъ ызындан къарары.

Ёлюмню сууукъ жели
Сагъайтады кёплени,
Хан да кызын чакъырып,
Ахыр кюнюн эсгерди.

— Кызы эсенг да — жангызым,
Кёкню жулдузу болдунг!
Мен кетсем ханлыкъ этер
Жашым жокъ — къуруп онгум, —

«Аюп ханны къаласы»
Деп къалырча ёмюрге,
Къаст этдим бу жерледе
Бир къала ишлетирге.

Мен санга алтын къала
Ишлетип, тахым бла
Берликме, байрам къурап,
Оноу эт акъыл бла.

Анасы жокъ кызы бала
Ата кёлюн сакълады,
Сёзюне къулакъ сала,
Хан тахын къучакълады:

— Жаз жабалакъ къар
болмаз,
Жалгъан адеп — хал болмаз,
Акъылы кёп болса да,
Тиширыу хан — хан болмаз.

Сени сыйлы тахында
Узакъ болсун ёмюрюнг,
Алтын къала ишлерге
Билдим уста келирин.

Мен тюшюмде кёргенме:
Алтынкъанат бир дуудакъ,
Учуп келип кьонду да,
Болду тегерек чууакъ.

Хан жангыдан жашарып,
Болду ётгюр, къууатлы,

Ёзюрлерин жиберип,
Юй устала суратды.

Бузжигитни хапарын
Ханнга баям этдиле,
Къарт устаны элине
Келечиле жетдиле.

Биз билебиз, усталыкъ
Аллахны бергениди,
Сайлап, жанын бу жерде
Бек сыйлы кёргениди.

Алай анга хан кёзю
Къараса умут бла,
Къутхармазса алтынны
Берсенг да тулукъ бла.

Аллах берген усталыкъ
Ханны юйюн жарытыр.
Унамасанг — хан зору
Олжанлада арытыр.

«Аллах берир, хан алыр»,—
Деп андан жюрюйдю сёз,
Уста эсенг — махтаугъа,
Кёп кыйынлыкъгъа да тёз!

Къарт уста арсар болду,—
Тоюна жауады къар,
Алай ханны саламын
Алмазгъа да жокъ мадар.

Бузжигит бек къууанды,
Кетерге жол кёл алды,
Нёгер сурап жолуна,
Тенги Камалгъа барды.

Ана сютюн тенг ичген
Камал сейирге къалды...
Сёз айтмай, женгил болуп,
Биргесине атланды.

6

Кериуан келген жоллагъа
 Къарай, кёзлери талгъан
 Зулейханы тюшлери
 Болмаз эдиле жалгъан:

Атлы кернуан кёрюп,
 Эки кёзю нюр жанды.
 Къарауаш кызыларына
 Къарап, былай кюй салды:

Зулейха

Жолда кыйнады жанын,
 Къурман этди кёп малын,
 Эки кёолу нюр жаннган
 Бузжигит ол болмазды?!

Жоргъа атлай жүрюшю,
 Хан сыфатлы кюлюшю,
 Кёз къаматхан кёп иши,
 Бузжигит ол болмазды?!

Сиз аллына барыгъыз,
 Бизден хапар салыгъыз,
 Арып болур жолундан,
 Соруп, кёлюн алыгъыз!

Кюнчыкыгъанны жулдузу
 Бузжигитим ол эсе,
 Сизни танып, хал соруп,
 «Хан эркеси — ким?» — десе,

Адебине бюсюреп,
 Биргесине кыайтыгъыз,
 Сакълап тургъан жазыкыгъа
 Сюйюнчюлюк айтыгъыз.

Алтын жүзюк, каухар таш
 Сюйюнчюге берирме,
 Къыркъ къарауаш ичинде
 Аны сыйлы кёрюме.

Къызла келип, айтдыла
 Жаш устаны хапарын:
 — Ол болмасын, Зулейха,
 Тюшюнгдеги дуудагъынг?

— Тюшюмдеги дуудагъым
 Ол эсе, жан тенглерим,
 Байрам этип, сый этип,
 Билдирейик келгенин!

Аз болмасын жаш кёлю,
 Биз аллына барайыкъ,
 Аны тохтар жерине
 Сакълауулла салайыкъ.

...Бузжигит — хан къонагъы,
 Хан сарайын сормады,
 Бир жарлыны юйюнде
 Фатар алып, тохтады.

Жарлы къатын Фатимат
 Ыразылыгъын билдирди.
 Асыл уста Бузжигит
 Кесин анга суйдюрю.

Жарлы къатын Фатимат —
 Адамланы асылы,
 Ол ёсдюрю хан къызын
 Былай ариу, басымлы.

Унутмады Зулейха
 Аны сютюн, жомагъын,
 Энтда болур ол ёкюл
 Суюдю эсе къонагъын.

Зулейха сабыр-сабыр
 Айтды сёзюн, ышара:
 — Аллах да суйген жанын
 Асыллагъа ышанад!..

Бузжигит къала ишлейд,
Камал да керек излейд.
Озалла айла, кюнле,
Зулейха отда кюед.

Кёп ишчи, ташчы келди,
Устаны ишин кёрдю.
Не айтса закий уста,
Аюп хан барын берди.

Алтыны, кюмюшю кёп,
Айтмайды мардасы деп,
Камалны кёзчю этип,
Бузжигит ишлейди бек.

Шахарны усталары,
Кёргенле, билгенле да,
Къаланы ёсгенине
Къараргъа келгенле да,

Тангсынып усталыкъгъа,
Жаялла хапар халкъгъа:
«Кёз кёрюп, бу жерледе
Болмады быллай къала!»

Хан кёлю таудан бийик,—
Къарайды сакъал ийип.
Кёреду Бузжигитни
Хунерин; сыйын билип.

Бузжигит ашыгъады
Къаланы битдирирге,
Къайтып барып анасын,
Атасын да кёрюрге.

Да не медет, жазуу
Болмагъан жокъ инсанда:
Кёрдю ол да хан къызын
Кёлю узакъ учханда.

Эки кёзю, чолпанла
Жаннган кибик, жаннганлай,

Ол кыыз алай бара эд,—
Кырдыкда жур баргъанлай!

Хар атлагъаны сайын
Жер андан уялгъанча,
Терекле, кырдыкла да
Ол кыызгъа баш ургъанча.

Аны кѳргенле бары
Къалмайын кыызаргъанча,
Аны кѳрген къартла да
Жашла болуп къалгъанча.

Ол болмаса, дуняда
Кюн жарытмай къаллыкъча,
Ансыз къалса дуняны
Саз туман басарыкъча.

Ансыз къалса, дуняда
Кѳгетле бишмезликча,
Жерни кѳургъакълыкъ алып,
Сабанла битмезликча.

Ансыз къалгъан дуняда
Шауданла кѳурурукъча,
Терекле кѳгермейин,
Самум желле урлукъча.

Ансыз къалгъан дуняда
От тиргизилмезликча,
Ансыз къалса, дуняда
Юйле ишленмезликча,—

Бужигитге ма алай
Кѳрюндю. Хайран болду.
Къайгъыдан, кѳууанчдан да
Аны жюреги толду.

Хансарайына кирип,
Къыз андан чыкъмай къалды,
Бужигитни жюреги
Отда-ѳртенде жанды.

Кёп айланды Бузжигит
Алайда, ол тийреде,
Кёзюн алалмагъанлай
Къыз жашагъан юлледен.

Хайран болуп айланды,
Не этерин билмейин,
Ол тийреден кетерге
Жюреги жибермейин.

«Ол кимди? Кимни къызыд?»—
Бузжигит билмей эди,
Аны табып сёлешир
Жолун да кёрмей эди.

«...Огъесе ол... тюшюмде
Учуп келген къанатлы
Болуп, манга тюнюмде
Бир жарыкъ тангмы атды?»

...Огъесе ол, жанымы
Кёп кюнлени жарытхан
Таууш болуп, жулдузум
Къаматдымы жарыкъдан?»

Арлакъ кетип, дагъыда
Къайта эди Бузжигит,
Кеси кесине былай
Айта эди Бузжигит:

«Манга болур болгъанды,
Аллах, болуш сен манга!
Болуш ёртеннге тюшюп,
Кюе тургъан инсаннга.

Ансыз кырдык чыккъъанын
Эслеялмам дуняда,
Ансыз кюн, ай чыккъъанын
Мен кёралмам дуняда.

Ётмекни татыуун да
Сезалмам жер юсюнде,
Сууум да ачы болур,
Бир тынчлыкъ болмаз менде...»

Кече ортагъа дери
Тентек болуп айланды.
«Ол къызгъа тюбемейин
Къоймам!» — деди,
къаргъанды.

9

Тангнга къалкъып, тюш кёрдю,
Камалны терк уятды,
«Жолдашынгы эсгермей,
Жукълайса», — деп уялтды.

Камал туруп, нёгерин
Танымай, сейир этди:
— Бетинг-къутунг кетгенди,
Не болду санга? — деди.

Бузжигит

Бюгече бир тюш кёрдюм,
Бир таугъа салам бердим,
Учуп чыкъдым мен ары,
Акъ къанатлы — нёгерим.

Ол къанатлы нёгерим,
Къанатларын жайды да,
Мени биргеме учуп,
Узакъ барды жанымда.

Сора ол алгъа кетди,
Таугъа къарангы жетди,
Къонар жерими тапмай,
Мен кёп адыргы этдим.

Мен да анга учалмай,
Ол да манга учалмай,
Экибиз эки тауда
Кёп этдик сыйыт-къаугъа.

Къарангылыкъ таш болуп,
Мени юсюмден басды,
Акъ къанатлы, шош болуп,
Кёз туурамдан ажашды.

Тул-туман, къара чаука
 Кюнню бетин жапдыла,
 Тырнакъларын чыгъарып,
 Жан-жанымдан чапдыла.

Тау арты бир къарангы,—
 Кёп турдум жол табалмай,
 Кетдим къара кълудеге,
 Кълалдым андан чыгълалмай...

Аман тюшню жоралап,
 Айтыр киши — тенгмиди?
 Хан кълзын суйген жигит,
 Хан кълзындан кеммиди?

Камал толу билгенди
 Бузжигитни сырларын,
 Умутуна жеталмай
 Кёз жаш тёгюп, жилярын.

Бузжигитден кем кълалмай
 Камал да кюйдю, жанды;
 Бу дуняда бир жанны
 Суйюуден ким кълутхарды?

Ол айтды, арсар бола,
 Кёлю ажымдан тола:
 — Жокъду бизге ёкюллюк
 Бир Фатиматдан сора.

Кълыйын болду кълдарынг,
 Бузжигит, тенгим, жаным!
 Фатиматха айт барын,
 Ол кёрюр бир мадарын.

Бузжигит ол кълатыннга
 Айтды битеу хапарын,
 Анасына айтханча,
 Айтды бар кълайгъларын.

Билди, кюе, Фатимат
 Жаш Зулейни кёргенин.
 Бузжигитге айтды ол
 Кълыз хан кълзы экенин.

— Балам, сен ханны кызын
Кёрюп келгенсе, жаным.
Кёп хан, бий улуула да
Тилеп туралла аны.

Андан ариу кыыз жокъду
Биз жашагъан жерледе,
Аныча акъыллы жокъ
Шахарлада, элледе.

Бужигит

Мени кёзлерим шагъат
Болдула, анам, анга.
Ант этеме, аллай кыыз
Туумагъанды дуниягъа.

Кюнюм кече боллукъду,
Аны кёрмесем, анам!
Дунияда жашарыкъма
Мен, ёртен отда жана.

Фатимат

Сен да дуниягъа ариу
Жаратылгъан бир жанса,
Кирген юйюнгю сен да,
Кюнча, жап-жарытаса.

Экигизни бир бирге
Деп жаратханча аллах;
Алай ол хан кызыды,—
Андады, балам, палах.

Бужигит

Анам! Хан, бий — барын да
Унутханма мен бюгюн,
Бюгюн биринчи кере
Кёрдюм дунияны жолун!

Бюгюннге деринчи мен
Тар зинданда тургъанча,

Дуняны жарыгына
Алгъа бюгюн чыкыгъанча,

Алай болуп турама,
Болуш манга, ой, анам!
Бюгюнден башлап сени
Болурма керти баланг.

Фатимат

Зулейха да ёз балам,
Халал сютюмю ичди,
Тапхан анасы сунуп,
Кёкюрегимде ёсдю.

Не бла болушайым,
Жарсыулу балам, санга?
Жарлы къатынны сёзю
Жеталмаз уллу ханнга.

Бузжигит

Ханнга сёлеш демейме,
Хан суюгеннге къарамаз.
Юй устасыны жашын
Ол тенгине санамаз.

Къызны кесине барып,
Мени суюгеними айт,
Аны кюнге тенг этип
Мени куюгеними айт.

Фатимат

Хан къабагъы аллында
Ёлюм сакълап турса да,
Хан, буйрукъ этип, мени
Зинданнга салдырса да,—

Барайым, халал балам,
Болушалсам — кёрейим.
Зулейхагъа: «Кюсеген
Жанынг табылгъанд!»— дейим.

Көгет, жемиш жайылгъан,
Булбул-кѳушу жырлагъан,
Сансыз тюрлю гюллени
Зулейха суююп жыйгъан

Жерге берип тазалыкъ,
Шаудан суула кѳайнагъан,
Кѳк кырдыкда кѳаушалып
Жур-кийикле ойнагъан,

Зулейха сер чабыучу,
Чексиз зауукъ табыучу,
Эрттен чакъда кѳушкѳанат
Болуп, кѳгет кѳабыучу,

Гяхиник жапырылгъан,
Жаннет сериуюн ургъан,
Тенг кѳызлары кѳуршалап,
Зулейха оюн кѳургъан

Хансарайы, бахчасы
Энди шошду, мутхузду.
Ахырзаман дуния
Жаш жюрекке учузду.

Гюл да кюнсюоз ачылмаз,
Терек, кырдык кѳгермез,
Бужжигитсиз Зулей да
Дунияда кюн кѳрмез.

Сакъ эгетле арада,
Сѳлеширге жокъ онгу,—
Хан тѳюйюлдю Бужжигит,
Алтын эсе да кѳолу.

Ташдан кѳаты тахында
Алай тургъан чагъында,
Сют анасы Фатимат
Кѳрюндю жол жанында.

Чабып чыкъды Зулейха,
Тансыкѳлап кѳучакѳлады.

Кёзюне мудах къарап,
Сёзюне къулакъ салды.

Фатимат айтды барын
Бузжигитни хапарын.
Эки суйген жүрекни
Ол билди азапларын.

— Биз нетейик къалада?

— Амал изле, жан бала!

— Амалым жокъ,— атам

сакъ,—

Къоймайд юйден чыгъаргъа.

— Жангыз кызы айтханны

Хан окъуна этеди,..

Билмейме, хан къаланы

Кимге деп ишлетеди?!

Санга атагъан болса

Алтын къала — айбатын,

Суймеклик кысхан бала,

Билсенг керек кыйматын:

«Кесим кёрюп, бюсюреп,

Суйгенимча болмаса,

Къалангы къабыл алмам,

Муратларым толмаса»,—

Де да,— атанг бюгюлюр!

Къыз жүрегин ким билир?!

Бузжигитге жол табып

Тюберсе эрттен, ингир...

11

Кёп кызланы ичинде

Зулей келди къалагъа,

Бузжигит чакъыргъанды

Накышлагъа къараргъа.

Бузжигит

Суратларым къалада —
 Кюн къубултхан кёгюрчюн.
 Жан салалмам бояугъа
 Зулейха бир кёргюнчюн.

Зулейха

Суратларынг къалада —
 Кюн къубултхан кёгюрчюн.
 Қъанат къагъып учалмаз
 Бузжигит жан бергинчин.

Бузжигит

Жолум тикди, бегипди,—
 Хан къаласы бийикди!
 Жан салыргъа дарманым
 Жан туталмаз кийикди.

Зулейха

Хан къаласы бийикди,
 Жолу нек бителипди?
 Жан салыргъа дарманынг
 Ёз аллынга келипди...

Бузжигит сёз айталмай
 Турду насып чагъында,
 Бети жибип, нюр болуп,
 Зулейханы жанында.

Тебиренип бек къала,
 Бузжигит кёкге учду.
 Жан кирип накъышлагъа,
 Бояулары бет къусду.

Бузжигит

Манга тейри эшиги
 Ачылгъаннга ушайды.
 Кертимиди, Зулейха,
 Жарыгъы кюнню, айны?

Зулейха

Кёп жыл сени сакъладым,
Жолгъа чыгъып къарадым.
Сен жаныма къошулуп,
Бир кёрюрге тапмадым.

Жюрегимде къайгъыдан
Къутулур кюн кёрмедим.
Тюшлериме жан салып,
Тююмде бир келмединг.

Сен келгенли къалагъа,
Жол кесилип къалгъанлай,
Керти суйген жан эдим,
Турдунг манга къарамай.

Былай къала ишлединг,
Бурмай сени изледим,
Энтда жалын, жаннган от —
Сени кёрген тюшлерим.

Тейри эшиги ачылып,
Тюбегенбиз эки тенг.
Ахыр-ауал болгъунчу
Айырылмабыз бир бирден.

Бузжигит

Жол жүрюдюм, суу тапмай,
Сууда жүздюм, жол тапмай,
Хайран болуп жашадым,
Манга бир терек чакъмай.

Кёп тажирет кёрдюм мен,
Жер кыдырып келдим мен.
Жети жылны жек болуп
Жюрюгенме элимден.

Олтанларым тешилип,
Қапталларым сөгюлюп,
Хунер излеп жүрюдюм,
Насыпны анда кёрюп.

Атамы да кёрмедим,
 Анамы да кёрмедим,
 Усталыкъдан башханы
 Мен жукъгъа тергемедим.

Таудан, ташдан ётгенме,
 Бу шахаргъа жетгенме,
 Кёп китап окъугъанма,
 Кёп тилек да этгенме.

Сени кёрюп бахчада
 Кёзлерим от чакъдыла.
 Андан бери санларым
 Бу аурууну тапдыла.

Усталыкъ, хунер — бары,
 Бу дунияны затлары,
 Суюмеклик — жангыз насып,—
 Мен аны ангыладым.

Бош кыдырдым кыралны,
 Бош окъудум кзуранны,
 Сени кёрюр кюн болса,—
 Ишим кеси кзуралды.

Мен бир кьонакъ жолоучу,
 Хаух фатарында кьалгъан,
 Жарлы устаны жашы,
 Хан кызына таралгъан.

Атым мени Бузжигит,
 Хар инсаннга тюз жигит.
 Алыр болсанг тенгликге,
 Юйге кирсемми игид?

Этер болсанг мени тенг,
 Юйге кирсем керекди,
 Жаным суйген ханымы
 Кесим кёрсем керекди.

Къызла

Биринг — нарат, биринг — наз,
 Тизилипсиз, яриу — яр,

Биринг — алтын, биринг —
 нюр,
 Биригипсиз, яриу-яр!

Биригиз — кюн, биринг — ай,
 Къошулупсуз, яриу-яр.
 Къыяма кюн келгинчи
 Айрылмагъыз, яриу-яр.

12

Бужигит Зулейханы
 Кёре турду къалада,
 Сюймеклик кюнден кюннге
 Ёсе барды арада.

Сюймеклик ол къарангы
 Къалагъа кюн тийдирди,
 Тауушлукъ суратлагъа
 Жангыдан жан кийирди.

Устаны накъышлары,
 Къаланы бар ташлары,
 Уянып, ойнап, кюлюп,
 Жарашып къалды бары.

Зулейханы кюлгени,
 Къууанчы, мудахлыгъы,—
 Бары да-таурух болуп,
 Сейирлик сыфат алды.

Аллай уста болмады
 Биз таныгъан жерледе,
 Аллаи суйген болмады
 Къыз сайлагъан эрледе.

Аллай къала кёрмеди
 Бу тийрени халкълары,
 Аллаи хапар эштмеди
 Бу жерни бек къартлары.

Салгъан ташы от жанып,
 Тартхан ызы къралып,

Бузжигит суйгенине
Тюбей турду кыуанып.

Кыыз билмеди атасы
Бузжигитге бермезин,
Юй устаны уланын
Анга дурус кёрмезин.

Зулмуну билмей сырын
Ала таукел этдиле.
«Жан сау болуп, бир бирни
Ташламабыз!» — дедиле.

Харам адам азмыды,—
Сёз жетдирдиле ханнга:
«Кызынг эл кюлкюлюгю
Этед!» — дедиле анга.

Хан кызын чактырды да,
Ариу сёлешди, кюлдю...
Да не кюрешсе да ол
Сёзю бармазын билди.

Урушду... «Сен — хан
кызы!» —
Деп, эсине тюшюрдю,
Кыыз антына ёлмезин
Кыарт хан толу тюшюндю.

Хан

Олмуду ахыр сёзюнг,
Кызым, балам, атанга?
Не хата этген эдим
Мен ёмюрюмде санга?

Зулейха

Манга дуня жарыгын
Берген сен эдинг, атам,
Сенден кыатылыкъ, хата
Кёрмеген эдим, атам.

Кеч сен жарлы кызынга,—
Жокъду башха айтырым.

Таукел болгъанма, атам,
Жокъду артха къайтырым!

Хан

Къызым, жарыкъ кюнюмсе,
Къыйнама мени былай,
Эл кюлкюлюгю этме
Атангы, жаны саулай!

Зулейха

Жюрегим мен айтханны
Этмейд, кеч, атам, манга.
Не этейим? Санап къой
Мени аллах ургъаннга.

Алтын тежеп, тах тежеп,
Бош къыйнама жанымы,
Аллах бергенд — кесиме
Къой мени тёрт санымы.

Дарийлени нетерме,
Накъут бла налмасны?
Бузжигитсиз дуняда
Къаным къуруп къалмазмы?!

Кериуанла келсинле
Башхалаңы юйюне,
Башха къызла турсунла
Алтынлагъа суйюне.

Хан улуланы барын
Бузжигитча кёралмам,
Бузжигитни тырнагъын
Мен барына бералмам.

13

Адам жаны ханлагъа
Гебенек жапыча туююл,—
Айтханына бой салып
Турмагъаннга, ол куююн

Терк кѳргюзтюр, ууатыр,
 Ким болур ханнга батыр?!
 Адам къанын кѳл этип,
 Юсюнде салат чатыр!

Къолунда — сауут-саба,
 Айтханы болуп бара,
 Усу тутса — халкъны да
 Этеди хан ауара.

Зулейха — тели сабий,—
 Билмейди жашау халын,
 Суйген ата эсе да,
 Атасы хан болгъанын.

Ит итлигин этгенча,
 Хан да ханлыгъын этер,
 Тынмагъан уста жашны
 Тартыр да бойнун кесер.

Тиширыу а... акъылсыз,
 Жиляр да, терк унутур,
 Хан сайлагъан насыбын
 Сыйлы кѳрюп къубултур.

Харам акъыл жарытып,
 Хан тахында олтурду,
 Бузжигит, башын ийип,
 Къаладан хапар сорду.

Бузжигитге кийдирди.
 Къала битгенин айтды,
 Хурмет этип, асыл жаш
 Жерине сабыр къайтды.

Хан уллу ыспас этди,
 Разылыгъын билдирди.
 Алтын-тухтуй къапталны
 Бузжигитни чакъыртып,

Ёзюрлеге къарады,
 Акъылын этди баям:
 — Жашым жокъ, быллай уста
 Болсун мени ёз балам!

Жамауатны жыйыгъыз,
Союм малла тыйыгъыз,
Зулейханы тоюна
Тамам болсун сыйыгъыз.

Жангыз кызым насыплы
Болсун, аны сюеме,
Халкъгъа хапар жайыгъыз,—
Бузжигитге береме!..

Бузжигит жунчуса да,
Тобукъланмайын къалды.
Башын эншге ийгенлей
Ханны саламын алды.

14

Хан узакъ урушладан
Хорлам алып келгенде,
Жыйылып къууанч этген
Тёре эди бу жерде.

Къызгъанч туююл эди хан:
Кишиге этмей хыны,
Тёге эди, аямай,
Тоналгъан ырысхыны.

Тоя эдиле ачла,
Токъла — эсирип жата,
Кенгде тегюлсе да къан,
Мында бир киши хата

Кёрмейин, уллу тойда,
Бары азат болгъанча,
Иче эдиле, тоя,
Хан бермезликча азап.

Ол урушда жаралы,
Ёлген да болмагъанча,
Алай эди хан тою,
Жыр жүрекленни ача.

Ат чаришле, оюнла
Бола эдиле кызыу.

Хан аллай хорлам тойгъа
Алып чыгъа эд кызын.

Бу жол оюну башха,—
Келгенча халкъ жубанчха.
Аюп хан — женгил, суху,—
Ушамай той кыуанчха.

Чапсала да, хан эрге
Береди кызын дерге,
Жетмеди, таууш болуп,
Ол, алгынча, жер-жерге.

Зулейха да кёрюнмей
Тойчула арасында,
Турады бегитилип
Кесини къаласында.

Хан къонакъла, сыйлыла
Олтуруучу жерледе
Аскерчиле, эгетле,
Хан ишин жюрютгенле.

Аш, ичги, жыр да элпек
Болуучу хансарайда
Хан ёзюрле, эгетле
Къуш-мушдула хар къайда.

Бузжигитни тюз жаны
Билмейин бир хыйланы,
Нёгерлерин чакъырып,
Ичед къара сыраны.

Хан эгетле, хал биле,
Къуршалайдыла аны.
Ичгини эркин тежеп,
Бузадыла жаш къанын.

Бирле аны къозутуп
Тюйюш ачаргъа керек,
Хан а устаны тутуп
Зинданнга атаргъа керек.

Зулейха кьаласында,
Тенглери арасында
Кийинеди. Бузжигит —
Кёзюню кьарасында.

Барына да тюшюнюп,
Ханны оюн тюз билип,
Камалны жаны кетди,
Зулейхагъа терк жетди.

Камал

Хан тоюндан келдим мен,
Хан акъылын билдим мен:
Ханны кёзю сууукъду,
Ёлюм бизге жууукъду.

Иги туююл тойлары,
Бизге этген ойлары,
Къурманлыкъгъа ушамайды
Бююн сойгъан кьойлары.

Хыйлагъа жыйылгъанд халкъ,
Бизге биленед бичакъ,
Бузжигитден бошайбыз,
Зулейха, былай турсакъ.

Душман толуп сарайгъа,
Къууанышып кьарайла,
Кёп ичинде жангызны
Ёлюр кюнюн марайла.

Жетсе бу кюйсюз къадар,
Бузжигитге не мадар?
Сен къазауат этмесенг,
Бу оюнда жан чыгъар!

Кёп душманны ичинде
Боюн салып жатады,
Боюн салгъан жигитни
Ёлюр тангы атады.

Сюйгенинге жанынги,
Гъашыкъ таза кьанынги

Къурман этсенг,— бюгюн сен
Тыярыкъса ханынгы!

Кенгешге къошулурса,
Бу неди деп сорурса,
Иги акъылдан толсанг,
Бизге нёгер болурса.

Сенден себеп болмаса,—
Бузжигитни жоялла.
Кюнюмю кече этип,
Мени тенгсиз къоялла.

...Зулейха чабып барды,
Той ичин эки жарды,
Атасына бир къарап,
Ол барын ангылады.

Кёзюнден кёз жаш барды,
Барына табу салды.
Ханны аллында тохтап,
Тюзлюк төре даулады.

Зулейха

Салам бердик, атала,
Къутлу болсун тоюгъуз.
Кёп халкъны чакъыргъансыз,
Иги болсун оюгъуз?

Аллах ючюн той болса,—
Къой-къозула союгъуз,
Душман ючюн той болса,—
Азат этип къоюгъуз.

Союм керек десегиз,—
Адам этин татмагъыз.
Оюн керек десегиз,—
Тюзге къылыч тартмагъыз.

Насып келген кюнледе,
Быллай сууукъ ой этген
Эшитмедим бир жерде,—
Адам союп, той этген.

Той юсюнде ёчешип,
Быллай акъыл келтирген,
Кёп ичинде жангызны
Хыйла бла ёлтюрген.

Хыйла келмей эсине,
Сюймекликден эсирген,
Ёз юйюнден ажашып,
Къыйын жолу кесилген.

Атасындан айырылгъан,
Анасындан айырылгъан,
Къозу къыллы бу харип,
Жашлай саны къыйылгъан.

Алтын накъыш къаланы
Къаны бла къалады.
Къызын берлик хан аны
Жангыз жанын марады.

Жюрек сырын айтыргъа,
Жаш жанын сагъайтыргъа,
Бир ана сют ёсдюрген
Жолдашын да къабыргъа

Салыргъа айтыпсыз сиз.
Огъесе хан адепсиз,
Хурметсиз да болуп, биз
Бош къаугъамы этебиз?

Ёз журтундан ажашып,
Кимди узакъ кетмеген,
Халал къыйыны ючюн
Кимди азап чекмеген?

Мен жилийма, тилейме
Атам бла анамдан,
Хан къатында олтургъан
Кичиден, таматадан:

Айтханымы алсагъыз,
Соргъанымы берсегиз:
Асыл адам бу эсе,
Бир хатерин кёрсегиз;

Ёз журтундан ажашхан
Жангыз бала — тентекни
Аккылы бар эсе ханда,
Азат ккылыса керекди.

15

Зулейханы кёз жашы
Эритмеди бетлерин,
Аны таза тилеги
Кетермеди дертлерин.

Ккырауашла жетдиле,
Аны тарт-соз этдиле.
Бузжигитни тёрт эгет
Тартып алып кетдиле.

Муратына жетип, хан
Бузжигитни туттурду,
Ккызыны жарыккы кюнюн
Тар зинданнга суккыдурду.

Зулейха тапды амал,
Тутхундан башын алды,
Бетинден ккыаны кетип,
Атасына ккыарады:

Зулейха

Аккылысызгга сёз айтсанг,
Кёкюрегине ккыонмайды.
Рахмусузгга сёз айтсанг,
Эрир ккыаны болмайды.

Ккыар юсюне кюн тийсе,
Жылыныр деп ккыууанма,
Хан ккыалада той этсе,
Жарлы эсенг, ккыууанма.

Сюйгенинг жарлы болса,
Жашарма деп ккыууанма.
Бай жарлыгга жалгкыанмаз,
Жалгкыарма деп ккыууанма.

Ханны кызы сен болуп,
 Эркеме деп, кыуанма,
 Кылыч жетер бойнунга,
 Эркинме деп, кыуанма.

Ариу айтса хан атанг,
 Кертиди деп, кыуанма,
 Дуния малы, алтыны
 Мениди деп, кыуанма.

Кёп кыан тёкген атаны
 Кыачы бар деп, кыуанма,
 Кыоркыутмаз бала кыаны,
 Ачымам деп, кыуанма.

Камал

Ханнга тузакъ салмады,
 Кыан тёлеуге кыалмады,
 Дертигиз болмаз анга,—
 Малыгкызыны алмады.

Санына кылыч тагып,
 Сюнгю бла чапмады,
 Балта-бичакъ билеп, ол
 Сизге хыйла тапмады.

Атагкызыны ёлтюрген
 Душманыгкызы бу туююл,
 Бар терслиги — бу кыала,
 Ишледи ол хан юйюн.

Бир адамны кыанына
 Боялмады кыоллары,
 Шахар кыоюп, эл кыоюп,
 Бу кыаланы кыалады.

Бир адамны кыанын ол
 Кыара жерге тёкмеди,
 Бир адамкыа дерт тутуп,
 Хыйла мурат этмеди.

Кыара болса ишигиз,
 Адам кыанын ичигиз!

Терслик асмакъ асдыгъыз —
Бир кесигиз тюшюгюз!

Хайыр жокъду ханладан,
Сокъур болдула бары,
Акъыл къачды аладан,
Аман иш, ёлюм тарып.

Ханла бары къутуруп
Сангырау болгъандыла,
Къарангы зинданлары
Жесирден толгъандыла.

Ай, Бузжигит, сен жазыкъ,
Бирге ёсдюк, жашадыкъ,
Жарлы ананг биширген
Гыржынны кёп ашадыкъ.

Сен элингде хан эдинг,
Эрке ёсген жан эдинг,
Булбул эдинг жерингде,
Жарлылагъа танг эдинг!

Болмаз жерге тюшгенсе,
Терк турургъа мадар жокъ.
Жаннган отха тюшгенсе,
Къутхарыргъа къадар жокъ.

Эгиз туугъан балалай,
Айырылмай жашадыкъ.
Хан сёзюне ийнанып,
Быллай палахха къалдыкъ.

Бузжигит

Ай, жан досум, Камалым,
Жокъ сени да амалынг:
Ажал жетди, мадар жокъ,—
Къыйын эди къадарым.

Къара къушну къанаты
Къайырылыр кюн жетди,
Жанча кёрген тенгимден
Айырылыр кюн жетди.

Сен бу жерден кетерсе,
Элибизге къайтырса,
Мени бу хапарымы
Жомакъ этип айтырса.

Асырарса мени сен,
Жерибизге къайтырса,
Мени бу хапарымы
Жанынг ачий, айтырса.

Жангыз къалгъан атама,
Жиляй къалгъан анама,
Бузжигитни сёзю деп,
Саламымы ала бар.

Жангызым деп, жан бере,
Къарамымдан тоймагъан,
Мени жарлы атама
Былай айтмай къоймагъын:

Бала атадан тууар,
Ана киндигин жууар,
Ата болса эр киши,—
Уланы ызын къууар.

Ата сёзюн атмадым,
Къыйынлыкъдан къачмадым,
Билесе,— къолларыма
Киши къанын жакъмадым.

Ата сёзюн сакъладым,
Жарлыланы жакъладым,
Атамча, къолларыма
Тытыр болду жакъгъаным.

Жангызым деп, кёз кысмай,
Къарап, менден тоймагъан,
Жиляй къалгъан анама
Былай айтмай къоймагъын:

Зиндан пчи къарангы,
Андан чыгъар къарыу жокъ,
Ажал жетсе адамгъа
Бу дунияда къалыу жокъ.

Башымдагъы бёркюмю
Сен анама элтирсе,
«Бузжигитни кёзюнден
Кёрюп тур, анам»,— дерсе.

Эсен къайтып элге сен
Атабызны кёрюрсе,
Къолумдагъы жюзюкню
Элтип анга берирсе.

Къыйын кюнде анама
Бала бол сен, кёл бере!
Сабыр бол де, дуняда
Къыйынлыкъланы кёре!

Мени сурай келгенде,
Сени жангыз кёргенде,—
Барын айтырса бурмай,
Жашыра, жилий турмай.

Элтеме мен биргеме
Жалан суймеклигими.
Алтын, жаухар алалмаз
Сени бу тенглигинги!

Атам берген дерслени,
Жап-жаш усталыгъымы,
Зулейханы къарамын,
Анама тансыкълыгъымы!

Элтмеди андан ёзге,
Къул да болмады дерсе,
Элиме, жамауатха
Тюзлюгюмю билдирирсе!

Бузжигитни жойдула
Кечени арасында.
Къарт уста айырылды
Ол жангыз баласындан.

Бузжигитни жүреги —
Кёкден учхан жулдузча,
Думп болду, кючю кетди,
Эриди, жазгъы бузча.

Аны уста кьоллары,
Атасы берген хунер,
Кетдиле, жоюлдула,—
Алып кьойду къара жер.

Ташлада тил жокъ ансы,—
Ала къаргъар эдиле,
Ташлада кёз жокъ ансы,—
Ала жияр эдиле.

Къаллай юйле ишлеред,
Бузжигит ол ташладан!
Зулму айырды аны
Жашаудан, усталыкъдан.

Кюн билсе ол зорлукъну
Гау артындан чыкъмазед,
Бузча сууукъ шаудан суу
Жырламазед, акъмазед.

Тереклени кёклюгю
Къап-къара болур эди,
Кёгерип тургъан кырдык
Саргъалып, кьурур эди.

Кезиусюз жерге кирип
Кетдиле арну кёзле,
Ёмюрде эшитилмезле
Зулейха эшитген сёзле.

Хапарымда турсунла
Ол жулдузлача кёзле,
Хапарымда къалсынла,
Жаз кирик, жылы сёзле.

Кязим андан жазады
Сизге мудах хапарын,
Таулу халкъ унутмасын
Бузжигитни къадарын!

Иги, къайда турса да,
Сау дуняны жашыды,
Ол хар таза жүрекни
Ахлусу, жолдашыды.

Назму сакълайд кезиусюз
Жерге кирген сёзлени,
Ол бермейди ёлюмге
Ишлерин игилени.

17

«Бузжигитни ёлтюрюп,
Къызымы къутхардым!» — деп,
«Энди къызым Зейтуннга —
Хан улуна, барыр» — деп,

Хан къууанып тураед,
«Той этилсин!» — дегенед.
Жангы тойну къураргъа
Кеси буйрукъ бергенед.

...Зулейха, шекли болуп,
Той баргъан жерге келди,—
Зинданда Бузжигити
Ёлгенин билмей эди.

«Негеди бу къууанч?!» — деп,
Ол сейир этип турду.
Той этгенлеге къарап:
«Не тойду бу?» — деп сорду.

Зулейха

Учуп келип былайгъа
Балалы къуш сарнаса,
Ол тас этген баласын,
Инжип, кюйюп чакъырса,—

Айтыгъыз сиз, жамауат,
Баласы анга чыгъармы?
Къушбалакёз Бузжигит
Бу той-оюнда бармы?

Къызла

Балалы къуш сарнаса,—
 Къуш баласы чыгъалмаз,
 Къушбалакёз Бузжигит
 Бу оюнда табылмаз.

Зулейха

Къозулу кьой макъырса,
 Къозусу бармы экен?
 Къозу кёзлю Бузжигит
 Бу оюнда бармы экен?

Къызла

Къозулу кьой макъырса,
 Къозусун ол табалмаз,—
 Къозу кёзлю Бузжигит
 Бу той-оюнда болмаз.

Зулейха

Булбул жашла жырлайла,
 Къызыл гюлле бармы экен?
 Гюл сыфатлы Бузжигит
 Бу оюнда бармы экен?

Къызла

Булбул келип жырласа,
 Къызыл гюлге къоналмаз,
 Къызыл гюллей Бузжигит
 Бу той-оюнда болмаз.

Къара къайын, къара агъач,
 Ёртен тюшюп къаралыр,
 Ёмюр излеп турса да,
 Ёлгенни ким табалыр!

Алыннган жюжек къайгъысы—
 Къуш алгъаннга ушайды,
 Бузжигитни жашауу
 Бошалгъаннга ушайды.

18

Зулейха, жиляп, сарнап,
Алайда сыйыт этди.
Кюню къарангы болуп,
Ол атасына жетди.

Зулейха

Эшитдим мен, ой, атам,
Аман акъыл этгенсе:
Бужигитни ёлтюрюп,
Муратынга жетгенсе.

Къалын агъач ичинде
Бала кийик атханса,
Жаш къанын суулай тёгюп,
Мурдарлыкъгъа батханса.

Къызынга кюн къоймаздан
Атха минип чыкъгъанса.
Дуния санга кенг къалды,—
Душманынгы жыкъгъанса!

Кёп айтхандан файда жокъ,
Аман хапар окъупса,
Манга сен ата угъай,—
Къара къанлым болупса.

Хан

Не болгъанд, къызым, санга,
Неге сыйыт этесе?
Къызым, кёз жашларынгы
Не зат ючюн тегесе?

Зулейха

Бу къара кюнден башлап
Сени къызынг болалмам,
Мени кюнюм батханды,—
Мен юйюнгде туралмам.

Къолларынгда къатханды
 Бузжигитни нюр къаны.
 Бир къызгъа да бермесин
 Аллах сенлай атаны!

Хан

Къызым, бу ачы сѣзню
 Къалай айтаса манга!
 Бузжигит кеси ёлгенд,—
 Ёлюм тѳред инсаннга!

Зулейха

Къызым деме сен манга,—
 Атам деялмам санга!
 Юйюнг да, арбазынг да
 Боялгъандыла къаннга.

Юйюнг къабырдан эрши
 Кѳрюнед манга энди.
 Манга ата, юй да жокъ,—
 Ахыр кюнюм келгенди.

Хан

Бош жиляма сен, балам,—
 Халкъ ичинде ахшы кѳп.
 Ахшыладан ахшысын
 Сайларма мен санга деп,

Эл-эллени къыдырып,
 Элден элге барырма,
 Кѳп ахшыны ичинден
 Сайлап киеу алырма.

Башымдагъы тажымы,
 Тюбюмдеги тахымы,
 Къызым, санга берирме,
 Сени сыйлы кѳрюрме.

Минг тюени жюклетип,
 Санга берне алырма,

Алтын отоу жасатып,
Къарауашла салырма.

Зулейха

Къулакъларым сангырау,—
Эшталмайма сёзюнгю,
Ол насып керек тюйюл,—
Бош къыйнама кесинги.

Дуния мюлкюн келтирсенг,
Бирине къарамазма,
Акъылым башдан кетди,
Сенден акъыл алмазма.

Менден ёзге къызынгы
Сюйгенинге берирсе,
Минг къарауаш, къул салып,
Аны сыйлы кёрюрсе.

Бужигитим болмаса,
Ёзгени мен тергемем,
Аны нюрюн кёрмейин
Жашап турайым демем.

Хан

Бу дунияда къул угъай,
Хан, шыйых да ёледи,
Бузма, къызым, тоюнгю,—
Ханладан хат келеди.

Уста эди Бужигит,
Анга мени сёзюм аз.
Аны ючюн хан къызы
Сыйыт этип жарамаз.

Намысынг кёп бу жерде,
Сени кёпле тилейле,
Аслан кибик жигитле,
Къызым, сени кюсейле.

Жайлыкълада жылкынг
бар,—
Жюз эмилик байларса,
Жагъанга тенг хан жашла,—
Жюзюн салып, сайларса.

Жылкы ичинде акъ ажир,—
Акълыгъына къарыу жокъ,
Хан деберли Зейтунну
Жашлыгъына дауунг жокъ.

Сени Зейтуннга берирме,
Намысынгы кёрюрге.
Кетген сунуп насыбынг
Бош, керексиз терилме.

Накъут бла налмасдан
Минг тюени жюклерме,
Минг къулну, къарауашны
Сени ызынгдан иерме,

Мал ахшысын алырса,
Тон ахшысын кьерсе,
Бузжигитни унутуп,
Сен Зейтунну сюерсе.

Зулейха

Алтын тахха олтуруп,
Бал аякъла толтуруп,
Бу Зейтунну келтирип,
Хансарайда тоюнг бар,

Бузжигитни ёлтюрюп,
Жан дарманын кюйдюрюп,
Тешмез къара кийдирип,
Манга хыйла оюнг бар.

Темир алтын болалмаз,
Багъыр кюмюшча жанмаз,
Сени суйген Зейтунунг
Бузжигитни хорламаз.

Анга алтын кийдирсенг,
Тююн да жыл этдирсенг,
Бузжигитни к̄арамы
Мутхуз болмаз, билгин сен!

К̄анатлары кесилсе,
К̄уш бийикге учалмаз,
Сени сыйлы Зейтунунг
Бузжигитге ушамаз.

Бузжигитни бир тюгюн
Алтын юйге бермезме.
Минг хан улан бириксе,
Аны тенгли к̄ермезме.

Минг Зейтунну келтирсенг,—
Бирин к̄абыл к̄ермезме.
Бузжигитим болмаса,
Мен к̄атынга келмезме.

К̄ызынгда хатер к̄алмады,
Алдарг̄а к̄арыу жетмез,
Жаш жүреги жерге тенг,—
Аны бир жан сау этмез.

Бузжигит ёлюп, зинданда,
Жүрегим бек сынганда,
Не файда бар фитнадан,
Сен мени таш сунганда?!

Алтын к̄ушум учду жек,
Бюсюремей ишинге;
К̄он десенг да к̄оналмаз
Алтыннга, кюмюшюнге.

Ичим бузлап буз болду,
Хан сёзю учуз болду,
Манга энди не керек,—
Жашау татыусуз болду.

Мен к̄ушунгу нетейим,
К̄ушунг манга не тутар?
Нак̄ут бла налмасдан
Жансыз жаннга не чыг̄ар?

Мен кьулунгу не этейим,
 Кьул жегерим батханда?
 Алтын отоу не керек,
 Жаным жерде жатханда?

Башындагы тажынгы,
 Тюбюндеги тахынгы,
 Алып, атам, не этейим,—
 Жерге сукьдунг жанымы.

Ат ахшысын не этейим,—
 Тутуп минер кишим жокь,
 Тон ахшысын не этейим,—
 Алып киер кишим жокь.

Элден элге жол салып,
 Киеулюкле излесенг,
 Манга жылыу жокь эсе,
 Неге кьыйналаса сен.

Халкьда ахшы кеп эсе,
 Киеулюкле керюрсе,
 Менден башха кьызынгы
 Сюйгенинге берирсе!

19

Зулейха, эсин жья,
 Зат тилемед кьадардан.
 Басхаг жери оюла,
 Чыгып кетди кьаладан.

Учхан кьушну ызындан
 Барды, факьыр, тарала,
 Бузжигитни кезлерин
 Кьолу бла жабаргьа.

Кез жаш кюйдюре бетин,
 Минг сюнгю чача этин,
 Жарыкь дуня чарс бола,
 Ертенде суна кесин.

Алай келди кьыз бала,
 Кеси кибик аз бала,

Сюймеклигине баз бала,
Бу дуниядан тас бала.

Алтын юйде, жибекде
Андан жарлы болмайын,
Кёп мураты жүрекде —
Жангыз бири толмайын.

Бу дунияда азап кёп,—
Барын мен санаялмам,
Барындан бек сюймеклик
Азабын чегеди адам.

Жарыгъыча жарыкъ жокъ,
Азабыча азап жокъ,
Анга жашлыкъ, къартлыкъ да,
Жарлылыкъ, байлыкъ да
жокъ.

Сюймеклик асыл этер,
Зулмудан сакълар, къорур,
Аны отун ёчюлтген
Жаханым ити болур.

Зулейха

Хайран башынг, хан башынг
Кесилгеннге ушайды,
Ариу бетинг, нюр бетинг
Эзилгеннге ушайды.

Жибек чатыр салынып,
Къолунг, бутунг байланып,
Кебининг жокъ, кёрюнг
жокъ,—
Жатаса сен сойланып.

Къаннга булгъап башынгы,
Къумгъа булгъап къашынгы,
Кёрмей жан жолдашынгы,
Кёзден акъгъан жашымы,

Къоюп халал ашынгы,
Эмчек къарындашынгы,

Жатаса сен, ай жазыкъ,
Тапмай туугъан ташынгы!

Бал шекерлей, сёзлеринг,—
Сангыраума,— эшитмезме,
Бала къушлай кёзлеринг,—
Сокъур болдум,— кёрмезме!

Къолларымы ал, жигит,
Кёкюрегинге сал, жигит,
Кёзлеринги жабайым,
Ийман бла къал, жигит!

Жашаууму ал, жигит,
Жан жолунга сал, жигит,
Кёзлеринги жабайым,
Кёп эсинде къал, жигит!

Энди сёзюм ётмезлик,
Къычырыгъым жетмезлик,
Жан суйгенинг Зулейха
Ойнап-кюлюп келмезлик;

Энди нюрюм жазмазлыкъ,
Сени суйюп азмазлыкъ,
Кюлюп-ойнап, аллынга
Суусап алып бармазлыкъ;

Къайгъынг — эсен кетмезлик,
Ёз къарангы тешмезлик,
Киши сёзю ётмезлик,
Дуния — къууанч бермезлик.

Узакъ жолдан суйдюрдюнг,
Узакъ кетип, кюйдюрдюнг,
Ай, Бузжигит, жатаса,
Кетгенди бетинг, нюрюнг.

Узакъ кетдинг — кёрмезге,
Чакъырсам да келмезге.
Минг сёз айтсам, бирине
Къайтып жууап бермезге.

Сарнап, жерни жарсам да,
 Сени ючюн жан алсам да,
 Эсингде жокъ, талсам да,
 Жияп, кюйюп къалсам да

Дуня сенден кетгенди,
 Нюрюнгю саз этгенди,
 Атам берген саугъаны
 Аллах къабыл этгенди.

Сен къатымда болмасанг,
 Бу дуняны не этейим?
 Сенден сора жарыкъ жокъ,—
 Мен биргенге кетейим.

Бу зулмулу дуняда
 Амал тапсакъ керекди:
 Къайгъы жетмез теренде
 Бирге жатсакъ керекди!

20

Андан сора Зулейха
 Тенг къызларын сурады,
 Ыразы салам берип,
 Былай айтып сарнады:

Жарар айтхан жырларым,
 Сау къалыгъыз, жанларым!
 Манга кетер кюн жетди,
 Жиямагъыз, ханларым!

Энди сизни кёралмам,
 Эртген салам бералмам,
 Кийинирге, ойнаргъа
 Къатыгъызгъа келалмам.

Сизден кёп хатер кёрдюм,
 Кесим да хурмет бердим,
 Ыразы болуп жүрюгюз,—
 Унутмагъыз, тенглерим!

Дуняда рахму аз,—
 Ариу болсун тилигиз,

Сизни кѣрюп суюгенни
Сиз да сую билигиз.

Мени сыйлы кѣргенле,
Кюнде салам бергенле,
Бюгюн бери келгенле,
Жилягъыз быллай ёлгеннге!

Дуня бакы болса да,
Ахшыладан толса да,
Энди манга къууат жокъ,—
Бар зулму къуруса да.

Алтынжагъа къой тонла,—
Сизни киер кишим жокъ,
Алтыннер боз жоргъа,—
Санга минер кишим жокъ.

Алтын жапхан бек къала,—
Санга кирир кишим жокъ,
Къызыл гюллю кенг тала,—
Ойнар-кюлюр кишим жокъ.

Бизден дуня кетди,
Хан мени ёксюз этди,
Айтама: адам тѣзмез,—
Къурутур бу адетни!

Артыкъ чапхан абыныр,
Артыкъ суюген къабылыр,
Айта кетеме кѣрге,—
Зулмугъа кюч табылыр!

Ажалдан къалыр болмаз,—
Келсе кишиден сормаз,
Бузжигитсиз дуня,
Манга дуня болмаз.

Камал къайтды элине,
Юч кюн турду кѣрюнмей.
Бузжигитни юйюне
Къалай барыргъа билмей.

Къыйын жолун арытып
Келди, факъыр, элине.
Кюе-бише олтурду
Зулму тюшген тенгине.

Бузжигитни кѳол ызын
Къаялада кѳрдю ол,
Кесине сын салды деп,
Усталыгъын билди ол.

Камал кѳп, аз турса да
Ачы къадарны жаулап,
Елгенни осуяты
Хакъды, сыйлыды саугъа.

Елюм ачы болса да,
Онг жокъ алыргъа даулап,—
Аны дууасын, ашын
Этерге керек саула.

Кѳз жаш тѳкген Камалны
Ол осуят сагъайтды,
Кѳпню кѳрген бир къартха
Бушуу хапарын айтды.

Къарт мычыды, тынгылап,
Камал бла келди ол.
Жамауатны жыйды да,
Быллай ууаз берди ол:

Къартны ууазы

Кѳпню кѳрген къарт эдим,
Бир-эки сѳз айтайым,
Къулакъ салсын жамауат,—
Жашау къыйынды дайым.

Туугъанма деп къууанма,—
Туугъан ёлюр кюн чыгъар,
Кючюм бар деп къууанма,—
Кючюнг кетер кюн чыгъар.

Малым бар деп къууанма,—
Малынг къалмаз кюн чыгъар.

Тангым бар деп кѳууанма,—
Тангынг атмаз кюн чыгъар.

Юсюбюзде кѳара жер —
Ажал ёлюм кѳайда жокъ,
Кѳарап турсакъ: игиге
Бу дуниядан файда жокъ.

Бу дуниядан файда жокъ,
Ангылагъыз, игиле!
Файгъамбарла, шыйыхла
Жер тюбюне кирдиле.

Ангылагъыз, жигитле,
Акъылманла айтдыла:
Жер тепдирген залимле
Бу дуниядан кѳайтдыла.

Буруннгуну сѳзлерин
Эсигизге алыгъыз:
Ёлюм хакъды, кертиди,
Ёллюкбюз биз барыбыз.

Кѳпню кѳрген жамауат,
Кѳабырлагъа кѳара сен:
Ёлмей эсе туугъан жан —
Нек толгъанды ол ёзен!

Усталадан кѳалгъан сѳз,
Хал хыйсабын алгъан сѳз,—
Кѳара жерни кѳрлюкдю,
Дунияны кѳрген кѳз!

Жаратханнга не этербиз,—
Бу дуниядан кетербиз.
Кѳара топуракъ болуп,
Кѳара жерде эрирбиз.

Ажал жетмей ёллюк жокъ,
Жилягъандан келлик жокъ:
Бузжигитим ёлгенди,—
Бизге бушуу берлик жокъ!

Ёлюм жолун билну жокъ,
 Ёлген бизге келну жокъ,
 Ажал къары бир жетсе,—
 Жилигъандан келлик жокъ.

Кёрген жерде кёз къалыр,
 Айтхан жерде сёз къалыр,
 Жигит ёлсе, жамауат,—
 Эли, жери сау къалыр!

Ат ёлсе, иер къалыр,
 Эл кёчсе, жери къалыр,
 Эр киши жолгъа чыкъса,
 Элине салам салыр.

Жолоучудан жол къалыр,
 Тон устадан тон къалыр,
 Эр киши ёлюм кёрсе,
 Элине къуугъун салыр.

Тенг ёлсе, тенги къалыр,
 Жолу, иши кем къалыр,
 Къарап турсакъ, ахшыла,
 Бу дунияда ким къалыр!

Къарындашы ёлгенни
 Къарындашы къалады,
 Эр башына иш тюшсе,
 Эл аркъасын салады.

Къатын ёлсе, тул къалыр,
 Бий жоюлса, къул къалыр,
 Алтын, кюмюш хазнасы
 Узакъ бармай тоналыр.

Миннген атынг бош къалса,
 Анга минер табылыр;
 Кийген тонунг бош къалса,
 Аны киер табылыр;

Улан къалса, мал табар;
 Къызынг къалса, жаш табар;
 Жашынг ёлюп бир кетсе,—
 Харип башынг не табар!

Къатын къалса, эр табар,
Жаш айырылса, жер табар,
Жангызына жиягъан
Жамауатдан кёл табар.

Аз жашады Бузжигит,
Аз кёрдю къууанч, насып,
Олду бушуу ачысы,—
Терк кетди, аллах жазып.

Жарыкъ жулдуз терк кюер,
Жарыкъ кюн да бек тиер,
Жарыкъ жулдуз Бузжигит,
Санга халкъ къара киер...

22

Къарт уста, саны тутмай,
Тёгерегин къармады.
Бузжигитни анасы
Былай ачы сарнады:

— Ай, ай, дуня, ай, дуня,
Жангызны да кьоймадынг,
Не кёп жанны алсанг да,
Алгъанлыкъгъа — тоймадынг.

Кесинг жангыз бир эдинг,
Аргъамакъгъа тенг эдинг,
«Бузжигитим»,— дегенде,
«Жаным, анам!» — дер эдинг!

Кёз аллымда турсангед,
Кёрмезмедим, жан балам!
Ёлген жерингде болсам,
Ёлмезмедим, жан балам!

Тоймай къалдым кёзюнгден,
Къанмай къалдым сёзюнгден,
Жарлы балам, къайдаса,
Жашлай жолу кесилген!

Шаудан сууум сюзюлген,
Бийик тауум тизилген,

Жарлы балам, къайдаса,
Жашлай оту ёчюлген?!

Узакъ жерлеге кетдинг,
Кесинге тансыкъ этдинг,
Къатын алмай, той этмей,
Къаралды жаухар бетинг.

Ёлдюнг, балам, тузакъда,
Асыралдынг узакъда,
Аллах эсе суалчы,—
Къалай тездю бу затха?!

Айтмай кетдинг сёзюнгю,
Кёрмей къалдым кёзюнгю,
Ата кёлю таш болса,—
Жетерми экен тёзюмю?

Ажалсыз жазыу болса,—
Артынгда киминг къалсын?
Сени излеп тарыкъсам,—
Кёлюмю киминг алсын?

Балаларын суу алгъан
Сюлесинлей,— анангма!
Жангызын жерге кёмюг,
Жиляй къалгъан анангма!

23

Зулейханы ёлюмден
Киши айыралмады,
Бузжигитни ёлтюрюп,
Ханны иши бармады.

Уллу тою, къууанчы
Бушуу болурун кёрдю,
Бой салып, Зулейханы
Аллына кеси келди:

Хан

Кеч энди манга, балам,—
Бузжигит ёлдю, кетди.
Аны сау этер амал
Жокъду дунияда энди.

Ёлген ёлюп кетсе да,
Сау — жашаргъа керекди.
Аллахны къадарына
Атанг не этерикди?

Ариу къала ишлетип,
Бузжигитни мен анда
Асыратырма, къызым,
Кётюрюп халкъ аллында...

24

Хан айтханыча, къала
Ишлетип, Бузжигитни
Намыслы асыратды,
Асырагъанча жигитни.

Ол аны бла бирге
Къызыны къууанчын да
Асырады, насыбын
Къоймай жерни башында.

Зулейха ол къалагъа
Кирди да, анда къалды.
Ол къаланы эшигин
Бир киши ачалмады.

Бузжигитни юсюне
Къапланып, жилий-жиляй,
Зулейха ёлюп къалды,
Бузжигитни ташламай.

Саулай бирге жашаргъа
Къоймадыла аданы,
Ёлюп, бирге къалдыла
Ичинде ол къаланы!

Ол кьаланы эшигин
Бир киши ачалмады.
Ол энтда да ма алай
Ачылмайын турады.

Энди биз да былайда
Эшиклерин хапарны
Этейик, эшигинлей
Ала жатхан кьаланы.

Энди биз да былайда
Тохтайыкъ, мудах бола,
Сюймекликни жарыгъы
Бетлерибизге ура.

Ой, Бузжигит, Зулейха —
Жюрегими жарасы,
Сизге жилий кьалгъанды
Тюзлюкню чал анасы.

Тауну халкъы унутмаз
Ачы хапарыгъызны,—
Зулмуну туманында
Бергенсиз жаныгъызны.

Сюймекликни ёчюлмез
Оту, турур жаннганлай.
Сизни жүреклеригиз,
Ол отча, жарытханлай

Турурла кечелени
Бу кьарангы дуняда.
Кязим жарлы тилинде
Жазгъанд хапарын андан.

1910—1917

162 * * *

Къыйынлыкъ жаныйды бизни.
 Ким айырсын терсни, тюзню?
 Адам жокъду хукму этерге,
 Жол кесилди Тюркге ётерге.

Оу — большевик, шау — кадетле,
 Къайдан чыкъдыла бу адетле?
 Эридиле семиз этле,
 Саз болдула жарыкъ бетле.

Бире — къача, бире — къууа,
 Жетгенлерин жолда бууа,
 Ызларындан палах тууа,
 Хатасыз халкъ аны жууа.

Онг да, сол да бир болмайды,
 Бий да, къул да тенг болмайды.
 Бире — акъсакъ, бире — сокъур,
 Бире — чолакъ, бире — бокъур.

Большевик излейди тенглик —
 Ол да туююл къолдан келлик.
 Кимге — тенглик, кимге — кемлик,—
 Кимди аны толу биллик?

1917 (?)

163. НАЗМУ СОЛТАНХАМИТ ҚАЛАБЕК

(Китапта басмаланғаны)

Ай мубарик, Солтанхамит, адамланы сабыры,
 Жаннет болсун, я аллаху, аны жатхан қбабыры.
 Оюлғанды, я аллаху, жарлыланы қаласы,
 Жюреклені мудах этди,— қалмай халқны анасы.
 Дуниядан кетди жазық — жарлыланы ёкюлю,
 Хуруят ¹ байрағын тутхан, тау эллени кёпюрю.
 Ай мубарик, Солтанхамит, жарлыланы атасы,
 Ёмюрде сау болурму экен жюреклені жарасы?!
 Ай мубарик, Солтанхамит, жюреклені қыйдырған,
 Битеу халқны кёзлеринден қан жилямукъ қуйдурған.
 Ай мубарик, Солтанхамит, кёзюбюзню чырағы,
 Батып қалды жарлыланы жарытхан кюн тыяғы.
 Қбуанч болған кюнлерибиз мудах болуп батады,
 Жарлыланы кёз жарығы жер тюбюнде жатады.
 Халқ ючюннге сойдурғанды Солтанхамит саныны.
 Жарлыла ючюн кюрман этди ол мубарик жаңыны. ²
 Жарлылагъа айтычу эди шерпатны, олтуруп,
 Аллыбызгъа келди жазық, алтын гулла толтуруп.
 Жарлыланы иши бла Арисейге кетгенед,
 Анда ёлюрюн билген кибик, керти осуят этгенед.
 Айтхан эди: қарындашым, залимлеге алдатма,
 Ёлсем, мени мыллыгымы гяуурлагъа малтатма. ³
 Барған эди сулх ⁴ этерге Чечен уруш жанына,
 Кётюргенлей бара эди акъ байракны қолуна.
 Нёгерлери қоркыған элле аны бла барыргъа,
 Намысына уялғанды жарты жолда қалыргъа.
 Ёлюрмен деп қоркымаучуеди, тюрлениучед уялып,
 Аты кишнеп барды халқгъа, қызыл қаннга боялып.
 Тилграммла урулдула халқгъа хапар берирге,
 Гяуурла жиляп бардыла аны ёлюсюн кёрюрге!
 Гяуур, буслиман қалмайын, суу қуйғанлай болдула,
 Аны ёлтюрген душманланы элине от салдыла.
 Аны ёлюсюн кётюрдюле машинагъа салмайын,
 Биргесине чыкыған элле большевикле қалмайын.
 Аны қалмай хапарларын газет этип алдыла,
 Юч округ арасында юч да қубба ⁵ салдыла.

Гяуур, буслиман кьалмайын аны сыйлы кёрдюле,
Аны ючюн хар башлыкъны тау элlege бердиле.
Гауланы желлери анга таууш эте, кетерле,
Тюзлени кьанатлылары анга сарнау этерле.
Жарлыланы кёз жашлары жауун болуп жауарла,
Тюзледе чыкьгъан кырдыкла аны бла кьанарла.
Жерден чыкьгъан жашил отлар ⁶ анга дууа этерле,
Кёкде айланган кьанатлыла анга жилий кетерле.
Титирерле аны ючюн тауладагъы терекле,
Дууа этерле кьалмай анга жети кёкде мёлекле.
Къыямат кюн толгъан айлай чыкьмазмы экен къычырып?
Залимlege жахангни эшиклери ачылып?
Ако, ⁷ мудах болмаймыса ол мархумну ⁸ халына?
Аны кьанын алмай, кьалай барырса аллахны аллына?

*1918 жыл,
март айы.*

164. СОЛТАНХАМИТНИ ЖЫРЫ

(Жыргѣа салынган варианты)

Кировха нѣгер болгъанед
 Жарлылагъа жараргъа,
 Къара халкъгъа эркинликни,
 Эркинликни алыргъа.

Солтанхамит тау къушуед,
 Жаудан къоркъа билмеген.
 Байла бла бийле элле
 Ол жигитни суймеген.

Солтанхамит жыгъылгъанед
 Къаны къызартхан атдан,
 Таулада къан къатыш жауун
 Жаугъанед ол сагъатда.

Солтанхамит сѣлешнучед,
 Киров бла олтуруп.
 Солтанхамит къайытханды,
 Алтын гулла толтуруп.

Артха турургъа болмаучед,
 Намысына уялып.
 Аты халкъгъа кишнеп келди,
 Къызыл къаннга боялып.

Душман огъу жыкъгъан эди
 Аны тер басхан атдан.
 Халкъ башчысы Киров анга
 Жилигъанд ол сагъатда.

Киров жапханд ёлюгюне
 Бек алгъа жамычыны.
 Алтын гуллагъа салдыргъанд
 Ёлюгюн ол батырны.

Солтанхамит болуучуед
 Таууланы батыры,

Жаннет болсун, я аллаху,
Аны жатхан кѣбыры.

Сен ёлгенсе Ленин берген
Байрагъыны тюбюнде.
Жиляу этелле тауларынг —
Айырылдыла сенден.

Солтанхамит болуучуед
Таулуланы ахшысы.
Аны кѣарындаш этгенед
Киров — халкъны башчысы.

Жигит ёлсе, жигитлиги
Къалад халкъны эсинде.
Кязим да бу жырны андан
Этди сени юсюнгден.

1918.

165. УУЧУЛА ЖЫРЫ

Зыбыр мыйыкъларыбыз да буз болуп,
 Жолла — учхалауукъ, таула кёрюнмей.
 Апсаты бизни жолубузну кесмез,
 Бюгюн къушла бла эриширбиз, хей!

Къушну ауанасы къаягъа энсе,
 Жолубуз болур, биз бир хата кёрмей.
 Къаядан кетербиз деп, къоркъуп, артха
 Бурулмабыз жолубуздан бюгюн, хей!

Айбаш жугъутурланы терк кёрюрбюз,
 Теркирек болугъуз, арыдыкъ демей!
 Башыбыздан къарла юзюлселе да,
 Аладан къоркъуп да тохтамабыз, хей!

Юйде сабийле, къатынла сакълайла,
 Алагъа бармабыз къурлай, зат элтмей.
 Мыйыкъла — буз! Жюрекледе буз жокъду,—
 Къардан да, чынгылдан да къоркъмабыз, хей!

Къаяла тикдиле, жолла бек къыйын,
 Къар бугъейле турадыла кёрюнмей.
 Ёлгенибизге жыр этилсин, артха
 Айланнгандан эсе, къоркъакълача, хей!

Ма къуш ауанасы къаягъа эннгенд —
 Жолубуз боллукъду. Алгъа, эринмей!
 Башыбыздан къарла юзюлселе да,
 Аладан къоркъуп да тохтамабыз, хей!

1918

166. * * *

Кааба таш бирикдиреди инсанны
Дедим да, кыдырдым мен Кюнчыкыгъанны.

Кёрдюм анда кыйынлыгъын хар жанны,
Сууап излеп, хаж кылыргъа баргъанны.

Кзула тюзде ач мискин кычырыгъын
Эшитдим, кумдан тола аузум, бурнум.

Кёрдюм: кызгъан юзмезде, Кааба ташда
Жокъ бир зат да къарангылыкъдан башха!

Къарыулуну, кзулну да тутуругу —
Бир аллах, къадары, кючу да уллу!

Ачны, токъну да олду базыннганы —
Гюняхлыгъа, шыйыхха жазылгъаны.

Ачны — тилеги, токъну — ююю, бауу,
Тюзде — Кязимни амалсыз ынчхауу.

Кёкде, жерде, онгда, солда да — аллах,
Тауда, тюзде, жолда, кюлда да — аллах.

Барын кёрдюм, тюшондюм, кыйытып келдим,
Хакъдан да къарыусуз кюркыгъанын билдим.

Кёп турдум, жол арыта узакълада,
Инжиле юйсюз, жерсиз жазыкылагъа.

Энди кёреме: халкыны бирикдирген
Кааба таш туюл, таукеллик да берген

Ынгкылап — мен эртте кюркыуун этген,
Арсарлыгъым да терк сёгюлор деген —

Жетгенди, тарлада туманны кыстай,
Ишибиз, сёзюбюз да болду кыстау.

Ынгкылап бирикдиреди, кёреме,
Хар батыргъа саламымы береме.

Уруш арбасын жекгенди, тохтамаз,
Не десек да, болур иш болмай кьалмаз.

Кязим! Не бийикде эсе да юйюнг,
Анга да кёргюзтюр ынгкылап кюйюн!

Адамлай кьал, келгенде аллай кюнле,
Бас кёрюгюнгю! Дерт бичагъын биле!

(?)

167. • • •

Ит къзакъла терс кетелле,
 Ачыу бла хукму этелле,
 Ёлтюрюрге терк жетелле,
 Асыры чекден ётелле.

Тоханалада туралла,
 Аман оюнла къуралла,
 Ниетни терсге буралла,
 Бийлик къайтырыкъ суналла.

Сёзлери болады кюйсюз,
 Кёпле къаладыла юйсюз,
 Отоуда келинле — эрсиз,
 Къошда малла да — иесиз!

Къан излеген — аякъ урмаз,
 Хорласа да, ол кёп турмаз.
 Омакъ сёз гылын учурмаз,
 Халкъ кесин анга утдурмаз.

Туман кетер, кюн да тиер,
 Халкъ азат болургъа сюер,
 Ол зорлукъ хукмуну бузар,
 Жашаун жангыдан къурар!

1919

170. БОЛЬШЕВИК ЖОЛДУ
ЖОЛУГЪУЗ

Меньшевикле, алдай бизни,
Кырты этелле ишибизни,
Къатышдыра терсни, тюзню,
Къарангы этелле кезню.

Властны алалла къолгъа,
Чырмауну салалла жолгъа.
Сюедице баш болургъа,
Сабанны байгъа оургъа!

Таулула, аны билигиз,
Бир сатыргъа тизилигиз!
Азатлыкъгъа кюрешигиз,
Къурчдан къаты бирлешигиз!

Заман озар, уяныгъыз,
Кюрешде эрлей къалыгъыз!
Большевик жолду жолугъуз,
Къарыулу болсун къолугъуз.

Заман жетгенди къобаргъа,
Душманны барын жояргъа!
Кюрешейик иш онгларгъа,
Большевик жолунда баргъа!

Бийге, байгъа алдатмайыкъ,
Халкъны жокъгъа санатмайыкъ.
Биз къууанч жашау къурайыкъ,
Ленин айтханча барайыкъ.

1920

171. ЖАШЛА, СИЗГЕ
АТА СЕЗІЮМ

Жашла, сизге ата сёзюм:
Ачылдыла эки кёзюм.
Болмасын терсликге тёзюм,
Сизни къоркъутмасын ёлюм.

Аха, жашла, жыйылыгъыз!
Кюрешде эрле болугъуз.
Къызыл Аскерге киригиз,
Къурч сатыргъа тизилигиз!

Бедиш — жаудан къоркъуп букъгъан!
Махтау — жауну хорлап жыкъгъан!
Къызыл Аскер — ёкюлюбюз,
Анда батыр кюрешигиз!

1920

172. ЁЛЮМ БИЗНИ АПЧЫТАЛМАЗ

Кёп кыйынлыккыгъа тёздюгюз,
 Душманны хорлап келдигиз,
 Халккыгъа эркинлик бердигиз,
 Аперим, жигитлесиз сиз!

Насыплы кюн келди бизге,
 Узакъ ёмюр болсун сизге!
 Кертчисиз эрлик сёзге,
 Не айтайым андан ёзге?!

Кёзлерибиз ачылдыла,
 Боз булутла чачылдыла.
 Жолну тапды насып бизге,
 Салып келди жерибизге!

Жашым кёрюнмейд былайда,
 Билмейме квалгъанын кыйда.
 Билеме,— ол бош ёлмегенд! —
 Бушуу манга бош келмегенд:

Ёлген эсе, ёлгенд эрча,
 Халккыгъа кюрман болгъанд дерча.
 Аллай кёп уланын ата
 Тас этди, жетгенде хата.

Ёлюм бизни апчыталмаз,
 Кишиликни бизден алмаз.
 Ёлген жигитлени ишин
 Унуттурмаз бизге бир кюн.

1920

173. ЖАШЫМА

Назму этеме, кѣлюм тола,
 Айтырыма арсар бола,
 Тилим артына тартыла,
 Жашлай кетген жигит бала!

Туман басып, кюн батды,
 Тангым аман бла атды.
 Эркинлик ючюн жан бердинг,
 Сюйген балам, ёлюп келдинг.

Кѣууанып аскерге чыкъдынг,
 Партизанлагъа кѣошулдунг,
 Кѣп душманнга сюнгу сукъдунг,
 Кѣп кадетни атдан жыкъдынг.

Кѣрмей кѣалдым, сен думп болдунг,
 Азатлыкъ ючюн жоюлдунг.
 Сен халкъ ючюн кѣурман болдунг,
 Ачы урушда союлдунг.

Халкъ ючюн бердинг жанынгы,
 Тууратдынг сен тѣрт санынгы,
 Тѣкдюрдюнг кѣызыл кѣанынгы,
 Жилятдынг жарлы анангы.

Керек туююлдю кѣлсюзлюк,
 Ушамайд бизте эрсизлик.
 Ол борчун тюз толтургъанды,
 Халкъгъа кертичи болгъанды.

Биз да аныча ёлейик,
 Эрлени таукел этейик,
 Биз жолубузну билейик,
 Тюзлюкге саулукъ тилейик.

Биз бютюн бек кѣуралырбыз,
 Большевикге саналырбыз,
 Душманладан кѣан алырбыз,
 Ленин жолунда барырбыз.

1919—1920

174. * * *

Эр эл ючюн атлары,
Жигитлиги махталыр.
Жашау чыракъ — жан туйюл,
Жан чыгъар да, бет къалыр.

Къоркъакъ юйде сакъланыр,
Сауут алмаз, айтмаз жыр.
Къыйын кюн аллайлагъа
Халкъ бош ышанып къалыр.

1920

175 * * *

Батырлыкъ жютюд, къамача,
Қъоркъакълыкъ — гумух, салтача.
Батырлыкъ къорур журтунгу,
Қъоркъакълыкъ кёмер отунгу.

Батырлыкъ — отлукъ ташчады,
Қъоркъакълыкъ — жёге агъашчады.
Адам болгъа итинебиз,—
Эрликни андан сюебиз.

1920

176 * * *

Илячин учар бийикге,
Жалау кереги — кийикге.
Къуш талпынады — кёкге,
Адам а — игиликге!

Къаргъа къарайды мыллыкга,
Мытыр саналады жокъгъа,
Къоркъакъ базаынады окъгъа,
Асыл киши — шуёхлукъгъа!

1920

177 * * *

Жигитлиги, ётю болгъан эр киши,
Айтханына узакъ, жууукъ къарагъан,
Эллилеге жарап тургъан хар иши,
Къыйын кюнде къан чериуге баралгъан,—

Аллай жашны эрлик болур нёгери,
Таукеллиги къая бузар, жол ачар.
Уугъа чыкъса, бёрю тутар эгери,
Халкъ тынчайыр, анга сабыр танг атар.

1920

178. * * *

Тиширыугъа игиликле тежедим,
Андан сыйлы, кыйынлы да жокъ дедим.
Къызгъан юзmez жапханда да кезюю,
Анга себеп, жандауурлукъ изледим.

Алай билдим: бар тиширыу бир туююл,—
Кими бузад, кими къурайды ююю.
Айтылгъан да, жамауатха суююлюп,
Кеп сынады аллай къатынны куюю.

Барын хорлар тиширыуну амалы,
Аууп кетер таш къаланы тамалы.
Аuzu, тили бошланган тиширыуну
Тыялмады бир хукматны адамы.

Жилян кибик, кирир аллай арагъа,
Сокзураныр, арыр анга къарагъан!
Кеп окъудум, къарт да болдум,— кёрмедим
Бир дарман да ол жарагъа жарагъан.

Келир кюннге къарайма, арсар бола,
Былай тюз башланганда бизни жолла:
Не кюн келир бу азат жамауатха
Аллай къатын башласа оноу сала?!

1920

179. ЧЕПЕЛЛЕУ ЭФЕНДИ

Адам ахшысы Мухаммат,
Ол да кетди дуниядан.

(Шаркъ назмуладан).

I

Ай насыпсыз, Ёзен элим,
Къалай ачы ёлюм кёрдюнг!
Чёпеллеуню жерге кёмдюнг,
Мутхуз болду жарыкъ кёгюнг.

Мен нетейим, сёзюм бармайд,
Къурурукъ ёлюм тохтап болмайд.
Игилени къоймай санайд,
Хар мюйюшден марап къарайд...

Къауум-къауум келедиле,
Бизге азап бередиле,
Кёп игиле ёледиле,
Тюзле аны кёредиле.

Хар келгени хуруят * болуп,
Тюшюреди бизден тонлукъ.
Этедиле сюдлюк, жоллукъ,
Биз жазыкъла халек болдукъ.

Къара кюгле келтиргенле,
Жарлы халкъны ёлтюргенле,
Жерге, суугъа да иеле,
Жаныбызгъа бек тиелле.

Бюгюн манга он сегиз окъ
Келип тийди, амалым жокъ.**
Ёлюм къауалы болмайд тот,
Палах энтда жакъгъанды от.

* Хуруят — азатлыкъ (араб.). Былайда хар келген кесин тюзге санап, тюз сунуп деген магъанада айтылады.

** 1920 жылда къазакъла Холам-Бизынгы тарына киргенде, Чёпеллеу эфенди бла бирге он сегиз адамны ёлтюргендиле.

Ит къазакъла келгендиле,
 Этерлерин билгендиле,
 Он сегиз адамны тутуп,
 Ала таргъа сюргендиле.

Шакъманлары ёч эдиле,—
 Къазакълагъа эс бердиле.
 Ёзлери ёз этлерине
 Бичакъ болуп сюелдиле.

Он сегиз адамны тутуп,
 Къызын, къатынын улутуп,
 Бет къаныбызны къурутуп,
 Кетдиле ёлтюрюп, жутуп.

Барын бирге санаялмам,
 Аллаи борчну жюкге алмам,
 Шейит болду къадар адам,
 Унутурму аны Холам?!

Такъыр бола жарлы кёлюм,
 Кёз жашдан тола кёзлерим,
 Эфендини * терк изледим,
 Аны керти измилерин.

Мысты сабанына чыкъдым,
 Кёзлерими сууун сыкъдым,
 Ол къатыма келлик сундум,
 Мен кесими алдап турдум.

II

Ай мубарик, сыйлы тенгим,
 Мени артха къоюп кетдинг,
 Бир жаннга болмады дертинг,
 Аллах болсун энди кертинг.

Къутургъан суу талагъанлай
 Болуп къалдыкъ бир да къалмай.
 Бек чигинжибиз аугъанлай,
 Этер амалыбыз болмай.

---

* Холам-Бызынгы тарында Чёпеллеуно атын айтмай, Эфенди деп къоючу эдиле.

Уруш жетди жерибизге,
 Къайгы келди элибизге,
 Къоркъуу тышдю динибизге,
 Сёз келмейди тилибизге.

Кёп сынадыкъ ёлюм, палах,
 Къазакъла да бизни талап,
 Уруп, къырып, юйле тонап,
 Болуп къалдыкъ бушуу жомакъ.

Кёп от жагъа суутдула,
 Бизни итлей улутдула,
 Аллах-аллах, бек жутдула,—
 Берекетни къурутдула.

Ит къазакъла ашыкъдыла,
 Палах жолуна чыкъдыла,
 Эфендини да тутдула,
 Соруу этип жунчутдула.

Тюзлюк дауун ол да айтды,
 Жарлыланы кёп сагъайтды.
 «Жер да, суу да тенгди»,— деди,
 Халкъгъа жаны ауруп келди.

Аны кечмей, Шакъманлары
 Дерт тутдула анга бары.
 Жокъ этиуню тюз кёрдюле,
 Къазакъланы юскюрдюле.

Сюрюп, элден чыгъардыла,
 Илишаннга терк салдыла.
 Шакъманлары къууандыла,—
 Элни ишин тууардыла!

Аны не ючюн ёлтюрдюле,—
 Ассылагъа тенг кёрдюле?
 Не хыйсабын эсгердиле?
 Элге азап нек бердиле?!

Аллай асыл акъыллыны,
 Къуран тутхан дин ахлуну,
 Хакимлиги асуулуну
 Нек жойдурду Шакъман улу?!

Кюйсюзлюгюн жашау халны,
Элге жетген палахланы,
Барын ачыкъ, тюз айтханы
Ючюн болду кърман жаны!

Кязим барын кърюп турду,
Назму этип, зарфха урду.
Эфенди ёкюлю болду,—
Энди ким къргюзтюр жолну?

III

Ол Баразны жашы эди,
Халкъыбызны башы эди.
Ёзен элде жашай эди,
Файгъамбаргъа ушай эди.

Жашлай чыкъды элден узакъ,
Билимлеге салды тузакъ.
Къалдырмады къыйыр, бухчакъ,
Болуп келди закий устад.

Кёп тилледе сёлешалды,
Орусха да салып барды,
Аны кючюн ангылады,—
Кёп китапла сатып алды.

Ол орусха жол таныды,
Къайтып эки кере барды.
Къаст этди ол уятыргъа,
Залимлени уялыргъа!

Окъуй кетди тарыхланы,
Билди хар къайдагъы халны.
Аны сёзю болду жангы,
Сёкдю ачыкъ зулмуланы.

Орус къырал уллуд деди,
Окъууларын кеси кёрдю.
Андан китап алып келди,
Тарыхындан ууаз берди.

Жер, суу эркинлигин излеп,
Жашау халын айтды бизге.
Екюл эди элибизге,
Себеп болуп хар бир тюзге.

Шакъманлары дерт этдиле,
Жаулукъларын эслетдиле,
Къара сабан сюрдюрюле,
Элни анга юскюрюле.

«Бёзю улу орус болду,
Сайлагъанды гяуур жолну»,—
Деген серле эришдиле,
Жояргъа деп келишдиле.

Къарангылыкъ жоюп бизни,
Алып къояд эсибизни.
Къоймай къырад эслибизни,
Билмейбиз этерибизни.

IV

Кече, кюндюз иши болгъан,
Хатеринден эли толгъан,
Шыйыхладан адеп соргъан
Дууачыбыз жолгъа кетди.

Айырылса;*разы алгъан,
Иги сёзге кбулакъ салгъан,
Юч жыйырма жыл жашагъан
Чомартыбыз жолгъа кетди.

Иссиде сериуюн берген,
Сууукълукъда жылыу берген,
Къарангыда жарыкъ берген
Чырагъыбыз жолгъа кетди.

Терк башында билим алгъан,
Шахарлагъа жыяу баргъан,
Сыйлылагъа нёгер болгъан
Билимлибиз жолгъа кетди.

Сёзюн, ишин уста тизген,
Терсни, тюзню туура сюзген,
Халкъын суююп, тута билген
Ёкюлюбюз жолгъа кетди.

Эки динни бирча тутхан,
Орус тилни сёзюн утхан,
Китапланы окъуп чыкъгъан,—
Гъалим киши жолгъа кетди!

Ауругъаннга дарман тапхан,
Дохтур болуп, туура бакъгъан,
Жаралагъа балхам жакъгъан
Хакимибиз жолгъа кетди.

Жарлылагъа жол къурагъан,
Тюзлюк излеп, тёре къургъан,
Хар хыйладан таза тургъан
Ийнагъыбыз жолгъа кетди.

«Жашау былай турмаз!» — деген,
Эркинликге жол излеген,
Келлик кюнню хакъын билген
Тау къушубуз жолгъа кетди.

1920

180. САБЫРЛЫКЪ

Сабырлыкъны сизге баям этейим,
Сабыр этген — адам игисид дейим.

Сабыр этген кери болур хатадан,
Кѣп сѣлешмез, керексизге тѣкмез къан.

Сабыр адам сыйлылыкъгъа жетишир,
Анга хурмет, ырысхы да терк келир.

Жюреги кенг, кѣлю иги сабырны,
Сабырлагъа нѣгер, къонакъ табылыр.

Мени досум — адамланы сабыры,
Хатери кѣп, тенгиз болур акъылы.

Сабырлыкъны бети толу нюр болур,
Сабыр къылгъан тыягъына да сорур.

Душманны да сабыр къылыч ууатыр,
Ургъанны да, женгил жыгъып, уялтыр.

Файгъамбарым — Якъуб турду термилип,
Ёз баласын ол сау кѣрюрюн билип.

Сабыр болуп, ол Юсуфну сакълады,
Аллах аны сабырлыгъын махтады.

Сабыр къылгъан жетер бар муратына,
Андан кючлю жокъду мени сартына!

1920

181. ЖАХИЛ

Жахил айтыр сёзюн тапмаз,
Туура сёзге жакъ да басмаз,
Айыплыкъдан кьоркзуп кьачмаз.

Жумуш айтсанг,— жиляр, тыхсыр,
Тилкъауланыр, турур, мычыр,
Билимлини кёрсе,— жунчур.

Иги сёзню сыйын билмез,
Бир тутханын ёлсе иймез,
Киши айтханны да суймез.

Артдан аны сёзюн кьатлар,
Анга ушаш айтыр, атлар,
Жиляр жерде кюлюп кьатар.

Бузуп чыгъар элни тоюн,
Бушуулада этер оюн,
Бек кьатыды анда боюн.

Ашха жетсе, аман ашар,
Шытыларын кенгнге чачар,
Аны кёрген — туруп кьачар.

(?)

182. * * *

Қъайгъыбыз жокъ, хар зат да бар,
Тюзелди зулмучу къадар.
Ишлеген азыгъын табар,
Инши-аллах, отубуз жанар!

1921

183. * * *

Совет власть — алтын терек.
Аны кьаты тутуу керек.
Олд бизге ёмюр тыянчакъ,
Аны унутма, душман-алтакъ!

1924

184. ЛЕНИН

Айтама, тынгылагъыз сиз,
Бирлик иште товаришле,
Ленин къалай жюрютгенин
Эркинлик ючюннге ишле.

Сабийликден окъуй кетди,
Аны бийигине жетди,
Дуниядан патчахлыкъны
Тайдырыргъа мурат этди.

Башлады андан аямай,
Къара халкъгъа хапар берип,
Аны ючюн кѣп къыйналды,
Тутмакъ да, сибир да кѣрюп.

Андан да къутулуп келди,
Барып кѣрдю къыралланы,
Излеп, табып, жыйын этди
Жигит, батыр уланланы.

Жашырынлыкъда кѣп ишлеп
Турду къадар заманланы,
Бийликледен чыгъарыргъа
Байла бла Романланы.

Ишчи, элли бир болдула,
Къолгъа сауутну алдыла,
Ленинни ызындан барып,
Патчахлыкъны аудурдула.

Ленин эди ишни къургъан,
Залимликге ѳртен салгъан,
Эскиликни отха атхан,
Жангылыкъны чархын бургъан.

Патчахлыкъны кир къаласын,
Кѣп кюрешди да, чачды ол,

Жарлы халкъгъа эркинликни
Эшигин кенгиге ачды ол.

Ленинди тюзлюкню жолу,
Жокъду адам андан уллу,
Аны жолу бла барыр
Ёмюрледе адам улу.

Елдю Ленин — бачамабыз,
Бачаманы унутмабыз,
Жарлы, жалчы тынгылагъыз,
Кязим айтханны ангылагъыз:

Душманлагъа алдатмагъыз,
Бай, бий ызындан бармагъыз,
Бош керексиз къыйналмагъыз —
Ауар ташха тыянмагъыз.

Оюлмазлыкъ къая — Ленинд,
Адам игиси — ленинчид,
Ленин — батмазлыкъ кюнубюзд,
Партиясы — чигинжибизд.

1924

185. ОҚЪУЮКЪ

Къарангыны кюню къара,
Ишинде болур ауара,
Билмез исполкомгъа бара,
Бу затха сен иги къара.

Билимден ахшы зат жокъду,
Билгенни жүреги токъду.
Билим душманлагъа окъду,
Андан къачхан — жокъдан
жокъду!

Билим тауланы тешеди,
Жарыкъ жашауну эшеди,
Билимни сейир кючюнден
Къышхыда алма бишеди.

Билим ат болуп чабады,
Къуш болуп, кёкде учады.
Чабакъча, тенгиз тюбюнде
Батхан кемени табады.

Билим бизге жолну керир,
Билим бизге насып берир,
Ленинни окъууу бла
Сокъур кёз дунияны кёрюр!

Осуятым хар къардашха:
Заманны жиберме бошха!
Билим — дунияны жарыгъы,
Керекди ол къаргха, жашха.

1926

186. * * *

Къыйынлыкда къаты тургъан,
Залимлени бойнун бургъан,
Законланы ариу къургъан
Жашасын Совет власть!

1928

187. БАРЫСЫН ДА КЕРДЮ
КЯЗИМ

Биле ариу киеелле,
Тынч жашаргъа сиеелле,
Къулланы ишге неелле.
Бармасала тиеелле.

Тынчлыкъ бермей, жашатмайын,
Ашны игисин ашатмайын,
Къулну сёзюн ушатмайын,
Къыйынлыкъдан бошатмайын;

Отун ташып, суун алып,
Кюзгюде биченин чалып,
Къышхыда малына багъып,
Сабан сюрюп, суу сугъарып;

Бар деген жерине барып,—
Болмаз эди къулдан харип.
Бир да болмай эди жарып,
Бийни жашын эмчек алып,

Ёшюнлерин анга салып,
Кеси жашы ёксюз къалып,
Эки кёзю къёкге аралып,
Сютсюзлей, ашсызлай къалып,—

Алайед хар иш хар къайда.
Къарындашелле бий да, бай да,
Аладаед жыр да, той да,
Аланыед тууар, къой да.

Бизге Совет власть жетди,
Зулму дуния бизден кетди,
Залимлени бойнун буудукъ,
Ол кирлени кери къуудукъ.

Энди аладан биз къутулдукъ,
Жашаугъа биз эркин болдукъ.

Энди биз болмабыз арыкъ,
Ачлыкъны артда къалдырдыкъ.

Табарыкъбыз кийим, азыкъ,
Бизге тиймез налат къазыкъ,
Жокъ бизни басынчакъларыкъ,
Жокъду бизге палах саллыкъ.

Муну айтхан — акъсакъ Қязим,
Халкъны сёзюд — мени сёзюм.
Барысын да кёрдю Қязим,
Кёп зат сынагъанма ёзюм.

1928

188. КЪАРТЛЫКЪ БЛА
УШАГЪЫМ

— Къартлыкъ, сормайын келдинг,
Ким чакъыргъанед сени?
— Соруп къалай келейим,—
Кёрюп болмайсыз мени!

— Юйюмю ким кёргюзтдю,
Къалай тапдынг сен аны?
— Мен ажашмай табама,
Кезиу жетсе, жолланы.

— Ажашып бираз къалсанг
Не боллукъ эди жолда?
— Угъай, мени ажашып
Инсан кёрмед дуняда!

Манга керек юйлеге
Жолну иги билеме.
Патчахха, факъыргъа да,
Мен бир кибик келеме.

Сизнича къоркъуп, апчып
Къалмайма кючлюледен.
Не эсиргън залим да
Къутулалмайды менден!

Патчах аскер кючю да
Жетмейд мени жояргъа,
Батырланы къолундан
Келмейд жолда тыяргъа.

— Сен келгенни билсемед,—
Эшигими ачмазем.
Сенлей кюйсюз къонакъгъа
Жеримден да къопмазем.

Ишим кёпдю, ишлерге
Къоймазса, къартлыкъ, мени,

Туман кечелей, къара
Этерсе кюнлеримн.

Тиш таныгъы къоймайын
Алырса, тюшюрюрсе.
Гулош тыякъны берип,
Арбазда чёкдюрюрсе.

Кечеле узун болуп,
Жукъу кирмез кёзюме.
Чыгъалмайын къалырма
Жарлы эски юйюмден.

Сёз эштдирмей, сангырау
Этип, алай къоярса.
Бек ахырында манга
Терен къабыр къазарса.

Сени тюрт суугъундан
Тёрт саным да къурушур.
Къууанма, къартлыкъ, энтда
Назму сёзюм болушур!

Назмуланы жылыуу
Мени бла турлукъду.
Дунияда назмучугъа
Ёлгюнчю къартлыкъ жокъду!

1928

189. * * *

Осуятым курсант жашха,
Хар окъугъан къарындашха:
Иш этсе окъуудан башха,
Башы келип тиер ташха.

Биз къарангы эдик тауда,
Малла кибики ташда, бауда.
Билмегеннге этмем даула,
Билгеннге уа — билим саугъа!

Окъугъан къыз киер чилле,
Окъумагъан болур чюйре,
Чиргилери кирден чирир,
Тенглеринден кери жюрюр.

Окъугъан жаш алгъа барыр,
Окъумагъан къурлай къалыр.
Анга уллу сёлеширле,
Кем этерге кюреширле.

Тынгылагъыз акъсакъ къартха;
Къалмагъыз сиз аман атха,
Жыйылыгъыз бир муратха,
Сакъ болугъуз жамаутха!

1928

190. САБАНЧЫЛЫҚЪ

Сабанчылыкъ бир хунерди халкъ къолунда,
Уллу къууат, берекетлик барды мында.
Къуллукъ этип, кюн оздурсанг сабанынгда,
Жер къарама кёрюнеди къарамынгда.

Сабанчыны хакъ мураты — байлыкъ болур,
Жерге, суугъа, адамлагъа таплыкъ болур.
Аны кёзю мамыр къарар дуниялыкъгъа,
Бели талмаз тангдан алгъа тургъанлыкъгъа.

Сабанчыны ал азыгъы айран болур,
Сабанчысыз айран, гыржын къайдан болур?!
Къызыу кюнде, буздан къоркъа, жауун тилер,
Къургъакълыкъда, ашлыгъыча, сары кюер!

Иш ахлусу — сабан сюрюп, мирзеу себер,
Иги ёгюз, иги арба кеси жегер,
Иши, кючу, сёзю бла болур нёгер,
Махтау демез, кеси келир намыс, дебер.

Кюфле, дуула хазыр этип, кюз да жетер,
Къурт-къумурсха, жан-жаныуар алгъыш этер,
Сабанчыны кёлю жарыкъ, таулагъа тенг,
Кире къуйгъан мирзеу кибик — анда хатер!

Сабанчыны гъаршха чыгъар миннген аты,
Жетмез анга зар адамны хыянаты,
Игиликге болур аны бар мураты,
Къыяма кюн чексиз болур шафауаты.

Гиртчи болуп, айтылырла жаш-къушлары,
Жашагъанда кетип болмаз намыслары.
Хар заманда токъ болурла юю, малы,
Элге, жерге себеп болур жашау халы.

Жарлы адам! Урлукъ салып, рахат болгъун,
Берекетли, беримли да болсун къолунг.
Сабанлагъа туююл эсе эрттен жолунг,
Кимге керек бу дунияда барынг, жогъунг?!

191. ХОМУХ ҚЪАТЫН

Ахшы қъартла жау сюртелле мансларына,
 Акъыл, адеп юйретелле жашларына;
 Жаш кыызчыкъла бау тагъалла чачларына,
 Таулу кыызла жау сюртелле къашларына.

Иги кыызны къарарса сен баргъанына,
 Чачы жете болур, тейри, табанына.
 Ариу жуууп, жюзюк салыр бармагъына,
 Сылтау, чурум табалмазса бир халына!

Хомух къатынны халларын айтдырсагъыз,
 Ма бу затла туурадыла, эс бурсагъыз:
 Бир берекети болмаз къарап турсагъыз,
 Кёкдегин да, жердегин да жаудурсагъыз.

Ол къатынны табанлары жаркъма болур,
 Чачын жуумаз, къулакълары жатма болур.
 Бухчакълары табанындан сюйрелирле,
 Тюймелери кыйыкъ-мыйыкъ тюйрелирле.

Этек жайып, от жагъада кёп олтурур,
 От жагъаны хилтерледен терк толтурур.
 Кече, кюн да ата юйюне жете болур,
 Этеклери чакъмакъ таууш эте болур.

Барыр, жаным, габайларын сюйрегенлей,
 Арпа унну гыржынлыкъгъа ийлегенлей,
 Хомух къатын азыкъ этсе — как болады,
 Жигер къатын кыыш къатыкъгъа сакъ болады.

Қъатын болса, юй жашаугъа къаты болсун,
 Болмаса уа, жашар кюню алты болсун.
 Қъатын болса, юй тизгинин жыя билсин,
 Шимири этмей, аш адырны жууа билсин.

Тёшеклери кюн къушлукъгъа жыйылырла,
 Тауукълары тёшеклеге къуюлурла,
 Сабийлери болур тыкыраякъчыкъла,
 Жаланбашла, кирли, къурумжыякъчыкъла.

Чийбел къатын бота чулгъар бош белине,
Чийсил гыржынны ашатыр ол эрине.
Къонакъ келсе, ачыу этер, къуурулур,
Эрни-бурну бир бирине жыйырылыр.

Толу юйню нюрюн алыр аман къатын,
Элде, кюлюп, сагъынырла аны атын.
Бошбел къатын, юлгю алып, иги болсун,
Ёз юйюне, элине да тири болсун.

Кязим аны ариу халын жыргъа салыр,
Эрин, юйюн ариу тутса,— бек къууаныр!
Алгъыш этип, айта турур аны атын,
Элин, жерин сыйлы этер аллай къатын!

(?)

192. ПИОНЕРЛЕГЕ

Энтда айтама, жаш нёгерле,
Тынгылагъыз, пионерле!
Болугъуз сиз жигит эрле.
Эркиндиле окъур жерле.

Хайда, хайда, эришигиз,
Бир бирни ариу кёрюшюгюз,
Ахшы болсун хар ишигиз,
Муратлагъа жетишигиз!

Къадалыгъыз, кюрешигиз,
Тап ойнагъыз, эришигиз.
Билим болсун юлюшюгюз,
Эркин болсун билишигиз.

Жашауугъуз ариу болур,
Ол насыпдан эркин толур.
Окъугъанны кёлю базыкъ,
Окъумагъан болур жазыкъ.

1929

193. КОЛХОЗГЪА

Алгын бар эди бай, жалчы,
 Биреу да биреуге малчы.
 Бай жалчыны, малча, жегип,
 Жалчы байгъа терин тегюп,—

Бирле бек бай жашайелле,
 Тоханалада олтуруп,
 Ичеелле, ашайелле,
 Халкъны палахдан толтуруп.

Ол заманла, жомакъдача,
 Энди кьайтмазгъа кетдиле.
 Жангы заман, жангы насып,
 Бизни алгышлап, жетдиле.

Байны, бийни да думп этип,
 Заман жерни кирин жууду.
 Бизни ючюн, къарындашла,
 Колхоз жашау — насып тууду!

Биз кьояйыкъ эски халны,
 Колхозгъа бурайыкъ алны.
 Аямайыкъ хар амалны,
 Кеп этейик колхоз малны.

Эринип, осал болмайыкъ,
 Ишлеп, ударник болайыкъ.
 Айыплы болуп кьалмайыкъ,
 Жангы жашауну салайыкъ.

Бизни чырмаргъа кюрешген
 Шуех туююл — жаубузду!
 Ол бизге заран салмасын,—
 Анга кечгинлик болмасын!

194. * * *

Игилик — кѣп, билебиз аны,
Тынчайгъанды адамны жаны.
Кѣртиед Ленинни айтханы,—
Тюзетди ол талгъан санланы.

Алай энтда жарсыу кѣп жерде,
Амал жокъду къайгъы этмезге.
Алгъынча, кыйынды ёксюзге,
Душман да тебинеди бизге.

1929 (?)

195. * * *

Окьюу иште артха кьалма,
Жюрекке терс ниет алма.
Шашдыыр жолну сен барма,
Жахил кьалып, осал болма.

1930

196. * * *

Большевик излеген тенглик,
Бизге берди уллу кенглик,
Адамда къоймады кемлик,
Берди халкъгъа баш эркинлик.

Тергеледи къартлыкъ, жашлыкъ,
Уллу болду къарындашлыкъ.
Бизге келмез жалангачлыкъ,
Энди бизге жетмез ачлыкъ.

Табылады берлик, аллыкъ,
Жокъду энди боюнса саллыкъ,
Бир зат жокъ биз тапмай къаллыкъ,
Ишлесин хар бир болаллыкъ.

Кюньюбюз болгъанды ариу,
Бизде барды уллу къарыу.
Кёзюбюзге келгенд жарыу,
Жолубуз — тюзлюкге барыу.

1930

197 * * *

Жашла чалгъы чалалла,
 Къызла дырын жыялла,
 Къартла гырмык байлайла,
 Гебен орун сайлайла.

Хайда, къартла, ишлейик,
 Биз колхозну кючлейик,
 Хомухха ишле дейик,
 Махтаугъа жетишейик.

Устабыз мал ишине,
 Эбине терк тюшюне.
 Ишге кючню тюз жеге,
 Оздурмайыкъ кишиге!

Хар ким бѣлсюн жукъусун,
 Къууанчлыкъны ишинде,
 Хар инсан кѣрюп чыкъсын
 Колхоз ишни тюшюнде...

Оракъ оралла къызла,
 Биз черенле этебиз.
 Къууанчлы жашау ызда
 Къолайлыкъгъа жетебиз.

1930

198. ИШЛЕГЕН

Осал адам эринеди,
 Ишлеген насып кѣреди.
 Эринчеклик деген неди?
 Эринчек саудан ёлюдю.

Ишлегенни кѣлю жарыкъ,
 Ишлемеген болур арыкъ.
 Дунияда махтау аллыкъ —
 Ишди бизни кѣуандырлыкъ.

Ишлемесенг — азыкъсызлай,
 Ишлемесенг — гыржынсызлай,
 Ишлемесенг — чабырсызлай,
 Ишлемесенг — намыссызлай

Айланырса парий кибик,
 Кѣуанмазса дарий кийип.
 Къатынынг жашамаз суйюп,
 Ананг жашар, бишип, кюйюп

Ишди — дуняда кѣз жарыкт
 Ишди бизни кѣуандырлыкъ.
 Ишлегенни кѣлю жарыкъ,
 Ишлемеген болур жазыкъ.

1930

199. ХАЖИ ЛОҚЪМАННЫ САЛАМЫ

Хажи Локъман ауушханды,
Ичер сууун тауусханды,
Асанланы жиятханды,
Бизни жерге къаратханды.

Ким жилямаз аны танып,
Келиучюед ишден талып.
Назму этдим, ичим жанып,
Бюгюн мухажирсиз къалып.

Аз болду бир адам саны,
Жунчутду бек Асанланы.
Къойду бу фана дунияны,
Аллахха аманат жаны.

Биринчи гъалимед ёзю,
Балдан татлы эди сёзю.
Хар затха жетеед кёзю,
Бюгюн кетди бизден ёлюп.

Дагъыстаннга баргъан заман,
Излеп жахилликге дарман:
Къаст этди илмугъа хаман,
Гъалимлиги болду баям.

Жашлай илмугъа кюч салды,
Хар илмудан файын алды,
Ол бизден кёп ангылады,
Китапла да басмалады.

Жокъ эди юсюнде айып,
Турду халкъгъа билим жайып,
Жатмады бир кюн тынчайып,
Кетди дуниядан тайып.

Хаж кылыргъа бирге баргъан,
Межгитледе билим алгъан,
Кёп тиллени ангылагъан,
Жюреклеге сабыр салгъан.

Элни булбул кѳушу учду,
 Кѳара жер кѳарнына тѳюшдѳю.
 Жѳууукѳ, тенг ачыудан бишди,
 Дуниягѳа тарлыкѳ жетишди.

Жерге кирди халкѳны жаны,
 Алтын чыкѳгѳан магѳаданы,
 Илмусун тергесенг аны,
 Тенгизча, толкѳунду саны.

Ауду жемиш терегибиз,
 Магѳадан алгѳан керегибиз,
 Юзюлдѳю онг билегибиз,
 Бушман болду жюрегибиз.

Дагѳыстандан келген заман;
 Межгитни жангыртды хаман,
 Халкѳны тилин этди баям,
 Болду жарыкѳлыкѳны жайгѳан.

Колхоз, артель деди туруп,
 Сѳелешди ол, жыйын кѳуруп.
 Жангыгѳа жолну ызлады,
 Бир оноуну да бузмады.

Хар илмудан хунер алды,
 Халкѳны бек тѳюз жолгѳа салды.
 Юйретди ол ариу халны,
 Ёлгюнчѳю гѳалимлей кѳалды.

Хунери жайылды халкѳгѳа,
 Хадис кѳуллаукѳ этди хакѳгѳа,
 Душманед адеби жокѳгѳа,
 Дагѳыда — аман жорукѳгѳа.

Эки кере хажгѳа барды,
 Ашсыз, суусуз да кѳп кѳалды,
 Арымады не талмады,
 Жерде тоюп кеталмады.

Бир талай жылланы турду,
 Китап, кѳалам ол буюрду,
 Халал, харам да айырды,
 Халкѳгѳа изледи хайырны.

Берди бизге уллу файда,
 Арымады кышда, жайда.
 Алданмады сомгъа, шайгъа,
 Аны кибик энди къайда!

Байрым кюн жумагъа келди,
 Жамауатха ууаз берди,
 Жума намазгъа сюелди,
 Кёп игиликле тиледи.

Андан сора юч кюн кетди,
 Мухаррам ай тамам жетди,
 Аны алты кюню ётдю,
 Аллах ёлюм буйрукъ этди.

Къыйын ауруу тийип, жатды,
 Ёлюм акъсуундан тартды,
 Бетин, кефин женгил атды,
 Жамауатны кюню батды.

Ажалгъа дарман келмеди,
 Кече ортада жан берди.
 Сюйген адамын кёрмеди,
 Бир кесек ауруп ёлмеди.

Билим болуп мени дертим,
 Элимден бек узакъ кетдим,
 Ауруп, кызды саным, этим,
 Мен анга осуят этдим.

Мен сау къалдым, ол ауушду,
 Жашау кюнюн терк тауусду.
 Аллахныды бу тауусум,—
 Жаннетли бол, сыйлы досум!

Бизге тюшген буйрукъ былай —
 Ахлуларынг къалды жилий!
 Хар ким жан-жанына къарай,
 Жулкъуп, къолтукъларын талай.

Къалды бары мубарикден:
 Мужурасы — Шаркъгъа элтген,
 Китаплары — суал этген,
 Акъыл сёзю — хар ким эшитген.

Ол кюн бек уллу ярс болду,
Жарыкъ кюнюбюз чарс болду.
Оюлгъанды бек къалабыз,
Энди неге саналабыз...

1931

200. КОЛХОЗЧУ ЖАШЛАГЪА

...Ишден арып талмагъыз,
Билимде артха къалмагъыз,
Ичебиз деп жанмагъыз,
Ётюрюк тарыгъыу жазмагъыз.

Властан ёпкелемегиз,
Къаргъыш этип, тилемегиз,
Аман ишге тюзелмегиз,
Махтау алыргъа кюрешигиз.

Бирликди хорлау, билигиз,
Бир биригизни суйюгюз,
Мытырлагъа къаш туйюгюз,
Намуларыма киригиз!

1932

201. НАЗМУЧУ ЖАШЛАГЪА
СЁЗЮМ

Эй-хей, жашла, назмучула,
Эскиликге сиз даучула,
Къарангыны кыстаучула,
Сёзюгюзде жокъду чола!

Кёп окъуйсуз, эрикмейсиз,
Жазгъанымы эниклейсиз,
Бу замандан не тилейсиз,—
Сют башында кёмюклейсиз!

Билмейсиз сиз арсарлыкъны,
Махтайсыз бек ынгкылапны!
Айхай, жашла, керти затды,—
Ол зулмуну букъулатды!

Жырлайсыз, этесиз байрам,
Тюйюлсюз Кязимча хайран,
Хар зат иги, хар зат тамам,
Болмайды арбасы аугъан!

Иги эди жарыкъ жазгъан,
Бир жерде да кёрмей азгъан!
Алай андан неди файда,
Кеси келген насып къайда!

Атта-не-асу, озду кюнюм,
Кёп эшитилди мудах кюйюм,
Бу дуния байрам тюйюл,—
Айтмадым мен аны суююп!

Кюн тийгенде буз да жауар,
Арба тюз жолда да ауар,
Къууанч этген бирде жиляр,—
Жашагъаннга ёлюм да бар!

Кѣп жашадым, ууаз бере,
Къарт болдум, палахла кѣре,
Къыйынлыкъ кѣп энтда жерде,
Жарамаз кѣзбау этерге!

1933

202. БЫЗЫНГЫ ҚҰАБЫРЛАРЫ

Қабырлагға қарайма, келюм — такыр,
Ахыр юйюнг мындады, Қязим факыр.
Хаух дуния алдаулуду, болма батыр,—
Саулугъунгда аллах деп, ийман чакыр.

Кетгендиле садакъ окълай жигитле,
Оюлдула кез жетмеген бийикле.
Қара жерде мелхум кырдык болдула,
Жалаулада женгил чапхан кийикле.

Огъурсузла, огъурлула кетдиле,
Қоркъа-юрке, қара жерге кирдиле.
Керти юйлерин барып анда кёрдюле,
Бу дунияны алдаулугъун билдиле.

Ма бу қабыр... Ай мубарик Бияслан,¹
Қазауатда ёлюп кетдинг, жарлы жан.
Кёкюрегинг болду тарда илишан,—
Кеплерибиз қайтмадыла урушдан.

Керти сёзню айтыученг хоншубузда,
Болушуученг,— агъачха қолунг уста.
Гюрбежими эшигин, терезесин
Ишлеп бердинг, борч этмей бойнубузға.

Жаннетни сен қонағғы бол, мубарик,
Қыямат кюн жарық бетден тубейик.
Ёлгенлеге рахму, кечим тилейик,
Бизден умут этдиле, билейик.

Бу қабыр а... Танығанма — Шио факыр,²
Жарсый эдинг, жеринг, юйюнг бек такыр.
Таш тые, жашадынг, тирмен ишлединг,
Қиши қыйын ашамай сабийлеринг.

Энтда тартады ун сени тирменинг,
Бузулмай турадыла илипинлеринг.

Шиону тирмени деп, эллилеринг,
Келедиле ауур жюклеп эшеклерин.

Бу гыйы таш... Рахай Чокурну сыны,
Сау тукъумда айырма эди сырынг!
Юй ишлединг бек бийикге чыгып,
Ёлюп кетдинг юркген атдан жыгылып.

Деу эдинг,— ёгюз жюгю агъачланы
Тар ичинден чыгъаруученг, кётюрюп.
Кёп тюйюлдюнг, аркъангы жауур этип,
Кюн кёрмединг,— ол да тюйюл ётюрюк.

А, Шакъманланы Тарюк, сыйлы бийим...
Бий эсенг да, кёргенсе жашау кюйюм.
Байлыгынгы, хурметинги аямадынг,
Тау элинге къалкъа болуп жашадынг.

Бызынгыгъа ёлет ауруу киргенде,³
Кюйдюрюрге патчах аскер ийгенде,
Игилени жыйып барып тийренгде,—
Ёшюн салып, ётдюрмединг сен ёрге!

Тынч жат, Тарюк, жашадынг элгендирмей,
Мадар сурап, арбазынга келгенлени.
Озмадынг, атдан тюшюп, салам бермей,
Жокъ эди Шакъманлада, Тарюк, сенлей!

Сенмисе, Шакъманланы Аслангерий?
Тармыды, такъырмыды жатхан жеринг?
Ай жазыкъ, кюе болур сюеклеринг,
Эсинге тюшюп мында этгенлеринг.

Сен бийлени бек залими болуученг,
Жарлыланы аркъаларын союученг...
Къойчуларынгы азыкъсыз кююученг,
Уялмай, киши кыйынындан тоюученг.

Сабанлада, чаллыкълада жетиученг,
Жарлылагъа ат оюнла этиученг,
Жыйгъанларын суулай талап кетиученг,
Ай, мынафыкъ, чекден аман ётюученг.

Не элтгенсе биргенге топуракъгъа?
Къара жерге — ол сыйлы опуракъгъа? ⁴
Бары къалды, ёзюнг атландынг хакъгъа,
Жаханым ит болуп тюшдюнг тузакъгъа...

Къой, Кязим, ёлгенлеге сен эт хатыр,
Хар кимни терсин, тюзюн аллах айтыр.
Олтур да, къуран окъу, сууаплыкъ ал,
Кесинги да ахыр юйюнг мындад, факъыр!

1934

203. ФАТЫУА

Фатыуа ахшы жолгъа салыр сизни,
Тюзге бурур хар кюнде ишигизни.

Билигиз, къарт хунери фатыуады,
Хар фатыуа буруннудан къалгъанды.

Фарс китапла, чын жазула — барысы,—
Сезим берген акъылманла дуниясы.

Хар уланнга керекди акъыл, кенгеш,
Къызлагъа да туююлдю ол артыкъ иш.

Тилигиз хыйлаладан азат болсун,
Билмеген билгенлеге барып сорсун.

Бир кишиге этмегиз сиз хыянат,
Хыянатны тюбю, ийнан, от жанад.

Аман тутма, аманлыкъ сюргеннге да,
Керти айт суймегеннге, суйгеннге да.

Кёлю къалса, къайда, сенден биреуню,
Излеме сен анга бичакъ билеуню.

Жашау санга болгъан кюнде бек такъыр,
Негерликге тюзлюгюнню сен чакъыр.

Жол ташлама, аманлыкъны эсгерип,
Тил да тутма, тил тутхандан нед келлик?!

Хыйлачыны жюкге алыу керекмид?
Болмаз сёзге къулакъ салыу керекмид?

Тилге къарап, акъылынгы бузмагъын,
Аллах салыр тил этгеннге тузагъын.

Ниетинги чюйре тутма кишиге,
Тюз жюрюмек керек эрге, тишиге.

Хурмет этгин кесингден жаш уланнга,
Къайытыр бары кесинг да къарт болгъанда.

Сылтау этме, къаш тюйме, къонакъ келсе,
Юйюнде болгъанны сал, не этериксе!

Ит баласын асырама, итге тартыр,
Асыллыгъа хурмет этсенг, жол танытыр.

Айып этме жаш кыыз суйген къартха да,
Жюреги жаш, жашау керек анга да.

Суймекликни минг эшиги, минг жолу,
Ким биледи тюзю, терсни бек толу?!

Иш билмеген кюрю итни ылыгъын,
Кече, кюндюз болмаз аны тынчлыгъы.

Не жерлеге барса, болур ауара,
Мазасы не,—адам туйюл — ауана.

Сылтау табар, иш кезюнде кеп жатар,
Бир затдан да билмез ылыкъ не хапар.

Кеп жашап, Локъман шыйых айтханланы
Къайтардым, назму этип мен аланы.

Акылы сёз, сокъурну тыягъынлай,
Къыйын жолдан ётдюреди жангылтмай.

Акылы сёз, суйгенинги бетинлей,
Къоймаз сени кыйынлыкъда кесинглей.

Хар ким окъуп, манга алгъыш этселе,
Гюняхымы, терслигими кечселе,—

Олду хакъы мени керти сёзюю,
Игилеге къошсун аллах ёзюю.

1934

204. ИГИЛИК

Игиликге саркъадыла черекле,
Игиликге ёседиле терекле,
Игиликге сауулалла ийнекле,
Игиликге бишедиле кёгетле,

Игиликге чагъадыла кырдыкла,
Игиликге тууадыла туудукъла,
Игиликге тартыпдыла жүрекле,
Игиликге болсун бары тилекле!

205. ИЙМАН БЛА КЪАЛЫГЪЫЗ

Кѣп жюрюдюм, хакъыйкъатха ¹ танышма,
 Намысынгы дуня малгъа алышма,
 Хыйла ишге, харам мюлкге къатышма,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Къайдадыла файгъамбарла, игиле?
 Жюрютгенле алтын тахла, сюнгуле?
 Ауал жетди, бары жерге кирдиле,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

«Аллах — менме!» — деп сюелди ол Мансур, ²
 Ажашханнга, тоба этип, ким жарсыр?
 Кенгде къалыр аллайлагъа нюр Қябсыр,— ³
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Жашау кюнюн таш да, суу да тауусур,
 Тауда кийик, тюзде тюе ауушур,
 Қязим хажи ууаз беред, сѣзю — сур,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Оюлурла юйле, бийик къалала,
 Қъуу болурла таула, жашил талала,
 Шаудан суула къургъакъ ташдан толурла,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Топуракъдан жаратылдыкъ, топуракъ
 Болур бизге тѣшек, жастыкъ, опуракъ,
 Керек бизге къуран, китап окъумакъ,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Кючю, жауу кетер эки кѣзюнгю,
 Хыйсабы аз, учуз болур сѣзюнгю,
 Эл кенгешге чакъырмазла ѳзюнгю,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Женгсиз кѣлек кийдирирле, тенг кесип,
 Агъач атха миндирирле, терк жетип,
 Қъабыр дууа билдирирле эсгертип,—
 Ёлмезлик жокъ, ийман бла къалыгъыз.

Сын ташынгы сары ташдан салырла,
Қабырынга, жаназынга барырла,
Сен кетерсе, таула, тюзле қалырла,—
Ёлмезлик жокъ, ийман бла қалыгъыз.

Жарсымагъыз, игиликни билген — аз,
Аны ючюн дерт тутаргъа жарамаз,
Себеп берген қайтырына қарамаз,—
Ёлмезлик жокъ, ийман бла қалыгъыз.

1935

206. ЭСКИ КЪУМГЪАНЫМА

Къумгъаным, эски къумгъаным,
 Биз бирге кѣп кюн ашырдыкъ,
 Къыйын кюнде, тынч кюнде да
 Биз экибиз бирге турдукъ.

Санга кѣп шаудан суу къуйдум,
 Эрттенликде бет, къол жуудум.
 Къумгъаным, сен кѣп жарадынъ,
 Кир-кипчикни тазаладынъ.

Жерими сууу кѣп саркъды
 Тамагъынгдан, ол да хакъды.
 Сууукъ сууунъ берди къууанч,
 Болдунъ манга нѣгер, жубанч.

Сени эшикде унутуп
 Кетген кюнлерим да болду.
 Кече эшикде къалсанг да,
 Киши алып кетмей, турдунъ.

Кече эшикде къойгъанымды
 Жангыз терслигим аллынгда.
 Таматалыкъ хатерими
 Эт да, кечип къой аны да.

Къумгъаным, эски къумгъаным,
 Кѣп кюнле ашырдыкъ бирге.
 Биз жашаугъа къуллукъ этдик,—
 Киши айып этмез бизге.

Къумгъаным, эски къумгъаным,
 Мен бек ыразыма санга.
 Мен кѣп алгъышла этгенме
 Сени ишлеген устагъа.

207. КЪАРЫНДАШЛЫҚЪ

Мен бир жырны айтама,
 Жюрегим бек къууанып,
 Хар инсан тынгыласын,
 Аны хайырын танып.

Николайны чагъында
 Инжийелле миллетле.
 Арада жюриюелле
 Аман, къажау адетле.

Эрши кёрюп бир бирни,
 Тохтамайын урушуп,
 Жашайелле, ит бла
 Бёрю кибик, къууушуп.

Чабаелле ташадан,
 Чола кезиу марашып.
 Болалмаелле ала
 Бир бири бла жарашып.

Жашайелле дуняда
 Хыйлачыла мал урлап,
 Малтап да кете эди
 Онгсузну онглу, хорлап.

Жашайелле барысы,
 Къажалукуъдан тыйылмай,
 Бир бирине къарамай,
 Бир акъылгъа жыйылмай.

Къара халкъны арасында
 Быллай халла къургъанла
 Бийле, байла эдиле,—
 Хыйлагъа баш болгъанла.

Ала суймей эдиле
 Халкъны къууум этерин,
 Билип къоркъа эдиле
 Жашаулары кетерин.

Маркс эди бек алгъа
Қъарындаш от тиргнзген.
Андан сора Ленинед
Аны жолунда келген.

Тюзлюк кюсегенлени
Суусапларын къандыргъан,
Қъарангы миллетлеге
Жарыкъ чыракъ жандыргъан.

Миллетлени ичинде
Қъайгъыланы тындыргъан,
Аланы юскюргенлени
Қъопмаз кирик сындыргъан!

Жарлыланы бай этип,
Насыпларын онгдургъан,
Бу къыйынлы дуняда
Монглукъ жашау болдургъан!

Маркс-бачама деген,
Аны жолунда келген,
Ленин эди — халкъ суйген,—
Тенгликни жайып ёлген!

Битеу халкъла биригип,
Уллу юйюр болгъанбыз,
Партияны къолунда
Насыплыкъдан толгъанбыз.

1936

108. ИШЧИ, ЭЛЛИ УЛАНЛАРЫ

Большевикни мен таныдым,
 Айтып жаздым аны халын,
 Энди билдим партиясын,—
 Халкъ жанлыды,— кѣп жашасын!

Ишчи, элли уланлары,
 Оноуланы бирден салып,
 Халкъны аманатын алып,
 Ишлейдиле бек къадалып.

Бирикдирип кѣп халкъланы,
 Тайдырып къан къайгъыланы,
 Таукел этип жашны, къартны,
 Жарытады жамауатны!

Хайда, ойнайыкъ, кюлейик,
 Анга кѣп саулукъ тилейик,
 Алгъан жолун бек суюейик,
 Инсаны бола билейик.

Айтхан сѣзюн тюз алайыкъ,
 Лешинчилей биз къалайыкъ,
 Махтау, ыспас да салайыкъ,
 Ньююрлерин мажарайыкъ.

Душманлагъа бек къатыды,
 Эркишликни къууатыды,
 Тыпч жашауну атасыды,
 Аны билмеген — ассыды.

Халы Ленинни халыды,
 Аскерлери бек къалынды,
 Душманлагъа — от, жалынды,
 Халкъ анга да ыразыды.

Улан, къызны бек ахшысы,
 Партиягъа терк саналсын,—
 Суююлюннген сыйлы жыйын,
 Кязимни да жырын алсын!

1937 (?)

209. ЭКИ ТИЛЛИ
АЛТАКЪЛА

Алтакъ, кёзбау бек кёп тюрлю:
Кими — сылхыр, кими — жишл,
Кими болур эки тилли,
Бирн — жахил, бири — кирли.

Аллайланы иши — хыйны,
Билигиз сиз дайым аны!
Алданмагъыз, болса жарыкъ,
Этип къояр сизни жазыкъ.

Кёп сёлешип, тажатырла,
Чалпытып, таш чайнатырла,
Олжан, сибирь сынатырла,
Аналаны жилятырла.

Ташалада — бек батырла,
Жумдурукъла ойнатырла!
Кюнде исси къапдырла,
Элни бирге чапдырла!

Бирсилеру — жасанырла,
Жырларынгы терк алырла,
Ие болуп да къалырла,
Уялмайын, махтанырла.

Нёгер болсанг — уялтырла,
Урмай, туймей, жилятырла,
Ууда итге талатырла,
Элде жерге къаратырла.

Тойда, тоюп, кекирирле,
Кёзлеу суугъа тюркюрле,
Ёз къошларына юрюрле,
Аталарына кюрле.

Эки тилли алтакъланы,
Таша жерде жаншакъланы,
Сёз этерге бек сакъланы,
Билимли жаш, иги таны!

1937

210. * * *

Ынгкылапха болсун табу,
Ол кзурады жашау табын!
Эркин этди жерин, малын,
Бек сюебиз аны халын.

Ынгкылапха болсун махтау,
Жокъду анга солуу, тохтау,
Къаяланы тешип, чачып,
Тау элlege жолла ачып,

Ол этмеген неле къалды:
Жарлы халкъым солуу алды,
Китап, къалам да таныды!
Къарт жүрегим да жарыды!..

Арсар болуп, кеп къыйналдым,
Не болур деп, кюйдю жаным,
Къан тегюлмей, зорлукъ кетмез,
Энди аны ангыладым.

Монглукъ келди элибизге,
Тынчайыулукъ — белибизге!
Алырсыз деп эсигизге
Осуят этеме, сизге:

Коммунистлик ариу ишди,
Шартын билип жүрютгеннге.
Аны туталмагъан ушар
Этни тузсуз чиритгеннге!

1938

211. НЕ БОЛУР МЫНГА ТАСХА?

Ай жазыкъ Хажибекир,
 Не болду бюгюн санга?
 Болуученг бизге ёкюл,—
 Тутдула, жаугъа санап.

Тюнене махтаучула
 Сёкдюле ала-сала,
 Сюрдюле узакъ жары,
 Ишингде табып «чола».

Ай жазыкъ Хажибекир,
 Болжалынг къысха болду.
 Сёзюнгде жокъ эди кир,
 Таныдынг къыйын жолну.

Ышара, сабыр-сабыр,
 Келиученг гюрбежиме.
 Узакъда тапдынг къабыр
 Кёплени биргесине.

Игини ёлюмю, хакъ,
 Амандан деген кибик,
 Башчысыз къалады халкъ,
 Тюз отдан кёлек кийип!

Ызынгдан барып, жарлы
 Хорасан тапмай келди,
 «Сен суйюп салгъан кёпюр
 Оюлуп къалсын»,— деди.

«Жашасын Совет власть»,— деп,
 Биринчи айтхан батыр,
 Къалды, кёзюбюз кёре,
 Сууну тюрбюне батып.

Тюзлюк излеген Кязим,
 Энтда сынсыйса, факъыр.
 Санга да къанлы тазир
 Жерлейди къуугъун атын!

Игиле аман атлы
Боладыла бир женгил...
Ленинни аманатын
Ким буза болур, женгип?

Тюнене дауурбасла
Сокъдургъан иги жашла
Думп болуп къаладыла,—
Не болур мынга тасха?

Билмейсе, жарлы Қязим,
Жюрегинг кесеу бола...
Бийлейди аман сезим,
Тюзлеге терслик жорап!

1938

212. * * *

Ата-ана — бизни сыйлы юйюбюз,
 Хурметлерин ахшы кёрюп, къарайыкъ.
 Ашап-ичин, оноу этип турсунла,
 Эрикмейин, биз кёллерин алайыкъ.

Улан, къыз да,— ата-ана къыйынын
 Билир болса,— аллах сюер аланы.
 Жолу — жарыкъ, ырысхысы — берекет
 Анасына иги болгъан баланы.

Къабыл болур ата-ана тилеги,
 Баласыны ачыкъ болса жүреги.
 Къартлыгъында ариу айтып, жапсарып,
 Хатер этип туруу болур кереги.

Ата-ана къыйындарын билмейин,
 Бырнак этип, атып къойгъан балала,
 Кеслерине ол кюн жетип къартлыкъда,
 Къаллыкъдыла, кимге болса арала...

(?)

213. ТОЙЧУЛАГЪА

Тойчуларым, сиз ойнагъыз, кюлюгюз,
 Кюнден кюннге жарыкъ болсун кюнюгюз.
 Усталыкъны къалдырмайын билигиз,
 Барыбыз бирден тепсейик, жүрюгюз!

Сиз барасыз кымылдамай, сюзюлюп,
 Башха болмай, зурнуклача, тизилип.
 Бек ариу тепсейсиз, къууанып, кюлюп.
 Мудахлыкъ тайсын, тамыры юзюлюп.

Къарап, усталыгъыгъызны кёреме,
 Бек къууанып, сизге махтау береме.
 Тепсеу — дунияны къууанчыд, сезгенме,
 Сизни ючюн бу сёзлени тизгенме.

Ма биз да, сизни кибик, жаш заманда
 Айланыучу эдик къошда, маллада,
 Жарлы жалчыны туююл эди мал да,
 Байны, бийни эдиле тепсеу, той да.

Бюгюн а той, къууанч да бизнидиле,
 Бюгюн кийим да, аш да бизнидиле,
 Бюгюн жыр да, назму да бизнидиле,
 Бюгюн халкъла къардашдыла, тенгдиле.

1938 (?)

214. ҚЫЗЫЛ АСКЕР

Урушурға бир да сүймез,
 Қытылғаннан саулай иймез,
 Қытылмағаннанга уа тиймез,
 Қыркып бир да қыайғы киймез.

Душманларыбыз қырайла,
 Чолабызны бек сурайла,
 Ёлтюрюулени қырайла,
 Мюйюшледен да марайла.

Биз да алай бош турмайбыз,
 Кесибизни бек қырайбыз.
 Келгенлерин биз қырырбыз,
 Аяқларын учурурбуз!

Ууатырбыз келгенлерин,
 Унутдурурбуз билгенлерин!
 Жиятырбыз кюлгенлерин,
 Такыр этербиз кёллерин.

Хайда, болушлукъ берейик,
 Жигит жашла жиберейик,
 Битеу халкыны кётюрейик,—
 Қызыл Аскерни кючлейик.

Акъсакъл кыарт бош жаншамаз,
 Ётюрюк айтырға болмаз:
 Халкыбызны қыалкыаны
 Қызыл Аскер хорланмаз!

1938

215. БИЗ

Биз — шахар, эл да жашлары,
Тюзлюкню тенг кърдашлары,
Оруслу, таулу — хар бары,—
Советлени уланлары.

Ленинди бизни атабыз,
Жокъду бизни бир хатабыз,
Шуёхлукъну бек тутабиз,
Душманланы биз утабыз.

Хайырлыд къол кыйыныбыз,
Кючлюд аскер жыйыныбыз,
Ариуду той-оюнубуз,
Бек кючлюдю боюнубуз.

Аллыбызгъа киши ёталмаз,
Урушда киши хорламаз,
Бир душман кюч да баз болмаз,
Къалабызны ол оялмаз.

Биз кърдашбыз хар бир тюзге,
Партия башчыды бизге,
Базынабыз кесибизге,
Киши минмез юсюбюзге.

1938

216. КЪУЛЛУКЪЧУ
БОЛЬШЕВИК ЖАШЛА

Къуллукъчу большевик жашла —
Бизге халал къарындашла!
Бард алада къалын башла,
Ала бизге тенг жолдашла.

Къаты тутуп законланы,
Кёп ачып кенг школланы,
Кенг ишлетип тар жолланы,
Кёп этип колхоз малланы,—

Оноуну этелле бирге,
Тюзню кётюрелле ёрге,
Душманни кёмелле жерге,
Быланы сен ариу терге.

Эски адетни къалдыралла,
Айтханларын бардыралла,
Тутхан ишлерин болдуралла,
Халкъгъа билим алдыралла.

Ишлеринде бек усталла,
Байны, бийни кенг къысталла,
Халкъны къууанчлы туталла,
Мудахланы жарыталла.

Къуллукъчу болшевик жашла —
Бизге халал къарындашла!
Бард алада къалын башла,
Ала бизге тенг жолдашла!

1926 — (?)

217. СОВЕТ ВЛАСТЬ

Сёзюм сизге, тынгылагъыз,
Айтханамы ангылагъыз.
Сюеме мен жаратсагъыз,
Зарфха уруп, къаратсагъыз.

Алгъын зорлукъда жашадыкъ,
Ашны ачыу бла ашадыкъ,
Байда жалчы болуп турдукъ,
Анга кёп кере баш урдукъ.

Ата журтубузну юсюн
Басып бушуу, алды кючюн.
Турду къадар заманланы
Бийликлери Романланы.

Ол къарангы кечеледе
Эштилеед ёксюз жилаю,
Къарангыда кёрюнед
Бай къолунда къамчи ойнау.

Кёп ёмюр сакъладыкъ кюнню;
Ма, жарытып, кюн да тийди,
Аны бизге Ленин ийди,—
Кязим къууанч кийим кийди.

Большевикле власть салдыла,
Жашауну эркин кердиле.
Кючлю къарыуну бердиле,
Халкъла насыпны кёрдюле!

Совет власть деген бизбиз,—
Оруслу, грузин, малкъарлы,
Шахтёр, сюрюучю эм поэт —
Жангы жашау, жангы адет.

Алгъа айтыр сёзюм олду:
Совет власть ариу жолду,
Хар ишибиз жангы болду,
Дуннябыз тенгликден толду.

Бу властны ариу кёрейик,
Ахшы болгъанын билейик,
Анга кюч-къарыу тилейик,
Аны ючюн жан берейик.

Товарищле, сёзюм сизге:
Насыплыкъ кюн тууду бизге:
Совет байракъны тюбюнде
Барырбыз биз коммунизмге!

1926—1938

218. * * *

Муну айтхан — акъсакъ Қязим,
Ачылдыла эки кёзюм,
Қъарт болгъанма энди ёзюм,
Сизге къалсын ахшы сёзюм!

1939

219 * * *

Антынгы сен ариу эгер,
Жауну ууатхан Къызыл Аскер!
Аскер жокъду сенден жигер.
Акъсакъ къарт, сен да ыспас бер!

1939

220. ЖАНГЫ ЖАРЫКЪ

(Бахсангэс)

Кюн жарыгъы тийди бизге,
 Сёзюм барды мени сизге,
 Ишибиз айланды тюзге,
 Жарыкълыкъ келгенди кёзге.
 Ариу болур таурух, жомакъ,
 Жыргъа салып, этсек такъмакъ.
 Алай эсе — къадалайкъ,
 Жашауну жыргъа салайыкъ.
 Ёнюбюзню аямайыкъ,
 Жырчылагъа баш болайыкъ.
 Бизни батыр большевикле
 Оноуну къолгъа алгъанда,
 Ызы бла уллу халкъгъа
 Тамам тенгликни салгъанда,
 Оноуладан кенг этдиле
 Бизге къанлы душманланы,
 Қъалдырмайын тохтатдыла
 Халкъла ичинде урушланы.
 Сора башладыла ишлеп
 Кючлю къала къурулушла,
 Ол къурулушладан бири —
 Хауа жыргъан темир къушла.
 Бу затлагъа къарап, кёрюп,
 Назму этейик, тирилип,
 Уллу тойланы этейик,
 Жашауну насыбын биллип.
 Узакъ барсын, кючлю болсун
 Аны жүрютген амалы,
 Жыргъа салынып айтылад
 Бизни Бахсанстройну халы.
 Оноуну бирге салдыла
 Билимли, окъуулу эрле.
 Оноу бла жыйылдыла
 Бизни совет инженерле.
 Ала, къарап жерге, суугъа,
 Тергеу этип, ойладыла.

Кёп сууланы барысындан
 Бахсан сууну сайладыла.
 Андагъы ишле ишленип,
 Къалмайын битген заманда,
 Бек уллу сейир-тамаша
 Ишле кёрюндюле анда —
 Ойлап, акъыл жеришмеген,
 Къарап, кёзге кёрюммеген,
 Эсгерип, эсге келмеген,
 Айтып, къулакъ эшитмеген.
 Айтайым болумун аны,
 Сейирлигини жокъ саны,
 Сен да къарап, иги таны,
 Биз ишледик ол къаланы.
 Барып, кёрюп, тергеу этсенг,
 Акъылны бурсанг ишине,—
 Толу шагъатлыкъ береди
 Совет властны кючюне.
 Сансыз-санаусуз чархладан
 Топ-толуду аны ичи,
 Бир чархында барды тамам
 Сау алты минг атны кючу.
 Аны берген жарыгъындан
 Жарыйла элле, сахарла.
 Энтда жарырыкъды къалмай
 Хар юйюбюз, таула, тарла.
 Насыплыды мени журтум,
 Шорхулдай тау череклери,
 Татымлы тау жайлыкълары,
 Субай нарат тереклери.
 Насыплылла тау эллери,
 Къууанчлыды жүреклери,
 Энди мында табылады
 Хар излеген кереклери.
 Акъсакъ Қазим алгъышлайды
 Жангы жашауну тюз сырын.
 Бютюн ариу сёзле бла
 Жырлайыкъ насыплыкъ жырын!

1939 (?)

221. ЖЮРЕКЛЕНИ ЖАРЫУУ

Бир бөлөк сөз мен айтайым
 Жашауну тюз барыуундан.
 Аны кыуанчлыгын сынап,
 Жюреклени жарыуундан.
 Биз ырахатлыкъ тапханбыз
 Оноуланы ариуундан,
 Жашауубуз токъ болгъанды
 Советлени кыарыуундан.
 Бизден кетди кыайгы, кыаугъа,
 Биз чыкыгъанбыз тынч жашаугъа
 Ёрлегенбиз бийик таугъа,
 Онг бермебиз кыанлы жаугъа.
 Бизде барды уллу кыарыу,
 Тынч болгъанды иш мажарыу,
 Хар ишибиз болду ариу,
 Жюрекледе барды жарыу.
 Сау дуняда баш болгъанбыз,
 Оноуну тюзюн алгъанбыз,
 Бек жарашып кыуралгъанбыз,
 Аскер кыочню деу салгъанбыз.
 Энди бизни кыиши озмаз,
 Бир душман бизге баз болмаз,
 Кыатылып сый, намыс алмаз,
 Кыатылса да, ол сау кыалмаз.
 Жюрегибиз токыду бизни,
 Кыоркыуубуз жокыду ачха.
 Малыбыз, жерибиз кепдю,
 Иебиз биз кенг кыуанчха.
 Алгын болгъан аман халла
 Бары унутулуп кыалгъанды.
 Кыыйналып этилген ишле
 Ишлерге бек тынч болгъанды.
 Халкыгъа машинала жайып,
 Хар ишни терк, тынч этдирип,
 Жюз адам тындырлыкы ишни
 Жангыз машина битдирип;
 Эшек ётмеген тарладан
 Машиналаны ётдюрюп,

Жыйырма сагъатлык жолгъа
Жангыз сагъатха жетдирип;
Хар керекни тынч табабыз,
Ары-бери къармалмайын,
Атланып, чыгъабыз жолгъа,
Бир минутха чырмалмайын!
Бу ахшылыкъланы барын
Халкълагъа ариу кѳргенди,—
Насыплыкъны, къууанчылыкъны
Бизге партия бергенди.
Энди биз тилейбиз суйюп,
Партиягъа узакъ саулукъ,
Тутхан иши кючлю болуп,
Насыплыкъда кѳп жашаулукъ.
Жашасынла тюз законла,
Бизге тап жашау салгъанла!
Кѳп халкъладан Кязим иед
Партиябызгъа махтаула.

1939 (?)

222. САБИЙ БУЛЖУТУУЛА

Гагу, гагу, гагула,
 Гагу такъгъан тыбына.
 Тыбынаны табайыкъ,—
 Ким озады — чабайыкъ!

Сюю, сюю, сююляй,
 Сют ичмеген Кыртылай.
 Кыртылайны утайыкъ,
 Қъаймакъчыгъын жутайыкъ.

Юлкую, туюкую — бир бёлек,
 Юлкую ичинде тегерек.
 Тегерекни неси бар?
 Керемекни эси бар!

Қъая башы — къалала,
 Уясында — балала.
 Балалагъа къурт керек,
 Адамлагъа журт керек.

Кели бла телиде
 Гыржын да бар, сёз да бар,
 Кёп ашагъан — келиди,
 Кёп жаушагъан — телиди.

Чана, чана, чанала,
 Чана суйген танала,
 Учалмагъан — чабалмаз
 Чабалмагъан — терк бармаз.

(?)

223. «МЕНИ СЕЗЮМ» ДЕГЕН
КИТАП ЧЫКЪГЪАНДА
ЖАЗЫЛГЪАН НАЗМУ

Бу не затха ушагъанды?
Мени ючюн ким жазгъанды?
Манга айып атагъанды,
Агъачыма от салгъанды.

Сормай-ормай тешиндирди,
Зыккылларын берип ийди,
Мен билмеген жарты тилни
Унарымы къайдан билди?!

Ким кюрешди бу зат бла?
Кырдыгымы бузлатдыла!
Жашай эдим мен халкъ бла
Бош жаншакъгъа ушатдыла!..

1939

224. МУДАХ БОЛМА

Мудах болма, ахшы жаш,
 Тюнгюлме игиликден!
 Жалан кёгет этмеген
 Талды жерге ийилген.

Кёреме: хыйла тутуп,
 Жолунгу кеседиле,
 Жырталла, кенгеш къуруп,
 Жыйылып кечегиде.

Инсан жоругъу алай —
 Фахмугъа зарлыкъ къалмаз.
 Жол арытхан бир адам
 Аны эсге да алмаз.

Мудах болма не уят,
 Ишле, жахиллеге кюл.
 Тартхан ёгюзге тыякъ
 Бегирек тиеди, бил.

Биреу хуна къаласа,
 Биреу аны бузаргъа
 Хазырды, онг табалса,—
 Не зат этейик заргъа?!

Ишлеген жангылгъан да
 Этеди. Айып туююл.
 Жалгъан дау салгъаннга да
 Тил тутма сен, къаш туююп!

Къыйын кюн, таугъа чыгъып,
 Къаялагъа да къара.
 Зарла хорларыкъ сунуп,
 Болма, жигит, ауара.

Къазим хажи айтды деп,
 Тёлюлеге да жетдир.
 Къайда да, бирлик излеп,
 Халкъынга ыспас этдир.

Эртте, кеч болса да халкъ
Чегеди тюзню, терсни.
Кёлсюзлеге басмай жакъ,
Ал биргенге бу дерсни!

1939

225. КЕРИМГЕ

Келсенг, сен эски юйюмю кёрюрсе,
Мени эски гюрбежиге кирирсе,

Мени къалай жазгъанымы билирсе,
Сен, жашым, Қъайсынча «тели» туююлсе.

Қъадырлагъа минип, ёрлербиз элге,
Назмучу, тохтамай, барады ёрге.

Хар адамгъа жүрек бла къан бирди,
Назмучугъа назму бла жан бирди.

Назмучу назмучугъа къарындашды,
Аны ангыламагъан назмучу — бошду.

Темир ишлейме, назмула жазама,
Акъсакъ болсам да, сизни озарма!

Лакъырдагы кертиге тергемегиз,
Къарт сылхыр болгъанд, махтанад демегиз!

Лакъырдагыз — душманыбыз жашасын,
Жарыкъ сёзсюз — бизни жауубуз къалсын.

Жарыкъ сёз — юйде чыракъ кибик жанад,
Жарыкъ сёз — жашауубузну жарытад.

1940

226. ҚЪАЙСЫННГА

Баям, кьозула жетгенин билгенди —
Кесиме ушаш, «тели» Қъайсын келгенди.
Кьозу эт ашап, боза ичип, олтурдукъ,
Эски юйюмде назмуланы окъудукъ.

«Тели» Қъайсын келип юсюме аугъанды,
Ингирликде ийнегими саугъанды,
Къолан ийнегими сютюн ичгенди,
Хакъына бир аман китап бергенди.

1940

227. ЁЛЮМ КЕЛИР

Ёлюм келир, итим чабып тыялмаз,
Ёлюм келир, жашым тутуп жыгъалмаз,
Ёлюм келир, мени дуняда къоймаз,
Алай ол назму къаламы оялмаз!

Ёлюм келед, адамны алып кетед,
Адам биргесине тёрт санын элтед,
Ишлеген юйюнг, жазгъан назмунг къалад —
Дуня иеси ёлюм туююлд, адамд.

1940

* * *

Жаш бармаз къартла
Ызлагъан ызны.
Эл да тыялмаз
Терилген къызны.

* * *

Терен агъачны
Боран бюгалмаз,
Бирликли элге
Душман киралмаз.

* * *

Эгечден туугъан
Эрке да болур.
Намысдан туугъан,
Билсе да, сорур.

* * *

Накъут, налмас табылыр
Насып бла.
Насып, жаннет табылмаз
Накъут бла.

* * *

Сюйгенин тапхан адамны
Насыплы болур къадары.
Аны кёрмеген сокъурду,
Ариу терекде бокъурду.

* * *

Кериуан жулдуз жол къоймаз,
Керахат малдан кёл тоймаз.

* * *

Намыс деген аз болду,—
Дуния малы баз болду.

230. * * *

Палахда белни къаты кыс,
Бирге сюелсин къатын, кыыз.
Тынч къайтмаз иги жашау ыз,
Аны билигиз барыгъыз.

Аны билигиз барыгъыз —
Жашыгъыз, ныгъыш къартыгъыз:
Къайнамаса дерт къаныгъыз,
Аманнга къалыр артыгъыз.

1941

231. БИЗ ХОРЛАРБЫЗ!

Башланды огъурсуз уруш,
Къайгъылыды къырал-къуруш,
Акъылла болалла буруш,
Къалай болур энди туруш?

Немец бизге къажау болду,
Чегибизге сауут бурду,
Бизге берген сёзюн бузду,
Асыры мардадан озду.

Хоншу къыраллагъа барып,
Урушмазгъа деп, къол салып,
Онгуз къыралланы алып,
Бизге айланды, ёшюн салып.

Гитлер чапды жерибизге,
Къайгъы келди элибизге.
Партияны хорларла деп,
Ол келмесин кёлюгюзге.

Биз жашайбыз бек къыйналып,
Битеу кючюбюзню салып,
Къыралланы арасында
Энчи къыйынлыкъла алып.

Кюйдюреди шахарланы,
Саулай союп адамланы,
Зыраф этди кёп малланы,
Ким унутур бу халланы?!

Къатынланы эрсиз этди,
Сабийлени ёксюз этди,
Халкъгъа къыйынлыкъла жетди,
Къаллай заманыбыз кетди!

Душман огъурсуз болса да,
Халкъны къырып бошайлмаз,
Ол, оноуну кенг салса да,
Муратына жетишалмаз.

Бузулур деп, сиз кьоркъмагъыз,
Совет халкъны кьурч къаласы,
Атасын фашист ёлтюрсе,
Унутмаз аны баласы.

Гитлер чапды жолун билмей,
Анга келир кюнню сезмей.
Аны ахырын тюз билебиз,
Иши къалыр затха тиймей.

Тохташыр бу къаты уруш,
Оноу салыр Совет кьуруш,
Болмаз анда акъыл буруш,
Болурбуз биз сора тыныш.

Совет властны алалмазла,
Байрагъын малтаялмазла.
Бир жумдурукъ болурбуз биз,
Бизден кючлю болалмазла.

Арта къуууп, биз барырбыз,
Къызыл байракъ биз салырбыз.
Ала зырафлыкъ салсала,
Къаныбызны биз алырбыз.

Кьоркъуп арта душман кетсин,
Жерибизни эркин этсин,
Чекде тургъан Къызыл Аскер
Толу муратына жетсин.

Аскерле, алгъа барыгъыз,
Душманнга заран салыгъыз.
Къаныгъызны толу алыгъыз,
Темирден болсун жаныгъыз!

Алгъышлайбыз партияны,
Биз аскерни алгъышлайыкъ.
Совет халкъны фашистлеге
Малтатмаз деп, ийнанайыкъ!

1941

232. * * *

Немец, Румын киргендиле,
Тартып алалла кёзюнгю.
Алгъын жашла кетгендиле,
Кимге айтайым сёзюмю?

Къурайдыла асмакъланы,
Жыядыла жасакъланы,
Тёгюледи адам къаны,
Къыйналады анга жаным.

Тартып, ушкок атар къалмай,
Айтып, сёзю батар къалмай,
Жарлы халкъгъа не кюн келди,
Жаханним да болмаз аллай.

Кёп болгъанды безнубююз,
Къалмагъанды тёзюубююз,
Бузулгъанды тизнубююз...
Къайтыр алгъын кезнубююз!

Къоркъуп, бугъуп къалмайыкъ биз,
Къайтыр алгъын кезнубююз,
Жалдатлагъа келир ёлюм,
Сау къалгъан да аны кёрюр.

Этилирле тойларыбыз,
Кютюлюрле къойларыбыз,
Жау бетинде жунчумайыкъ,
Барына тёзюп турайыкъ.

1942

233. ЖАРЛЫ БАЛА

Энтда келди ачы ёлюм,
Аны кюйсюз бетин кёрдюм,
Мутхуздула эки кёзюм,
Аллах берсин манга тёзюм.

Сакъламадыкъ жау кёонакъны,
Кече келип, эшик къакъды.
Анга тюбеген а — хакъды,
Ол аллахдан аман тапды.

«Жолоучубуз, ач»,— дедице,
Жол усталыкъ тиледице.
Къайдан билдик, ким эдиле,—
Бизге бичакъ биледице!

Жарлы бала, чыгъып кетдинг,
Бир сагъатдан ёлюп келдинг.
Ананга сен бушуу бердинг,
Жарлы жүрегин кюйдюрдюнг.

Жау кёонакъны билалмадым,
Жолдан тартып тыялмадым.
Сени кёрюп туралмадым,
Тилим тартыла, жилядым.

Хуруят байрагъын алгъан,
Аны хакъ жолунда баргъан,
Жаш болса да, башда болгъан,
Тюзлюк жолдан ажашмагъан,—

Энди тураса сойланып,
Кёп ишлеринг битмей къалып.
Къапталынга къанынг къатып,
Эгечлеринги жилятып.

Аманла кёп чыкъгъандыла,
Кёп игини жыкъгъандыла,
Сени ала жутхандыла,—
Атангы улутхандыла.

204 * * *

Бу уруш дегенинг неди?
Къара кюнле кѣргюзтеди,
Жашланы кѣрге элтеди,
Жау чыракълай эритеди.

Кюе-кюе, кюл болабыз,
Кюнде былай ууалабыз.
Адам деген не кючлюдю,—
Къаядан да тѣзюмлюдю!

1942

235. * * *

Къаламым да арыгъанды,
Къауалым да чарлагъанды,
Бетимде нюр къалмагъанды,
Мен келгенли не заманды!

Ай эшшиги, аны ючюн а,
Жашау энди боллукъ суна,
Къалайма юй, буруу хуна —
Бой салмайын къартлыгъыма.

1943

236. * * *

Мен бир инсан. Жашадым, жанды отум.
 Темир туюдум, китапла да окбудум.
 Таматагъа сакъ болдум, ёрге къопдум,
 Бир Аллахдан, артыкълыкълардан къоркъдум.

Къалырла кёрюгом, тёшюм, чёгючом,
 Жашадым, къуллукъ да этдим эл ючюн,
 Бир адам кетмез кёрюрюн кёргюнчю,
 Жашауун этип, беририн бергинчи!

Мен ёлюрме, жаназыма келирле,
 Жаннет тилеп, ыразылыкъ берирле.
 Сёзюмю, акъсакъ бутуму эсгерирле,
 Жарлы Кязим жилий-улуй кетди дерле.

Асыл къартла, келип, дууа тутарла,
 Эгечлерим акъ чачларын жыртарла.
 Къарт парийим да тёшге чыгып улур,
 Жамауат арбазымда юч кюн турур.

Къабыр сууукълугъу къысар этими,
 Мингкир, Нанкир билирле ниетими,
 Тилегим жарытыр анда бетими,
 Ёкюлюнлей къалырма юмметими.

Тийре къартла гюрбежими къатында
 Экиндиве ла-илаха айтырла.
 Уятырла кёр шошлугъун, эсими,
 Инши-аллах, эл унутмаз кесими.

1943

237. ЖАРЛЫ ХАЛҚЪЫМ

Мен айтханнга тынгылагъыз,
 Айтханымы ангылагъыз,
 Шашар жолда сиз бармагъыз,
 Жюрекге ачыу салмагъыз.

Тамата оноуну бичди,
 Миллетге кечерге тюшдю,
 Терси, тюзю айырылмай,
 Бу не аламатлыкъ ишди?

Азыкъсызлай чыкъдыкъ жолгъа,
 Қайгъы бла, арып, талып.
 Ёлген — ёлюп, къалгъан — шашып,
 Асламыбыз жолда къалып.

Душман оту жетди бизге,
 Терслик болду бу жол тюзге.
 Башыбыз тюшгенди сёзге,
 Эриши кёрюндюк кёзге.

Толтургъанбыз вагонланы,
 Таныгъанбыз кюрч жолланы.
 Тюзетирле законланы,
 Тёзюм болсун аз заманны.

Аз болгъанды къарыуубуз,
 Эриши болду ариуубуз,
 Былай болса барыуубуз,
 Болмаз бизни жарыуубуз.

Аман болду жашауубуз,
 Татыусузду ашауубуз,
 Қыйындан жокъ бошауубуз,
 Телигеди ушауубуз.

Сууудула тири санла,
 Эридиле жюрек жаула,
 Қыйналаса жарлы жанла,
 Сыраф болду колхсз малла.

Жерибизге душман келди,
Бизни жокъ этерге деди,
Жетмез бизге ассы дерти,
Кеси кетер таудан кери.

Ишди бизни жашатырыкъ,
Ариу кийип, ашатырыкъ,
Былай тар жолгъа тюшгенде,
Намыс бла бошатырыкъ.

Халкъымдан тилеп айтама,
Ишлегиз, ишни къоймагъыз,
Къоркъмагъыз, сиз къутулурсуз,
Къол жетдирип, бет жоймагъыз.

1944

238. ТАУКЕЛ ЭТЕЙИК
БИЗ БЮГЮН

Тёжюмсюзлюк — нёгер туююл,
Оюлгъанда жолунг, юйюнг.
Кётюрейик жашау кюйюн,
Таукел этейик биз бюгюн.

Кёп жашадым, кёп да кёрдюм,
Артыкълыкгъа налат бердим.
Къартлыгъымда тентиредим,
Элим бла кёчюп келдим.

Жашарыма бек аз къалды,
Борбайымы къартлыкъ алды.
Аллах, санга бирди сёзюм,—
Халкъыма тилейме тёжюм!

Ичер сууум тауусулур,
Ёнюм, ауазым бузулур,
Къарт парийим, билип, улур,
Жамауат агъач ат къурур.

Мен ёлюрме, артха къайтмам,
Саулугъумда жалгъан айтмам:
Бузулмагъыз къыраллыкъгъа —
Киши жерде тургъанлыкъгъа!

Ат чариште сыналады,
Азап кёрмей ким къалады?
Хайт дегиз, айып алмагъыз,
Иште артха да къалмагъыз.

Кёп къыйынлыкъгъа тездюгюз,
Ачдан, азапдан бездигиз,
Дагъы къош бола келдигиз,
Кёп палахланы. женгдигиз.

Отларыгъыз кёп ёчюлдю,
Боран, ырхы да кёчюрдю,

Дагъы халкъ халкълай кечинди,
Сёзюн эшитигиз Қязимни:

Мухажирлик къыйын ишди,
Ол а бизге энтда тюшдю,
Аны кётюрген да ишди,
Кётюралмасакъ — беишди!

Тюзд, бирликде — тирликди,
Халкъ деген аны билликди.
Сиз адамгъа саналыгъыз,
Къыйын кюн эрлей къалыгъыз!

Олду мени осуятым,
Халкъыма да аманатым.
Жашарыкъма аны айтып,
Къурулгъунчу агъач атым.

1944

239. ЫРАЗЫЛЫКЪ

Мен кьалмам, атым кьалыр,
Сёзюм, ишим махталыр,
Тюзюм, терсим билинир,
Чамларыма кюлюнюр.

Кёпню кёрген эллиле
Ыразылыкъ берирле.
«Хажы ауушду»,— дерле,
Жаннет, ийман тилерле.

Ыразыма барына —
Сыйлы жууукъларыма,
Жерибизни халкъына,
Жашларына, кьартына,

1944

240. ОСУЯТ

Мени дууама келликле,
Жаназыма суюелликле,
Тёрт санымы жууарыкъла,
Басхычымдан тутарыкъла;

Къабырымы къазарыкъла,
Манга куююп азарыкъла,
Салымы элтип барлыкъла,
Сау-саламат къаллыкъла,—

Барыгъызгъа барды сёзюм,
Осуят этеди Кязим:
Къыйын кюн жашай билирге,
Билек болугъуз бир бирге!

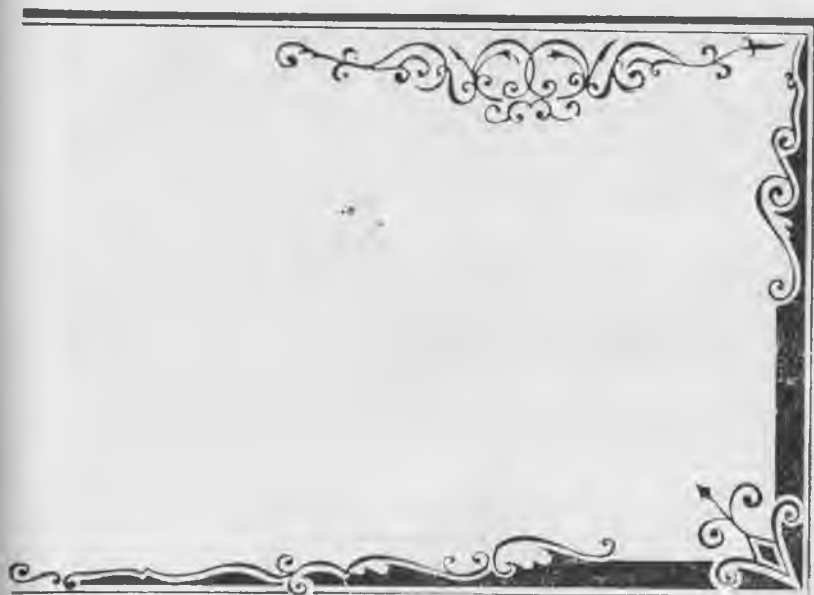
Бирликде — тирлик, билигиз,
Бир биригизни суююгюз!
Ариулукъ болсун тилигиз,
Хата кёрмесин юююгюз!

1944

АНГЫЛАТЫУЛА

93. «Багъдатха, Стамбулгъа да бардым...», 94. «Арабда, Тюркде да айланып келдим...» — Қъайсын Қязимни кесинден жазып алып сакъланган төрттизгин назмуларындандыла. Биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкъгъандыла. Андан бери кеп китаплада — ана тилде, орус тилде да басмаланадыла.

95. **Дин къарындашлабыз биз.** — 1972 жылда Бызынгыда Холамханланы Сахайдан, Тёпшеланы Алим жазып алгъанды. Назму Қъудайланы Мусаны бла Мечиланы Сагидни къол жазма тефтерлеринде да барды. Юч тизмеде да текст бир кибикди.

1. «Кевсер суулай болсун ниетибиз...» — *Кевсер* — жаннетде баргъан миф сууду. Аны тазалыгъы, ариулугъу айтылады.

2. «Алам тилин Сулайманча билейик...» — Библей таурухлада Соломон, буслиман мифологияда Сулайман эрттегили акъылман патчахладан бириди, бизни эрагъа дери Х ёмюрде жашагъанды. Фаиғамбаргъа саналады эки динде да. Сулайман аллах бла сёлешип болгъанды, жан-жаньюарланы, кырдыкланы, агъачланы да тиллерин билгенди. Библияда «Экклезиаст», «Соломонну элберлери», «Жырланы жыры» дегенча, бурундан къалгъан акъылман китапланы авторуна саналады. Кюнчыгъыш халкъланы келден чыгъармачылыкъларында, адабиятларында да Сулайман деменгили, бай, акъылман патчахча айтылады, халкълагъа угъай, жинлеге, мёлеклеге да оноу этеди. Кесини тюзлюгю, адамны кёлюндегин билгени бла, тюз оноу этгени бла кесин бек суйдюрюп болгъанды.

96. «Жарлы халкъым, кеп китапла окъудум...», 97. «Къарыусузгъа хайырым тийсин деп...», 98. «Сёзюм къаягъа садакъ окъ...», 99. «Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг...» — Қязимни араб циклинден бу къауум назмусун 1938 жылда Нальчикде Қязимни кесинден Қъулуйланы Қъайсын жазып алгъанды. Къол жазмалары (Қязимни да, Қъайсынны да) 1942 жылда фашист оккупацияны заманында кюйдюрюлгендиле. Зарфха урулуп сакъланган текстлерине кёре, Қъайсын аланы 1959 жылда Қязимни «Сайламаларында» басмалагъанды. Қязимни бу къауум назмудары Сагид Мечиевни тефтеринде да сакълангандыла.

100. «Хар элни къой союу башха...» — Назмуну да, аны жазылгъан хапарын да 1963 жылда Холамханланы Токай айтханды. Аны эсгерилерине кёре, баям, 1909 не да 1910 жыллада Холам-Бызынгы эллерине орус пристоп жиберилгенди. Ол, тау элле хар бири кесича жүрюте келген адетлени эске алмай, патчах низамны тутуп, империя бёлляйла этерге кюрешгенди. Қязим да ол формалы хорлукъгъа бек чамланганды, назмуну да андан этгенди.

101. «Бу жалгъанчы дуня...» — Бу назму Қязимни 1984 жылда 125-жыллыгъына аталып чыкъгъан «Назмула китабында» былай басмаланганды:

Бу жалгъанчы дуня
Бизге мюлкге берилмез.
Жашасакъ да минг жылны,—
Кёзюбюзге кёрюнмез.

Айырылыу жетер бизге,
Ахыр салыр ишибизге,
Сора турмаз онгубузну,
Кёмюп кьояр отубузну.

Тюйюлбюз биз ёмюрлюк,
Дунияны артын кёрлюк,
Къыямадан къайтып келлик,
Аны билсин хар бир ёллюк.

Назмуну бу варианты 1972 жылда Бабугентде Атабийланы Рамазан дан жазылып алынган эди. Китап чыккыгандан сора Къайсын ол назмуну оккуп, жангылыч басмаланганын, эки назмуну бёлумлерин ден кьуралганын айтханды. Ол шарт назмуну кьуралыуунда да кё рюнеди. Магъана жаны бла къарагъанда юч строфа да бир затны юсюнденча кёрюннгеликге, арсарлыкъ къала эди. Бу назмуланы 1938 жылда Кязим Къайсыннга айтхан эди да, ол аланы эсине тюшю рюп, жаздырады:

Жюз жыл ёмюрю болгъан,
Кетер жашау суйгенлей,
Эшиги бла кирип,
Терезеден тюшгенлей.

Андан сора строфаны «Тюйюлбюз биз ёмюрлюк» деген тизгини «тюйюл киши ёмюрлюк»; «Дунияны артын кёрлюк» деген тизгини «Дуня ахырын кёрлюк»; «Къыямадан къайтып келлик» дегени «Къыямадан сау келлик»; «Аны билсин хар бир ёллюк» дегени «Аны билсин хар ёллюк» деп болуучусун айтып тюзетдирди. Энди бу назму Къайсынны редакциясы бла бериледи.

102. «Айырылыу жетер бизге...» — «Бу жалгъанчы дуня» деген назмуну ангылатыуларында кёргюзтюлгенича, бу назмуну да:

Айырылыу жетер бизге,
Ахыр салыр ишибизге,
Сора турмаз онгубузну,
Кёмюп кьояр отубузну,—

деген эки бейти Кязимни 1984 жылда чыккыгъан «Назмула китабында жангылычлыкъ бла башха назмугъа къатыш басмалангандыла. Къан сын, биринчи назмуну энчилигин тохташдыргъанча, муну да кеси башха назму болуучусун, 1938 жылда Кязимни кесинден жазып алгъанын айтханды. Эсине тюшюре, бу бейтлени жаздыргъанды:

Сен да жашайым дегенлей,
Атынг къалыр жерленгенлей.

Къолунг, бутунг терк байланыр,
Бир ишинг да битмей къалыр.

Жашар жер деп, тегерсе тер,
Жатар жеринг женгил битер.

Назмуну толу вариантын излеу андан бери да бара эсе да, алыкъта ол жаны бла жетшим жокъду. Былайлай да «Айырылыу жетер бизге» сегиз бейтли, толу оюмлу назмуду, суратлау бирлиги, энчилиги болгъан чыгъармады. Басмагъа да Къайсын айтхан вариантха кере хазырланганды.

103. «Къачханнга — къач, къутул деген аллах...» — Къудайланы Мусаны бла Мечиланы Сагидни къол жазма тефтерлерине кере хазырланганды. Эки тизмеде да тюбеген халатла бирге ушайдыла — экиси да бир къол жазмадан кечюрюлгенлери туурады.

104. «Патчах аскер кирип келди...» — 1972 жылда Бабугентде Атабийланы Рамазандан Тёпшеланы Алим жазып алгъанды. Назму малкъар аузунда элли урунганла къозгъала башлагъан, аланы тыяр ючюн а тау бийле патчах аскерни чакъыргъан кезиу бла байламлы жазылгъанды. Къазим патчахны кюйсюзлюгюн, тау бийле анга базынып, «кеслери этлерине кеслери бичакъ» болуп сюелгенлерин кёргенди, анга чамланганды. Ала патчах аскерни чакъырып, аны кючю бла тыйгъандыла халкъны, дау этгенлени жазыкъсыныусуз ууатхандыла. Аллай болумлада халкъгъа къарыусузлукъ тыянганды, берекет, бирлик кетгенди. Къазимни къысха назмусу ол формалы класс жиклениуню туура кёргюзтгенди. Аны бир ненча тизмеси, ол сьнда жашы Сагидни тизмеси да бардыла. Биринчи кере 1984 жылда Къазимни лирика китабында басмаланганды.

105. «Сакъат санларымы ат этип изледим...», 106. «Мен тейри жарыгъын кёрюрге...», 107. «Я-илляхи, асыл къушну...», 108. «Юй ишлейди, салып тамал...», 109. «Аллах бла сёлешип турдум...» — Бу къауум назму Къазимни тамата къызы Хадижат атасындан жазып алгъан, артда Мечиланы Сагидни тефтеринде сакъланган тизмеге кере басмаланады. Къазим бу кезмуде болуна тургъан ишле бла байламлы халкъны къадарыны юсюнден сагъыш этеди. Дунияда бола тургъан ишледен тау жамауатла бир жанында къалмазлыкъларын Къазим ангылайды, да къыйын жолла аланы къайры элтирле деп, бек тынгысызды.

«Сакъат санларымы ат этип изледим» деген назмуну 1966 жылда Нальчикде Холамханланы Токай жаздыргъан вариантыны тёртюнчю строфасында «жаза» деп эки къайтарылып айтылгъан сёз «хата» деп келеди. Айхай да, Къазимни контекстинде «жаза» кеп да къыйматлыды, жүгю ауурду. Мардадан озгъанла аллах жанындан, патчахны жанындан да терсликлерине тюбегенлери поэтни сарыуун къайнатадыла, алагъа хата угъай, жаза, терсликлерине толу тюбетни тийишлиди.

«Аллах бла сёлешип турдум» деген назмуну ал эки тизгинин Къайсын Кулиев да кёлден айтыучу эди. «Закий поэтни сезиминде къаллай боранла ура эдиле, эки къая бирге тийгенча эшитиледи бу эки тизгин:

Аллах бла сёлешип турдум,
Халкъ да ызымдан келлик сундум.

деп кыйтарыучу эди ол. Кертиси да, сегизтизгин назму Кязимни эртте жазылган «Аллахны атындан сөлөшгөн» деп башланган бирси сегизтизгин назмусун эске тюшюре, аны сезиминде уллу революция тюрлениуле болганын кёргюзтеди.

110. Огъары Чегемде Акъболатланы Жакону юйюрюн ырхы басханда этилген жыр. — Керти болган ишге аталганды. 1912 жылда Огъары Чегемни ырхы басып, элге уллу халеклик салганды. Акъболатланы Жакону, аны эгечи Атинни, хоншусу Малкъарукъланы Хажини юйюрлерин — он эки жанны ырхы элтгенди. Чегемлиле, Кязимни чакъырып, анга куй этдиргендиле.

Назмуну бир вариантын 1976 жылда Огъары Чегемден Акъболатланы Харун келтиргенди. Бу назмуну толусунлай излеп, табып, басмагъа жарашдыруу аны бла башланганды. Харун келтирген вариант былайды:

Чегем элни башындан
Кезиусюз буз жаугъанды.
Таш, топуракъ къалмайын
Жаколагъа аугъанды.

Хоншу элле келелле
Юйюбюзню чачаргъа.
Жако къаруу тапмады
Къызлары алып къачаргъа.

Чегем бойну къалмайын
Акъ ырхыдан толгъанды.
Он эки жан тамам бир кюн
Шейит ёлюк болганды.

Шейитлени башлары —
Сабыр Хажу Малкъарукъ,
Шейитлеге берсин аллах
Къыямат кюн бет жарыкъ.

Ташла кибик келелле
Чегем бойнуну бузлары.
Ырхы тюбюнде къалдыла
Жакону ариу къызлары.

Жамилат бла Келимат
Чачлары тёртден эшелле.
Суу тюбюнден чыкъгъанда,
Тюймелерин хар ким тешелле.

Жауун келед эл башындан къаралып
Жауун тюйюл, къара чаука учады.

Эрттен бла эртте турду Жамилат,
Еллюгюн билиц, намаз этди Кеминат.

Эл башында къара чаука учады,
Жарлы Жако башын алып къачады.

Къуугъун жетди Бызынгыгъа, Басханнга,
Сени жауунг къарагъаед Жылгы бойнунда
ырхы келиц басханнга.

Сен алгъанса сары китапны къолунга,
Тебирегенсе къазауатны жолуна.

Эл башында къара чаука къалмасын,
Сени жауунг Жакодан иги болмасын...

Бу назмуну бир болушун келтирип, Кязимни аллай чыгъармасы болгъанын билдиргени да бир игиликке тамам эди, алай Акъболатланы Харун, назмуну толу, тюз болмагъанын айтып, излерге жол да кёргюзгенди. «Мен андан-мындан эшитгенлерими жазама,— деп билдире эди ол. — Хасанияда Рахайладан бир къарт аны иги биледи деп эшитгенме»...

Бу кезиуге назму усталыкъны бийигине жетген, хар сёзю рифманы, айтылыкъ оюмну алай шатык, къысха, жютю да айтычу Кязим, айхай да, биринчи вариантда кёргенибизча, жик, гыллыу къатышлыкъны, оюм тизгинсизликни унарыкъ туююл эди.

Рахайланы Ибакъ айтханнга кёре, Кязимни назмусун Бызынгыда, Чегемде да кёпле кёлден билгендиле. Аны Кязим кеси макъамгъа салып, кюй этгенди; Чегемде, Бызынгыда да жырчыла, аны алып, юйренип, жырлап болгъандыла.

Аминат, Кеминат, Жамилат — Жакону къызларыдыла; Сюлемен бла Дауут — жашларыдыла; Атин — эгечиди, Шама — Атинни къызыды, Шаманы жашы, къызындан туугъан, Жакону хоншусу Малкъарукъланы Хажы, къатыны бла — ол кюн ырхы алгъанла бары да он эки адам боладыла.

Назму толусунлай Рахайланы Ибакъ айтхан вариантда басмаланады.

111. Биз бу дуняны къонакълары. — Кязимни тамата къызы Хаджатын дефтеринде сакъланып, андан жазылып алынган къол жазмала табылгъандыла. 1968 жылда Бызынгыда Жаболаны Тебодан жазылып алынган вариантына кёре биринчи кере басмаланады.

112. Тюзлюк. — 1938 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Къулуйланы Къайсын жазып алгъанды. Къол жазмала 1942 жылда жокъ болгъандыла. Биринчи кере 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» басмаланганды. К. Мечиевни андан артха китапларыны барында да ол редакциясы сакъланады.

113. «Юйюм деген юйю тенгли таш кётюрюр...» — 1972 жылда Бабугентде Атабийланы Рамазандаи Тёппеланы Алим жазып алгъанды. Кязимни фондунда башха тизмеле да бардыла.

114. Жауур эшекге; 115. Мараучуну анасыны жыры; 116. «Ёмюрлюк чарыкыла этип...»; 117. «Тик тауладан суула энишге кетелле...»; 118. «Бююн Суююнч улу жарлы Ахматны...» — Кязимни бу кыауум назмусу биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыккыганды. Аланы Къулуйланы Къайсын авторну кесинден 1940 жылда Шыккыда жазып алганды.

119. «Бир кишини эки болса душманы...» — Биринчи кере 1964 жылда Шалушка элде Шауаланы Зулкъарниден жазылып алынганды. Дагкыда бир тизмеси 1972 жылда Къабарты-Малкъар Илму-излем институтну фольклор экспедициясы Холам-Бызынгы эллеринде ишленгенде, Тёппеланы Алийде табылганды. Эки тизмеде да текстле бир кибикдиле. Назмуну не бла байламлы, кыалай туугъаныны юсюнден Тёппеланы Алий былай эсгереди:

«Бу назмуну Кязим Огъары Холамда Бачиланы Алимързаны кёре барып, анда олтуруп тургъанлай айтханды. Ол заманда Шакъманлары жангы журтла ишлей эдиле. Ала Бызынгыда Суююнчлагъа эришип, аладан эсе иги юйле ишлейбиз деп, жарлы халккыны кыанын иче эдиле. Бачиланы жарлы Алимърза Шакъманлагъа тардан агъач чыгъара тургъанлай, жыгъылып, аркыа жигин сындыргъан эди. Жарлылагъа, кыуулагъа онг бермей, кече, кюн демей ишлетгенлери себепли, бийлеге халкк аман чамлана эди. Алимърза жарлы киши эди, уллу юйюрю бар эди. Ишлемей онгу болмагъанды. Шакъманлары уа Алимърза кибик кёплени да терилерин союп, кыанларын ичгендиле. Алимърза кыйын ауруп, кёп жатханды, ол ауур ауруудан тюзелмей, ёлюп кетгенди. Хажжи ол назмуну аны юйюнде айтып, жарлыны кёре келген эллилеге эс бергенди, «А, гиди заман, жарлыгъа кюн жоккыду!» деп ахтыннганды».

120. «Арбазыма кыонинган чорбат чыпчыгкы...»; 121. «Кыйындыла жоллары жерибизни...»; 122. «Палах тау тарлада...»; 123. «Суу бойнунда жангыз талчыккыга айтылган назму»; 124. «Саккы жауунла гюрюлдешип жетелле...»; 125. «Боранла уралла, кыарла жауалла...»; 126. «Кыйынлыккыга, зорлыккыга чамлана...»; 127. «Нетейим?» — Бу кыауум назмуну Къайсын 1940 жылда Нальчикде Кязимни кесинден жазып алганды. Басмагъа Къайсын хазырлагъанды, биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыккыгандыла.

128. «Азраил агъач атха жер салса...» — Кязимни фондунда бу назмуну төрт тизмеси барды: Аналаны Таубийни (Бызынгыдан), Чабдарланы Мустафаны (Герпегежден), Мокъаланы Локъманны (Бабугентден), Мечиланы Сагидни (Шалушкадан). Төрт тизмени да текстлери бир кибикдиле. Бир тефтерден кёчюрюлгенлери туурады. Жазылган жылы жалан да Сагидни тефтеринде барды. Шыккыда жазылган чыгъармаладанды.

129. «Кыйынлыккы, жауун болуп...» — XIX ёмюрню ахыры бла XX ёмюрню башы — Кязим тау жамауатланы жашау кыйынлыккыларын кёп айтхан заманды. Бу назму да ол кезиуню шагъатыды. Къайсын жазып алган, басмагъа да хазырлагъан чыгъармаларынданды.

130. «Хар зулмучу таш болуп башыбызгъа...» — Мечиланы Сагидни кёол жазма тефтерине кёре басмаланады.

131. «Аллах, адамла арасында чекни...» — Бу назмуну да Къулуйланы Къайсын кёлден айтыучу эди, 1940 жылда Кязимден жазып алган назмуларындан болгъаны да эсинде тургъанды. Кязимни кеси-

ни кьол жазмасы назмуну жангы транскрипциясы бла бирге ол жыл окьуна Къабарты-Малкъар илму-излем институтха берилген эди. 1942 жылда ол институтну архивин фашистле кюйдюргенде, Кязимни кьол жазмалары да кюйгендиле. Кязим диннге ачыкъ «къатылгъаны» ючюну туююл эсе, ол назму эфендилени зикир китапларында, тап, кьол жазма тефтерлеринде окьуна хазна тюбемейди. Басмагъа Къайсын бла бирге хазырланганды.

132. «Бюгюн гюрбежи аллында...» — Бзынгыда Тёппеланы Алийни. Герлегежде Кючмезланы Афойну тизмелеринде сакъланганды. «Дуння урушну башланганы Кязимни бек тынгысыз этген эди,— деп эсгере эди Алий.— Мен жете келген жашчыкъ эдим да, аны гюрбежисине терк-терк баруучем. «Бу уруш бош уруш туююлду, дунняны къатышдыргъан уруш боллукьду,— дей эди Кязим.— Не бир уллу кыйыплыкъ тюшерикди, не бир уллу тюрлену боллукьду...» Кязимни ол сёзлери къулагъымда къалгъандыла. Кертиси да, 1914 жыл—1-чи дуння урушну бораны бла тау тарлагъа да уллу тынгысызлыкъ, къайгъы келтиргенди. Аны жарсыуу бла эл-элледен Кязимге хапар-хал сорургъа кёпле келиучю эдиле...»

Таулу жашла узакъ урушха кете эдиле, аны бла къалмай, зулмучу патчах жасакъ-налог бла жарлы халкъны терисин сояды. Тау жамаутланы алайсыз да адыргы бирликлерин, тынчлыкъларын кетерип, уруш бек алгъа айрылыкъны, баш къайгъылыкъны жаяды. Кязим анга жарсыды. Бу назмуну

**Жашайма мен бек инжиле,
Дагъы шекли боладыла,—**

деген, биринчи къарагъанда ангылашыныусуз кёрюнген эки тизгинин сюзерге тюшеди. Кеси да жукъ билмей, «Жолну тюзюн кёралмай», ачыудан кюе тургъан Кязим «Шекли боладыла»,— деп, тырман халда угъай, жарсыу халда айтады, шекли аны инжилгенине угъай, дуняда болгъанны, боллукъну да билмегенине боладыла. Аны ууазларына, акъыл сёзюне кёп тынгылагъан, айтхана къарай юйренген эллилери ол хар затны да билип, айтыргъа суюмей тынгылагъан сунадыла. Ишни алайлыкъы Кязимни бютюн да мудах этеди. «Сора ким билликди, ким айтырыкъды жарлылагъа?», деген соруу тынчайтмайды. Болса да, Кязим, дуння кётюрюлген халабалыкъда къалай барыргъа керегин дурус билмей эсе да, зулмуну башы (патчах дейик) кетерилгинчи тынчыкъ болмазлыкъын а файгъамбар кибик айтады.

Бузулмай, иги сакъланган чыгъармаларынданды. Биринчи кере басмаланады.

133. 1914 жыл. 134. «Кязим, ачы сёзю кёп айтханса сен...», 135 «Тарыгъаса, жарлы Кязим...» — Бу къауум назму 1938 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Къулуйланы Къайсын жазып алгъан, 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» басмаланган чыгъармаладанды. Андан артха Кязимни китапларыны барында да ол редакцияларына кёре тюрлендирилмей басмаланадыла.

136. «Патчах аскер жаяды...» — Биринчи кере 1972 жылда Бабугентде Мокъаланы Локъмандан Тёппеланы Алим жазып алгъанды. Локъман жазма китапчыгъын бек кыйналып окъуй эди. Аны эсгерилерине кере, баям, 1914—1915 жыллада Къоспартыдан таула башы

бла аууп, Шыкыгыа «темирчилик ишге юйренирге» келгенди. Анда кыайн жуууклары Шауалада тохтап, Кязимге кеси салып барыргыа базынмай, Шауаладан киеулерине (Кязимни юйдегиси Къанитат Шауаланы кыызлары эди) келечи жибергенди. «Былай-былай, бир жууукъ адамыбыз, баш-аякъ салып, Малкъардан ётюп келгенди, Кязимден темир ишге юйренирикме дейди, бар, бизден кыайтмаса да, аллахдан кыайтсын, жашны мудах этме»,— деп тилегенди. Кязим: «Аллах-аллах, мени кесгеними алыргыа суйгенни мен артха кыалай кыайтарыма»,— деп, жарыкъ болгъанды. «Кесгеними алыргыа суйгенни» деп, арну жаз тил бла айтханы—усталыгымы алыргыа дегенни адежлик бла билдиргени эди. Темирчини усталыгы— аны кесгени, жазгъаныды. Алай бла Мокъаланы Локъман Шыкыда Шауалада тохтап, Кязимден темир ишге юйренип башлагъанды. Темир туюгенден сора назмула да жазгъан Кязим терк окъуна жашны бек улуу хурмет этген, суйген устазы болады. Ол аны усталыгын алгъан бла кыалмай, кесине дефтер кыурап, назмуларын да жазып башлайды. Анда тургъан жарым жылыны ичинде Локъман кесини дефтерин Кязимни назмуларын, ууазларындан толтурады.

Кязимни Локъман жазып алгъан назмуларыны асламысы 1915—19 жыллагыа тюшедиле, ала хар жаны бла, бек башы философия, суратлау теренлик бла Кязим ол жыллада кыаллай бийик чеклеге жетгенин кёргозтедиле. Кеси билмей, махтау, ыспас излемей, Мокъаланы Локъман халкына унутулмазлыкъ саугыа этгенди: Кязимни кёп назмуларын сакълагъанды.

Назму биринчи дуня урушну кыыйынлыгы тау тарлагыа да кыалай жетгенин, кыатыдан кыаты бола баргъан класс чюйреликле, зулумдукъла Кязимни жюрегин кыалай ачытханларын кёргозтеди. Кязим битеу инсан жюреги бла патчах зулумгыа, халкыгъа кереги, жетежагы болмагъан кыанлы урушха кыажуа суюледди. Жарлы халкыгъа келген жангы кыыйынлыкыгъа кюеди, анга себеп булургыа, болушургыа кыолундан келмегени кыыйнайды.

137. «Кёзлерим кёреди чарс...» — 1910 жылла Кязимни дуня кыарамларында бек улуу тюрленуле болгъан жылладыла. Бир жанындан, халкыны кыыйынлыгын кёрс, анга «кыурман этиуден», «хаж кылыудан» да «файда» болмагъаны, экинчи жанындан, «халкыгъа себепликге» бир тюрлю жол, ыз кёрмегени Кязимни сагышларын бек бушуулу, бирде, тап, тюнлюлюю окъуна да этедиле. Бу назму Кязимни ол формалы тюнлюлюю халын кёргозтген чыгъармады.

Назмуну юч тизмеси барды: — Бызынгыда Бёзюланы Бислимаат бла Бабугентде Мокъаланы Локъман, жаздыргъандыла, кыол жазмагыа паспорт кыуралмагъанды, аны Кязимни фондуна ким бергени белгили туююлдо. Бислимаат бла Локъманны текстлеринде назмуну биринчи бейти:

Намазсызны кюню чарс,
Кёп кыыйыны болур тас,—

деп келеди. Ол, баям назмуну диннге арсарлыгын кетерип ючюн этилген тюзетиудю. Болса да андан артха бейтле ол муратны алалмайдыла,— назму поэтни ич сыры болгъанын кетералмайдыла, кертиси да, Кязим кибик поэт ол эки тизгинде тышына айтылгъан насихатдан сора «Кыдырдым бу жер жюзюн, кёрмедим жолну тюзюн»,— деп, алай

бир кесилиги, энчи жарсыуу болгъан жашау сынаугъа къалай кечерик эди? Къол жазмада тюбеген «кёзлерим кёреді чарс, кёп къыйыным болду тас» — чыгъарманы битеулю халын, суратлау бирлигин башлайды.

138. «Меккада эшитдим ууаз...» — 1972 жылда Бабугентде-Мокъаланы Локъмандан жазылып алыннганды. Аз-маз башхалыкълары бла (4-чю строфада экинчи тизгини «сиратдан ётдюр дедим», 6-чы строфада 1-чи тизгини «Андан хеч файда болмаз») Къудайланы Мусаны тефтеринде барды. 1975 жылда Огъары Малкъарда Атабийланы Матгерий жаздыргъан текстде аллай халатладан сора назмуну бек магъаналы ахыр строфасы да жокъду. Ол иш, баям, Къазимни жүрек къыйынлыгъы, дин къоркъууларын бузуп, тэзюмсюзлюк ынчхауунлай, тышына чыгып кетгени бла байламлыды. Динни баш ишини — анга ийнаннганланы ол дунягъа хазырлау муратларыны ташда ташларын къоймагъан фикир дин тутханланы арасында, айхай да, хычыуун боллукъ туююл эди. Къарангы буслиманла кёрмегенликге уа, алайсыз да (ол строфасыз да) Къазимни назмусу ислам жайгъан таурухладан бирини — аллахха жаны-къаны бла керти къуллукъ этген, аны измисин (ауазын) эшитирикди деген фатыуаларыны болмачылыкъларын бек терең ачыкълай эди. Къазим хапар, насихат бла угъай, кесини сынауу, сезими бла улуу арсарлыгъы, ийнанууу бла айта эди керексиз терилинуу, алданыуу юсюнден. Аны себепли:

Адамгъа изми берсенг,
Бу дуняда болсун токъ,
Ол дуняда себепден
Бу дунягъа файда жокъ,—

деп, бек алгъа кесини дин жарыкъландырыуу бла жашау ызы тюзетирге боллукъду деген кёпжыллыкъ ийнанууларына сюд этеди.

139. Кириуют. — 1972 жылда Бабугентде Мокъаланы Локъмандан жазылып алыннганды.

«Кириуют» — керти болгъан ишни юсюнден жазылганды. Биринчи дуняа урушну заманы, дуняаны бирси эллериндеча, тау тарлада да, жарлы халкъла кёзгъалыф, жер иелерине, бийлеге, зулмугъа къажау сюсле башлагъан заманды. Холам-Бызынги тарында да кючлюле, залимле жайлыкъланы, къышлыкъланы, сабан жерлени, тап, сууланы да мажалларын, чирлисин сыйырып, иелеп, жарлы халкъгъа аз да онг бермей башлагъандыла. Хакъ затлагъа туура къарап, халкъны игилери, къанлары къартыкыгъа сыйынмай, урунган эллилени артыктыкыгъа къажау биркиредиле. Эллиле баш кётюре, бириге башлагъанларын кёрюп, тау бийле аланы булжутур амал излейдиле. Эллилени, жууукъланы, тенглени бир бирге юскюредиле, эски дертлени кёзгъайдыла, жалгъан даула чыгъарадыла. Холам тарында ол болумланы хакъындан Холамханланы Токай былай эсгереди: «Шакъманлары холамлыланы алларында сёзну былай саладыла: «Сизни ичерге сууугъуз жокъду, мал кютерге жайлыкъларыгъыз жокъду. Сизни мажал жерлеригизни— Кириуютню,— бызынгылыла сыйырып, аны ичинден чыкыгъан сууну сизге бермей, черекге жиберип турадыла. Алай эсе уа сиз, адам эсегиз, аталарыгъыздан къалгъан жеригизни Бызынгыдан сыйырыргъа керексиз...» Сююнчлары да Бызынгыны халкъны Холамы халкъына юскюредиле: «Холамлыла сизни жеригизни — Кириуютню,— сизден сыйы-

ыргъа умут этедиле. Тардан төбен жерлеригизни да — Кёллени, Тахталаны, Хумаланны, Гижги сыртны бийлеп, сизден сыйырып турадыла. Аланы Холамдан артха алыргъа керексиз...» («Шуёхлукъ» альманах, 1958 жыл, 2-чи китап, 129-чу бет).

Алай бла эки элни къара халкъы бир бирге чабып, Кириуютде аман тьююш болады; анда адамла да ачыйдыла. Ол тьююште Кязимни уллу тарых магъанасы болгъанды: бир бирге ушкокла бла чапхан эки элни арасына чыгып, «Алгъа мени ёлтюрюгюз да, бир биригизни алай кырырсыз», — деп, хажилик къачы бла сюелгенди. Ол, эки элге да ириат этип, терсликлерин, жангылычларын ангылатханды, хар затны юсюнден ачыкъ селешгенди. Кязим, кеси кибик, эсли адамланы негерге алып, тьююшню отун ахыры бла ёчюлтгенди; артда да Холамда, Бызынгыда да айланып, юйден юйге кирип, адамланы сабыр этгенди; элни керти болумун, хыйла, зулму ишле къайда, кимледе къайнагъанларын кёзлерине туура тутханды.

Эки элни арасында Кириуют ючюн баргъан тьююш Кязимге кёп затны юсюнден сагъыш этдиргенди. Тьююшню сылтауу «Кириуютню ичинден чыкыгъан» суу черекге керексиз кетгени не да бир эл бирси элге жүрек къара тутханы тьююл эди. Жашау халны чойрелиги, терлиги, тенгсизлиги жарлы халкъны таргъа тыйып, ахыр тёзюмюн тауусхандыла. Кириуютню юсюнде гитче тьююш — алда боллукъ класс кюрешлени төбеннигиси эди.

«Кириуют» Кязимни халкъны кёлюнде иги да, толу да сакъланган чыгъармаларындан бириди. Аны бир къауум тизмеси барды. Басмагъа 1972 жылда Бызынгыда Тёппеланы Алийден жазылып алынган вариантына кёре хазырланганды.

140. Жарлы хоншум Гуа. — Кязим «Жарлы хоншум Гуа» деп башлай эсе да, Шыкъыда Гуа деп Кязимни хоншусу болгъанын киши айталмайды. «Хоншум» деген сёзню «эллим», «жерлешим» дегенча, кенг ангылап, Кязим суратлау сыфатла къурагъанды деген оюмгъа келирге туюшеди. Гуа бла Хауаны сыфатларында тау элдеде жарлы юйорню халын кёргозтеди, кёп юйорлю керти хоншусун суратлагъан эсе да, аны атын тюрлендирип, жашау халны бирчалыгъын, Гуаны халы, къадары кёп таулуну халын, къадарын тутханын айтханды. Хар заманда, Кязим къыйын жашау болумну тагыларына къарап, аны тьююмчегин тешалмай, бу кезиуде кючлене баргъан жашау даулары аллахха айтады. Буслиман Гуаны къадары исламда аллах буюргъан «игиликле», «тюзлюкле» бла аз да келишмейди, ала къуранда, хадиследе айтыла эселе да, керти жашауда уа буслиман бий буслиман жарлыны унукъдурады, къыйынын ашайды. Алай эсе уа «буслиман тюзлюк» бош насихатды, жашау кертилиги жокъду, кёзбауду, алдаргъа, инсанланы терилтирге деп къуралгъанды. Кязимни къыйын арсарлыгъы, аллахха кёлкълдысы жан тынчылыкъ бермейди, бу назмуда да аны тынгысыз ауазы дуняны бузугъу къайда болгъанын излейди.

Назму биринчи кере 1972 жылда Бабугентде Мокъланы Локъмандан жазылып алыннганды. Гуа бла Хауа ким болгъанларын Локъман да билмей эди.

141. «Керти айт деди аллах...», 142. Тёзейик, 143. «Тюрлениу жокъду...», 144. «Тюзлюк излеп...» — Бу къауум пазму биринчи кере 1972 жылда Бабугентде Мокъланы Локъмандан жазылып алыннганды. Тёрт назму да бирча Саид Мечневни тефтеринде да сакъланнгандыла. Текстле эки тизмеде да бир кибикдиле.

145. «Кечегі кьар ожагъымдан жауады...» — 1938 жылда Нальчикде Қязимни кесинден Қзулуйланы Қбайсын жазып алганды. Биринчи кере 1959 жылда Қязимни «Сайламаларында» басмаланнганды. Андан артха жыллада ана тилде, башха тилдеде да ол редакциясы тюрлендирилмей чыгады.

146. Мубарик Сагъид-эфенди. — Биринчи кере 1979 жылда «Қязим Мечиев» деген китапда басмаланнганды. Огъары Чегемде уллу окъууу, адеби да болгъан Қъалабекланы Сагъид эфенди жашлай ёлгенди. Қязим 1915 жылда аны дууасына келип, юч кюн турганды. Назмуну да ол кюнледе Чегемде этгенди. 1977 жылда Яникойда Жазаланы Сейфуллахдан Беппайланы Муталип жазып алганды.

147. «Къыйын кюн айтама сизге...» — Биринчи кере 1983 жылда «Минги тау» журналны 1-чи китабында басмаланнганды. Таулада революция кюреш башланнган жыллада жазылгъан назмуларынданды. Мечиланы Сагидни кьол жазма дефтерине кёре хазырланнганды.

148. «Къама, окъ жара да кёп саныбызда...» — 1938 жылда Нальчикде Қязимни кесинден Қзулуйланы Қбайсын жазып алганды. Биринчи кере 1959 жылда Қязимни «Сайламаларында» басмаланнганды.

149. «Жутлукъ кёпдю, ырысхы жокъ, берим аз...» — Мечиланы Сагидни кьол жазма дефтерине кёре биринчи кере басмаланады.

150. «Патчах дейле, аскер дейле...» — Қязимни тау элlege нарт сёзледен кем къалмай жайылгъан, XX ёмюрню 10-чу, 20-чы жылларында таулула бары да кёлден билген назмуларындан бириди. Класс чойреликле ахырларына жетип, халкъда тёзюм къалмагъанын туура кёрюзтеди.

151. «Хаж къылгъан иги,— дауум жокъ анга...» — Қязим араб къыралагъа экинчи жолоучулугъундан къайгытып, исламны тюзлюгюне шекли бола башлагъан халын кёрюзтген чыгъармаларынданды. Мечиланы Сагидни кьол жазма дефтерине кёре, башха тизмеле бла да тенглеширилип, басмагъа алай хазырланнганды. Башха тизмеледе назму саулай бир кере да келмейди, бёлюм-бёлюм болуп жюрюйдю. Қязимни таныгъанла назмуну ахыр эки тизгинин «Қязимни фатыулары» деп кёлден бусагъатда да айтадыла:

Хаж жолу керекди хар адамгъа,—
Адам жүрегине жол табаргъа! —

деген нарт сёзге окъуна айланып кетгенди.

Назмуну окъуй, Қязим суфи философияны иги билгенин кёребиз. Ол аны бар окъуун да бирча къабыл кёрмей эсе да, алах бла бирлешиуню, анга ушауну умутларын жаратады, адамны жалан да алай бла тюзетирге боллукъду. Алай андан да бек суфи философияны алахха ушауну жолу — адамланы жүреклерине жол тапхандан тынчды дегени тангсындырады.

152. «Сюйгенлеге узакъ туююдю Багъдат...» — Бююнлюкде бу назмуну эки толу тизмеси, кесеклери жазылгъан да бир кьауум кьол жазма барды. Биринчи толу тизме Бабугентде Мокъаланы Локъманни кьол жазмасыды. Ол 1972 жылда табылганды. Қудайланы Мусаны кьол жазма китабында назму «Сюйюлюннген алах» деген ат бла

жечюрюлюпдю, аны ахыр эки строфасы жокъду. 1976 жылда Бызынгыда Жаболаны Тебодан жазылып алынган тизмеде беш строфа да толусунлай барды, ол Локъманны тизмеси бла бир кибикди, аты да андачады. Тебо, дин ахлусу адам, назмуну зикир халда жырлап айта эди.

Кязимни суфи поэзияны муратларына тангсынганын, артдан артха андан ёнгелеп, кёлю чыгып башлагъанын кёргюзтеди. Белгилисича, ол формалы философия-дин поэзияда, аллахны кесин суйдюрген кызыгъа ушатып, бар иш, кыйынлыкъ, жол азабы да — суйгенине — эсе да аллахха жетер ючюн болургъа керекди деп алай суратланады. «Суйгенлеге узакъ туююлду Багъдат» демеклик—аллахны суйген, аны ючюн не узакъны да жууукъ этип, муратына жетерге тийишлиди дегенни тутады.

153. «Тау бийлери, сизге сёзюм...» — Биринчи кере 1979 жылда «Кязим Мечиев» деген китапда басмаланганды. Школ программалагъа дерс китаплагъа киргенди. Халкыгъа бек белгили чыгъармаларындан бириди.

154. Эски юйюм. — 1938 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Къулуйланы Къайсын жазып алганды. Биринчи кере 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» чыкыгъанды. Андан артха поэтни ана тилде, бирси тилде да кёп китапларында ол редакциясы бла жюрюйдю.

155. Чам назму... — 1968 жылда Чёпеллеу эфендини кызы Бислиматдан жазылып алынганды. Башха тизмеледе, сёз ючюн, Хасау-ланы Абидатны тефтеринде, быллай «артыкъ» строфа да барды:

Элинг гитче болса да,
Эр жашларынг бар эсе,
Уллулагъа тенгсе деп,
Нек этебиз биз эсеп?

Бислиматны тефтериндеча, Мечиланы Сагидни тефтеринде да ол тизгинле жокъдула. Халкны даражасын тутууда бир адамны магъанасыны юсюнден Кязим кёп назмуларында сагъыш этеди. Бу назмуда да ол формалы оюмларындан къутулалмагъанды. Болса да, Кязим чам назму жаза эди, къууанчын ойнап, самаркъау этип айтханча, алай айта эди, аны себепли халкъ ёкюлюню оюмун артда бу чам назмусундан айыргъанды. Оюм кеси аллына кыйматлы кёрюнюп, баям, андан артха «Эл адамы» деген назмуну жазгъанды.

Аз болса да адам саны,
Билдирмез ол тутуп аны,
Жарар халкыгъа хар айтханы,—

деген тизгинле Кязимни Чёпеллеу эфендини юсюнден сагъышлары бла байламлы туугъаннга ушайдыла.

Къалай-алай болса да, ол юч тизгин чам назмудан кетерилген тизгинни магъаналарын кеслерине толусунлай алгъандыла.

Чам назмуда Кязим ойнап, лакъырда этип санагъанча кёрюнген затла артда философия тенгешдириуге жетишип къаладыла: аланы барындан Чёпеллеу эфендини кыагытын бийикге салгъаны, ол Бы-

зынғы тарындан жазып, сағбат келтиртгенине алай кѳууаннганы — Қазимни билім бла байлықтға, уллулукъ бла гитчеликке кѳарамларын кѳргюзтедиле.

Назму керти болгъан иш бла байламлы жазылгъанды. Чѳепеллеу эфендини кѳызлары (Бызынгыда — Бислимат, Иальчикде — Лиза) айтханнга кѳре, эфенди 1916 жылда кѳагъыт жазып, кесине сағбат келтиртгенди. Холам-Бызынғы эллеринде сағбатны биринчи кѳргенле аз болмагъандыла. Сағбат Чѳепеллеуно кѳзындан туугъан, Урван элде жашагъан Атталаны Ньююстанда сакъланады.

156. **Эл адамы.** — Алда назмуну анғылатуларында айтылгъаныча, Қазим халқтға ёкюл болууну хыйсабындан кѳп сағъыш этгенди, алай сағъышларын ачыкълагъан кѳп назмулары халқтға акъыл сѳзле, гасихатла болуп жайылгъандыла. «Эл адамы» деген назмуну текстлери да кѳп кѳол жазма китаплада тубейдиле. Ала бирде жангыз тизгинлей («Эл адамы чапмаз артдан»), бирде эки тизгин («Айтыр сѳзю билп айтыр, терс сѳлешсе — женгил кѳайтыр») бирде строфа болуп келедиле. Ол да бошдан тѳююлдю. Хар строфа (бирде тизгин кеси окѳуна), кеслери алларына толу оюмтға жетишедиле. Аны себебли, эде бары бирден кѳалмагъанда да, бирем-бирем эде кѳп турадыла. Адамны этика, юретиу излемлерин толусунайла жалчытадыла. Бир назму кѳадарында ол Бислиматны бла Сагидни кѳол жазма китапларында сакъланганды.

157. **«Акъылман жомакъ бир байны...»** — Малқарда революция ишни бардыргъан, граждан урушха кѳатышхан, Қазимни иги таныгъан, аны юсюнден тарых мағнанасы болгъан эсгерилени басмалагъан Холамханланы Токай Қазимни кѳп назмусун билгенди, аланы эсинде тутханды. Бу назму да аладан бириди. 1966 жылда Иальчикде андан жазылып алыннганды. Назму башха тизмеледе тубемейди.

158. **«Кѳызла сѳйген жашларына кѳачхандыла...»** — 1972 жылда Герпегежде Кючмезланы Афойдан, Бабугентде Атабийланы Рамазандан жазылып алыннганды. Қазимни этика оюмларын ачыкълагъан назмуларынды. Холам-Бызынғы тарында керти болгъан ишге аталгъанды. Анга назмуну жаздыргъанла шагъатлыкъ этедиле. Холамханланы Токай а 1958 жылда «Шуѳхлукъ» альманахта басмаланган эсгерилеринде былай жазады: «Холамда Шакъманлары кеслерине жууукъ байланы юсгюрюп, кѳултға байны кѳзын бермезге, кѳулу кѳзын байтға алмазтға деп, бир бѳлек адамтға ант этдирген эдиле. Сѳююнчлары уа Бызынгытға башха сылтау тапхан эдиле. Он бармактларыны кѳыйны бла жашагъан Рахайлань Ытокъаны кѳзы бла Аттоланы Тежаны кѳзы Холааланы Зубейирге бла Адильгерийге сѳююп баргъан эдиле. Ол заманда Сѳююнчлары ол кѳарангы адамланы бир бирге юсгюрюп, уллу кѳайтгъы кѳозгъагъан эдиле. Алай юрешлени кѳюйдурууда, кѳара халкъны бирлешдириуде Қазим халқтға уллу эс берип келгенди». («Шуѳхлукъ». 1958 жыл. 2-чи китап, 125-чи бет). Холаалары бла Аттоланы араларында тѳююшню тохтатыргъа угъай, андан арысында ала жарашып, татлы жашарча этерге кѳолдундан келген Қазим, эки сѳйгеннге зарат болгъанны бир заманда унамагъанды, кѳул, ѳзден деп, арагъа айрылыкъ салгъанланы жамауат ириатына тартханды. Аны бла да кѳоймай, эки тукъумну арасында тѳююш Қазимге кѳалам алдыргъанды: ол терслик иш кѳара халқтға дерс болургъа керек эди.

159. Сары кѳошда. — Кязим Мечиевни революциягѳа дерн тау эллени керти жашауларындан алып жазгѳан эки уллу чыгѳармасындан бириди. «Жаралы жугѳутурну» сюжети поэтни кеси акылында суратлау чыгѳарманы жоруктарына кѳре туугѳан эсе, «Сары кѳошда» уа толусунлай болунган ишни хапары айтылады. Поэма, жазылгѳанлай, Холам-Бызынгы элгеге, андан Чегемге, бирси тау элгеге терк жайылгѳанды. Хат билгенле аны дефтерлерине жазгѳандыла, хат билмегенле кѳлден билгендиле. Холамханланы Токай эсгерилеринде поэманы юзюклерин келтиредди, Додуланы Аркес диплом ишинде аны башха кесеклерин келтиредди, толусунлай табып, жазып алып, басмагѳа хазырларгѳа умуту болгѳанын айтады. Кязимни 1959 жылда чыкѳгѳан «Сайламаларында» да поэманы кесеклери басмалангѳандыла. Андан артха жыллада Кязимни закий чыгѳармасыны толук текстин табып, басмагѳа хазырлау иш бир да тохтамагѳанды. Тизгин-тизгин, кесек-кесек да жыйылгѳанды. Поэма толусунлай Сары кѳошда болгѳан ишлеге кеси кѳатышхан, поэмада аты да айтылгѳан Тѳппеланы Алийде саклангѳанды. Биринчи кере басмаланады.

160. Кѳарачайгѳа окѳургѳа баргѳанлай ѳлген Шауаланы Керимни кѳюю. — Кѳплеге белгиле тизмелери бирге жыйышдырылып назму биринчи кере басмаланады.

161. Бузжигит. «Тахир бла Зухура» романыны ызындан шаркѳ поэзияда, тюрк адабиятлада, халкѳлада жюрюген белгиле сюймеклик темаланы алып жазгѳан уллу чыгѳармасыды. «Бозийгит» — ногѳай, кѳзаах халкѳлада бек эрттеден жюрюген эпосду. Белгиле сюймеклик хапарны алып, Кязим аны малкѳар тилде кѳайтарып кѳоймагѳанды. «Тахир бла Зухурада» этген чыгѳармачылыкѳ жангылыгѳын андан ары бардыргѳанды. Анга кѳре, «Бузжигитни» сюжети бурунгу халкѳ таурухладан алынган эсе да, аны ниети, суратлау тиежеги толусунлай Малкѳарны жашауунда болумланы, Кязимни кесини сюймекликке, жашау тенгсизликке, зулумгѳа, усталыкѳгѳа ол замандагѳы кѳарамларын ачыкѳлагѳанды. «Бузжигит» поэмасы «Тахир бла Зухура», «Жаралы жугѳутур» кибики уллу чыгѳармаларыны, философия лирикасыны ызларындан малкѳар суратлау сѳзюу усталыгѳын, байлыгѳын, тил шатыклыгѳын, жютюлюгюгю кѳтюргенди, малкѳар адабиятта кесини сюжети, композициясы, суратлау мураты болгѳан уллу чыгѳарманы амалын биринчи болуп сынау ишни андан ары бардыргѳанды, уста бла усталыкѳны, ѳлюм бла ѳлюмсюзлюкю проблемаларын биринчи болуп салгѳанды.

«Бузжигит» кѳлдан жазылгѳан тизмеле бла бирден бирге ѳтюп, эрттеден белгиле болса да, биринчи кере жалан да 1959 жылда чыгѳып башлагѳанды. Кязимни «Сайлама чыгѳармаларыны» жыйымдыгѳында аны I, II, IX, X, XXIV башларындан бирер кесегин Кѳулууйланы Кѳайсынны редакциясы бла басмалангѳандыла. Кязимни кѳл жазмасы 1942 жылда Кѳабарты-Малкѳар илму-излем институтну архивинде кюйдюрюлгенди. Андан кѳчюрюлген кѳл жазмала жашы Сагидни, Бызынгыда Чѳепеллеу ѳфендинни кѳзындан туугѳан Атталаны Юристанны кѳл жазма дефтерлеринде саклангѳанды. Поэма толусунлай биринчи кере чыгѳады.

162. «Кѳыйынлыкѳ жаныйды бизни...» → Кязимни, баям, революция жыллада жазылып, заманны баш илишанларын, кѳыйынлыгѳын кѳр-

гюзтген улуу чыгъармасы болгъанды. Бизге белгили бу беш строфасын басмалайбыз.

163. Назму Солтанхамит Къалабек. (*Китапда басмаланнганы.*) —

164. Солтанхамитни жыры. (*Халкъ жыр болуп жорююени.*) — Кязимни Солтанхамитни юсюнден бу эки назмусу да аны ёлюмюне этилген бирча кой эселе да, аланы хар бирини энчи суратлау нюзюрю болгъан башха-башха чыгъармалагъа санаргъа тийишлиди.

Назму кеси аллына китап болуп, 1918 жылда Бахсанда Дымовланы типолитографияларында чыккъанды. Ол Кязимни бизге белгили экинчи китабыды, малкъар совет адабиятны биринчи китабыды. Жыр, баям, макъамгъа келиширча андан сора жарашдырылгъанды. 1918 жылда тау элдеде китап окъуй билгенле алай кёп туююл эдиле. Халкъгъа алай терен Кязимни Солтанхамитни юсюнден китабы угъай жыры аны себепли жайылгъанды.

Кязимни назму китабын 1979 жылда Бакуда университетни шаркъ факультетини студенткасы Кючмезланы Людмила араб жазыудан шендюю малкъар жазыугъа кечюрюп, зарф халатларын да кёргюзтгенди. 1982 жылда филология илмуланы кандидаты Мызыланы Къаншау назмугъа илму ангылатуула да жазып, «Шуёхлукъ» альманахта басмалагъанды.

Солтанхамитни юсюнден назму китапда былай басмаланнганды (текст Кючмезланы Людмианы транскрипциясына кёре бериледи):

НАЗМУ СОЛТАНХАМИД КЪАЛАБЕК. ЭШ-ШЕКЕМИ
(АЛЬ-ЧЕГЕМИ)

1. Ай, мубарек, Солтанхамид, адамланы сабыры,
2. Жаннет болсун, я аллаху, аны жатхан къабыры.
3. Юлгъанды, я аллаху, жарлыланы къаласы,
4. Жюреклени мудах этди къалмай халкъны анасы.
5. Дуннядан кетди, жазыкъ, жарлыланы ёкюлю,
6. Хуруйят байрагъын тутхан, тау эллени кёпюрю.
7. Ай, мубарек, Солтанхамид, жарлыланы анасы,
8. Ёмюрге сау болур мекен жюреклени жарасы?
9. Ай, мубарек, Солтанхамид, жюреклени къыйдыргъан,
10. Битеу халкъны кезлеринден къан жиялумкъ [ж/и/ляумкъ]
къуйдургъан.
11. Ай, мубарек, Солтанхамид! Кёзюбюзню чырагъы,
12. Батып къалды жарлыланы жарытхан кюн тыягъы.
13. Къууанч болгъан кюнлерибиз мудах болуп батады,
14. Жарлыланы кёз жарыгъы жер тюбюнде жатады.
15. Халкъ ючюннге сойдургъанды Солтанхамид саныны,
16. Жарлыла ючюн кърман этди ол мубарек жаныны.
17. Жарлылагъа атыучеди [айтыучеди] шариатны олтуруп,
18. Алыбызгъа [аллыбызгъа] келди, жазыкъ, алтн [алтын] гулла
толтуруп.
19. Жарлыланы иши бла Арысейге кеткенту [кетгенди],
20. Анда улурюн [ёлюрюн] билген кибик, керти осыят [осуят]
яшкент [этгенди].
21. Айтхан эди: къарындашым, залимлеге алдатма,
22. Ёлсем, мени мыллыгъымы гяуурлагъа малтатма.
23. Баргъан эди слх [сулх] этерге чечен уруш жанына,

24. Кутургенле [кётюргенлей] барайеди [бара эди] акъ байрыкъны кьолуна.
25. Негерлери кьоркъан [кьоркъгъан] эди аны бла барыргъа,
26. Намысына уялгъанды жарты жолда къалыргъа.
27. Елюр мен [ёлюрмен] деп кьоркъмаучеди, тюрлениучед уялып,
28. Аты кишнеп барды халкъгъа, кызыл къаннга боялып.
29. Телкирамлар [телеграммала] урдулар халкъгъа хабар [хапар] бейрирге [берирге],
30. Гяуурлар жияп бардылар аны ёлюсюн куруге [кёрюрге].
31. Гяуур, бусурман къалмаян [къалмайын] суу кьуйгъанлай болдулар,
32. Аны ёлтюрген гяуурланы элине [аллына] от салдылар.
33. Аны ёлюсюн кётюрдюлер машинагъа [машинагъа] салмайын,
34. Биргесине чыкъан [чыкъгъан] эллер большевиклер къалмайын.
35. Аны къалмай хабарларын [хапарларын] газет этип алдылар,
36. Юч округ арасында юше [юч да] къубба салдылар.
37. Гяуур, бусурман къалмайын, аны сыйлы кёрдлер [кёрдюле].
38. Аны ючюн хар башлыкъны тау элге бердилер.
39. Тауланы желлери анга таууш эте кетерлер,
40. Тюзлени къанатлылары анга сарнау этерлер.
41. Жарлыланы кёз жашлары жауун болуп жауарлар,
42. Тюздеде чыкъан [чыкъгъан] кырдыклар аны бла къанарлар.
43. Жерден чыкъан [чыкъгъан] жашил отлар анга дууа ятерлер [этерле],
44. Кёкде айланган къанатлылар анга жияй кетерлер...
45. Титирерле аны ючюн тауладагъы терекле,
46. Дууа этерле анга къалмай жети кёкде мёлскле.
47. Кыяма кюн толгъан айлай чыкъмаз мекен кычырып,
48. Залнмлеге жаханнеми [жаханимни] эшиклери ачылып.
49. Экеу [Ако], мудах болмаймысан ол мархумну хлна [халына]?
50. Аны къанын алмай, къалай барыrsa аллахны алына [аллына]!
1. *Хуруйат* — азатлыкъ, эркинлик.
2. ...«саныны», «жаныны» — бу тюбеген «ы» кесекчик огъуз тилдеде кенг жюрюген тамамлаучу болушну «ни» кесекчигиди. Биз анылагъаннга кёре, Кязим бу кесекчикни назмуну ритмикасын бузмаз ючюн огъуз тилдеден алып айдаланганды. Алай болмаса, сатырны ахыр жиги «жабылып» болдукъ эди. Алай бла Кязим назмучулугъунда шаркъ поэзияны адабият төрелерин хайырланып кьоймай, тил байлыкъларын да хайырланганды.
3. «Елсем, мени мылыгымы гяуурлагъа малтатма» — Былайда Кязим гяуурла деп душманлагъа айтады.
4. «Баргъан эди сулх этерге чечен уруш жанына» — *Сулх* этерге баргъан жарашыргъа, арада мамырлыкъны тохташдырыргъа баргъан келечиди. Былайда Солтанхамит келишим (перемирие) этерге барады. ол мамырлыкъ ючюн кюрешгенин белгилейди.
5. «Юч округ арасында юч да къубба салдыла...» — *Къубба* (арабча) — төгерек башлы мекам, кешене; кыргызча — кюмбез.
6. «Жерден чыкъгъан жашил отлар анга дууа этерле...» — «Жашил отла» былайда эки тюрлю суратлау жюкню элтедиле. Тюрк тилдеде «от» деген «кырдык» дегенди. Кязим былайда «кырдык» деп, айтханын къатламаз ючюн аны синонимин алады. Экинчи магъанасы дин сезимле бла байламлыды. Адам бу дуняда тюз жашагъан эсе, иги ишле этген эсе, ёлгенден сора къабыры нюр жанады деген ийнануу буслиман

халкълада эрттеден журюйдю. Кязимге ол сёз тутушну эки маъанасы да бирча керекди: «кырдыкны», «отну» да хайырланып, бир сёзню къайтарудан къутулады, «къабыры нюр жанар (жашил от — нюр!) деген ангыламны да салып, назмуну терең маъаналы этеди.

7. *Ако — Гемуданы Ако.* — Малкъарны билимли, закый жашларындан бири болгъанды; тау элдеде революция сезимни ёсдюрге, совет къурулушну жетишимли бардырырга уллу къыйын салганды. Репрессияланы жылларында жойгъандыла.

8. *Мархум* (арабча) — ёлген, кёзю жабылгъан, ёлюк деген сёздю.

165. *Уучула жыры* — Биринчи кере 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» чыкыгъанды.

166. «*Кааба таш бирикдиреди инсанны...*» — «Кязимни хаж къылырга баргъанда этген назмусу» деген ат бла 1972 жылда Бызынгыда Холамханланы Сахай айтханды. Поэтни бу чыгъармасы Бислиमतны къол жазма дефтеринде да сакъланганды. Аны юсюнден Бислиमत былай эсгереди: «Хажы (Бислиमत Кязимни атын айтмайды, хар заманда хажы дейди) хаж къылып, сау-эсен къайтып келген эди. Холам элле къурманлыкъла этип тубеген эдиле, бу ауузда ол биринчи хажы эди. Хажы халкъны аллында артакъларын чачды да, «Ма мен келтирген байлыкъ буду»,— деп, китапларын кёргюзтдю. Адамла къолдан къолгъа алып, хажы келтирген китаплагъа къарай эдиле. Атам хажиге алгыш этип сёлешди: «Кёп жол къыдырып келдинг, бош келген болмаса, жангы жазгъан назмуларынгы бу жыйылгъан халкъгъа бир окъу»,— деп тиледи. Хажы, тыягын бир жанына салып, тери габарасыны ич хуржунундан тефтерин чыгъарды да, жолоучулукъда жазгъан назмуларын окъуду. Кёп назму окъугъан эли, жыйылгъан халкъ, сабыр болуп, анга тынгылай эди. Хажы окъуп бошагъандан сора къайсы эсе да халкъны ичинден оспар сёлешгени эсимде турады. Ол хажини кёзюн чыгъаргъанча: «Кязим, хаж къылыргъа барам деп, фыргъауун болуп келген ушайса да, не тюрлю даула, тырманла этип сёлешесе сен аллахха! Анымы юйретгендиле санга буслиман топуракъда?» — деди. Адамла бир бирге болгъан эдиле, ким хажиге ыразы болуп, ким анга дау айтып. «Бу къыйынлыкъ кёп дуняда ётюрюк айтханыбыз болукъду!»— деп, дагыда бир назму окъуду хажы. «Акъсакъ — аллахны жауу!» — деп, ыразы болмай, ачыуланып кетгенде да бар эдиле. «Сиз манга къызгъандан файда аз,— деп сабыр сёлешди хажы. — Мен аллахны жауу туйюлме, алай аллах да кертини айт деп юйретеди. Жашау къыйын болгъанды, мындан кёп тезерге амал жокъду». «Чегемден хаж къылыргъа алтаулан чыкыгъан эдиле,— деп, дауурну мени атам тохтатды. — Тёртюсю анда мархум болгъандыла, ёлгендиле. Не этейик, шент ёлюкле болдула. Шукур болсун, Кязим къыйын жолундан сау-эсен къайтханды, анга къууанайыкъ. Дауун, тарыгыуун аллахха айтмаса, кимге айтырыкъды». Атам орус китапла окъугъаны ючюн «гяуур болгъанса, сени намазынг, оразанг тийишли туйюлдю»,— деп къыйнаучуларына. энди Кязимге да алай башлагъандыла деп, мен жиялп къалгъан эдим...»

Безюланы Бислиमत ол эсгериле бла бирге жаздыргъан назму 9 бейт болады. 1977 жылда Чегемде Къудайланы Муса эфендиде табылгъан тефтерде ол ат бла жазылгъан назму 15 бейт болады. Башында жети бейти тюз да Бислиमत жаздыргъанча келеди, сегизинчи, тогъузунчу бейтле Мусадан жокъдула.

167. «*Ит къазакъла терс кетелле...*» — Бу назмуну юсюнден би-

ринчи кере Додулары Аркесни «Кязим Мечиевни революциягъа дери чыгъармачылыгы» деген диплом ишинде сагъынылады. Назму толусунлай 1968 жылда Ысхауатда Гогуйлары Шамийден жазылып алынганды. Ол назмуну 1943 жылда Кичибалыкъда жууукъларына келип, анда эшитгенди.

168. «Большевикни жолу тюздю...»; 169. Сауут алыгъыз; 170. Большевик жолду жолугъуз; 171. Жашла, сизге ата сёзюм; 172. Елюм бизни апчыталмаз. — Бу къауум назмуну 1938 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Къудуйланы Къайсын жазып алгъанды. Биринчи кере 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» басмалангандыла. Андан артха ана тилде, башха тилледе да кёп кере чыкъгъандыла.

173. Жашыма. — Биринчи кере 1939 жылда Кязим Мечиевни «Мени сёзюм» деген китабында басмаланганды. Ол китапта кетген зарф жангылычлары тюзетилип, экинчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкъгъанды. Мында да ол редакциясына кёре бериледи.

174. «Эр эл ючюн атланар...»; 175. «Батырлыкъ жютюд, къамача...»; 176. «Илячин учар бийикге...»; 177. «Жигитлиги, ётю болгъан эр киши...». Бу къауум назму Мечиланы Сагидни бла Къудайланы Мусаны тефтерлерине кёре жарашдырылгъандыла. «Батырлыкъ жютюд къамача» дегени эндиге дери да басмалана тургъанды, къалгъанлары энди чыгъадыла.

178. «Тиширюгъа игиликле тежедим». — 1969 жылда Кёндеденде Алчагъырланы Мариядан жазылып алынганды. Башха тизмеледе алыкъа тюбемейди.

Басмагъа хазырлай туруп, Мариям жаздыргъан текстге бир къауум тюрленну кийрилгенди. 2-чи строфаны биринчи тизгининде «хар» деген сёз «бар» деп, 3-чю строфада 1-чи тизгинни «Харамы» дегени «амалы» деп, ол строфада 4-чю тизгинни ал сёзю «тыялмайды» деп эди да, «тыялмады» деп, ахыр строфаны экинчи тизгининде «тюрлю» деп эди да «тюз» деп. Ала кёчюрюлген заманда кетген халатла болгъанлары туурады, тюзетиле Кязимни контекстине кёре этилгендиле.

179. Чёпеллеу эфенди. — Бёзюланы Чёпеллеу эфенди Холам-Бызынги тарында кесини тюзлюгю, хакимлиги бла айтылгъан киши болгъанды. Ол Терк башында окъугъанды, орус адабият бла шагъырей болгъанды. Холамда Езен элде жашап, ол къарангылыкъгъа, жахилликке къажуа кюрешип тургъанды, кырдыкландан дарман этип, ауругъанлагъа бакъгъанды. Чёпеллеу эфенди кесини терен окъуудулугъу бла тау тарлада жашау былай бармазлыгъын ангылагъанда, жер, суу тенглигин жакълап, сёлешгенди. Аны къара халкъгъа жакъ басып, хар заманда алапы дауларын айтханы ючюн Холамын бийлери Шакъманлары эфендиге дерт тутуп, аны жойдурур жанындан болгъандыла. Анга къарамай, Чёпеллеу эфенди Холам-Бызынги тарында жер, суу тенгсизликни толукъагъыт этип, бир къауум эсли адамгъа да къол салдырып, патчахха тарыгъуу салгъанды. Ол тарыгъуу къагъытха эс бурулмагъанды, аны хыйсабындан халкъгъа бир тюрлю себеплик келмегенди, бийле да бир тюрлю хата кёрмегендиле. Алай а эфендинни ол «чёрчеклиги», ачыкъ дауу кечилмей, бийле аны аягъын марагъандыла. Холам-Бызынги тарына къазакъла киргенде, ала ол къагъытха къол салгъан, дагъыда Холам эллеринде «бузукълукъ» эте туруучу он сегиз адам бла бирге эфендини сатыугъа берип, тарда плишаннга

салдыргъандыла. Кязимни «Бюгюн манга он сегиз окъ келип тийди» дегени аны ючюндю.

Чёпеллеу кеси заманыны алчы, алим адамы къадарында, Кязимни тарых магъанасын билгенди, анга кёп кере болушханды. Асаиланы Локъман аны назмуларын басмалау ишни башлагъанда, Чёпеллеу кеси къыйынындан анга юлюш чыгъаргъанды. Айхай да, Кязим анга жалан да ол онглу адам болгъаны ючюн тыянмагъанды. Ала Холам-Бызынгы тарында бир кезнуде жашап, дуннягъа къарамлары бирча болгъанды, тукъум айрылыкълагъа, тенгсизликге, жашау чюйреликlege ди бирча тынгысыз къарагъандыла.

Хар замандача, Кязим назмуну жазаргъа Чёпеллеуно, бирси он сегиз холамлыны да дууалары тохтап, элде бушуу сел болгъунчу киришгенди. Бызынгыда Тёппеланы Алийни, Герпегежде Чабдарланы Мустафаны, Чёпеллеуно къызы бла киеую Бислимат бла Тебону, Шалушкада Шауаланы Зулкъарнейни эсгерилерине кёре, бу «мындан эсе уллу чыгъарма болургъа» керек эди. Алай а бизге жетген кесеге да (ол керти да кесеге эсе!) Кязимни жүрек сырын, бушууун, башкеслеге чамланыуун бек толу кёргюзтеди. Кязим жалан Чёпеллеуно сыфатын кёргюзтюп къоймай, халкъны душманларыны кюйсюз бетлерин да ачыклагъанды.

Наму 1969 жылда Герпегежде Биттирланы Шакъмандан жазылып алынган вариантына кёре басмалананды. Кязимни фондуна болгъан бир къауум тизмени бек толусу олду.

180. Сабырлыкъ. — 1964 жылда Шалушкада Шауаланы Зулкъарнейден жазылып алыннганды. «Сабырлыкъ» дин зикирге ётюр, Кязимни назмусуча угъай, файгъамбарны сёзюча, дин байрамлада айтылып тургъанды. Анга кёре, дин тутхан кёп адамланы къол жазма дефтерлерине тюшгенди. Басмагъа Зулкъарнейни текстине кёре хазырланнганды.

181. Жахил. — 1972 жылда Герпегежде Кючмезланы Афойдан жазылгъанды.

182. «Къайгыбыз жокъ, хар зат да бар...» — 1969 жылда Герпегежде Чабдарланы Мустафаны дууа тефтеринде табылгъанды. Мустафа Кязимни иги таныгъанды, аны назмуларын къумукъ-татар тилледе келген кёп тюрлю дастанла, зикирле бла къатыш къол жазма тефтерине тюшюргенди.

183. «Совет власть — алтын терек...» — Кязимни суратлау жигитлигини сыныча, бу халкъгъа нарт сёз болуп жайылгъан къысха назму туугъан кюнюнден башлап, халкъны аузунда болса да, биринчи кере 1924 жылда «Къарахалкъ» газетде басмаланнганды. «Совет власть — алтын терек» деген багъа Кязимни Совет властын хакъындан кёп назмуларында айтыла келген оюмларын, ташха салыннган тамгъалай, салгъанлай, нарт сёзю даражасына жетген суратлау метафора болуп къалгъанды. Аны бла бирге, бу назму дунняны саулай кёрген акъылман поэтни бир жолгъа анты да, осуяты да болгъанды.

184. Ленин. — Биринчи кере авторну «Мени сёзюм» деген китабында басмаланнганды. Назму кеч чыкыгъан эсе да, 1924 жылда Ленини ёлюмюне уруннган халкъланы уллу бушууларын жыйышдыргъанды. Биринчи басмаланыуунда ол 15 строфа болады, шёндю жүрюген редакциясындан иги да башха тюрлюрекди. Къулуыланы Къайсын 1959 жылда Кязимни сайлама чыгъармаларын басмагъа хазырлай ту-

руп, аланы «Мени сёзюм» деген китабында къалай чыкыгъанларына кёре угъай, 1938 жылда Кязимни кесинден къалай жазып алгъанына кёре жарашдыргъанды. «Ауар ташха тыянмагъыз» — битеу да назмуну суратлау болумун тюрлендиреди, анга эстетика кюч, ариулыкъ береди. Биринчи китабында уа аллай тизгинле кетерилгендиле.

185. Окъуюкъ. — Биринчи кере 1939 жылда Кязим Мечиевни «Мени сёзюм» деген китабында «Окъуугъа» деген ат бла чыкыгъанды. 1959 жылда «Сайламалада» «Окъуюкъ» деген ат бла берилгенди. Бу редакциясында дагъыда быллай тюрленнуле бардыла: «Мени сёзюмде» 1-чи строфасыны 4-чю тизгини «Бу сёзге ма сен бир къара»,— депди, «Сайламалада»: «Бу затха сен иги къара»,— деп тюзетилгенди. «Мени сёзюмде» 2-чи строфаны 3-чю тизгини «Душманлагъа къызгъан окъду» — «Сайламалада» — «Билим душманнга окъду; «Мени сёзюмде» 3-чю строфаны 2-чи, 3-чю, 4-чю тизгинлери:

Ол жарыкъ жашау эшеди,
Билимни уллу кючюнден
Къыш алма терек бишеди.

«Сайламалада»:

Жарыкъ жашау эшеди,
Билимни сейир кючюнден
Къышхыда алма бишеди...

186. «Къыйынлыкъда къагы тургъан...» — Бу тизгинле Кязимни «Мени сёзюм» деген китабында тубейдиле. 1959 жылда «Сайламалада» кеси аллына тёрттизгин назму къадарында басмаланганды.

187. Барысын да кёрдю Кязим. — 1939 жылда Кязимни «Мени сёзюм» деген китабында «Къара кюнде» деген ат бла басмаланганды. Тил жанындан бир аз тюрлениулерни бла экинчи кере 1959 жылда «Сайламалада» «Барысын да кёрдю Кязим» деген ат бла чыкыгъанды. Мында да ол редакциясына кёре бериледи.

188. Къартлыкъ бла ушагъым. — 1940 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Къулуйланы Къайсын жазып алгъан назмуларынданды. Биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» басмаланганды.

189. «Осуятым курсант жашха...» — Биринчи кере 1979 жылда «Кязим Мечиев» деген китапта басмаланганды. Бу назмуну 1-чи строфасыны 2-чи тизгини «Кюрешмесин малгъа, къошха»,— деп да жюрюйдю, биринчи басмаланыуунда да алай баргъанды. Болса да, битеу жашауунда, чыгъармачылыкъында ишге, ишлегеннге уллу магъана берип келген Кязим аллай учуз насихат этер деп ийнанган къыйынды. Аны себепли 1969 жылда Герпегежде Биттирланы Шакъман жаздыргъан варианты тюз кёрюнеди. Анда «Кюрешмесин малгъа, къошха» деген «Хар окъугъан къарындашха» деп келеди. Биттирланы Шакъман: «Айхай, аз жекбаш жокъду, аз курсабай, ишлемезге сылтау излеген! Аллай бир айтырыкъды «Кюрешмегиз малгъа, къошха»,— деп ансы, Кязим къалай айтыр»,— деп чамланады. Ишин болушуна, Кязимни чыгъармачылыкъ муратларына да Шакъман айтхан тюз келеди. Аны себепли Кязимни белгили назмусу бу китапта тюзетилип бериледи.

190. Сабанчылыкъ. — 1964 жылда Шалушка элде Шауаланы Зулкарнейден жазылып алыннганды.

191. Хомух къатын. — Кязимни халкъ чыгъармачылыкъгъа сингип, жыр болуп кългъан назмуларындан бириди. Эндиге дерн халкъ чыгъармачылыкъны китапларында басмалана келгенди. Назмуну кзурулушу, хат энчилиги, Кязим жазгъанды деп жюриюген кеп тизмеле ол Кязимни чыгъармасы болгъанына шагъатлыкъ этедиле. Бызынгыда, сёз ючюн, Кязим аны къайсы тиширюгъа чамланын этгенин иш да билип болгъандыла.

192. Пионерлеге. — Биринчи кере 1939 жылда Кязимни «Мени сёзюм» деген китабында басмаланнганды. Ол редакциясы тюлендирилмей, экинчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъанды.

193. Қолхозгъа. — Биринчи кере 1939 жылда Кязимни «Мени сёзюм» деген китабында басмаланнганды. Халатлары тюзетилип, экинчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъанды. Андан артха китаплада ол редакциясы сакъланады.

194. «Игилик — кеп, билебиз аны...» — Кязимни Совет власты жылларында жазгъан, суратлау чыгъарманы кёзбаусуз, керти болурун жакълагъан айтхылыкъ чыгъармаларындан бириди. Жашулу поэт, жаш назмучулагъа жол, ыз кёрюзтеди, аланы жашауну байрамы бла бирге, аны ныхытларын да кёрюрге чакъырады. Жашы Сагидни тефтеринде сакъланнганды.

195. «Окзуу ише артха кълма...» — Биринчи кере 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» чыкыгъанды. Андан бери хар китапта да кеси аллына тёрттизгин назмуча жюриюдю.

196. «Большевик излеген тенглик...» — Кязимни, бузулмай, «тюзетилмей» заманында жарыкъ кёрген бек аз чыгъармаларындан бириди. 1939 жылда «Мени сёзюм» деген китапта чыкыгъанды. Тюрлю-тюрлю антологиялагъа, башха тилледе чыкыгъан китаплагъа киргенди.

197. «Жашла чалгъы чалалла...» — 1940 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Кзулуйланы Къайсын жазып алгъан назмуларындан бириди. Биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъанды.

198. Ишлеген. — 1939 жылда Нальчикде Кязимни кесинден Кзулуйланы Къайсын жазып алгъан назмуларындан бириди. 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъанды.

199. Хажн Локъманнн саламы. — Кязимни Асанланы Локъманнга аталгъан экинчи назмусуду. Ол Локъманнн кызы, Бабугентде Мокъланы Хадижатда сакъланнганды.

200. Қолхозчу жашлагъа. — Баям, колхоз жашаугъа аталгъан уллу чыгъарманы кесегиди. Толусунлай алыкъа бир тизмеде да тюбемейди. Бирем-бирем бу юч строфаны кепле да айтадыла. Акъ Сууда Атабийланы Жангюлюй айтхан вариантына кере басмаланады.

201. Назмучу жашлагъа сёзюм. — Назму Кязим кеси саулукъда басмаланмагъанды. Къл жазмасы 1942 жылда Къабарты-Малкъар илму-излем институтну архивинде куйгенди. Кязимни кызы Хадижат кечюрюп алгъан варианты жашы Сагидни тефтеринде сакъланнганды.

202. Бызынғы к̄абырлары. — 1972 жылда Бызынғыда Бёзюланы Чёпеллеу эфендини к̄ызы бла Жаболаны Тебо бирге айтып (дефтерлеринден ок̄зуп), жаздырг̄андыла. Назмуну башха тизмелери Бызынғыда Тёппеланы Алийден, Бабугентде Каркаланы Мухамматдан жазылып алыннгандыла.

1. *«Ай мубарик Бияслан...»* — Сёз, баям, 1920 жылда Холамда к̄зак̄тла илишаннга салг̄ан 18 адамдан бири Науайланы Биясланны юсюнден барады. Аланы жер, суу тенглигин излеп, патчахха тарыг̄ыу салг̄анлары ючюн дерт этип тау бийле ёлтюртгендиле. Ол тарыг̄ыуну Бёзюланы Чёпеллеу эфенди к̄ураг̄анды.

2. *«Таныг̄анма — Шио фак̄ыр...»* — Холам-Бызынғы тарында Шио атлы адамла кёп болг̄андыла. К̄язим к̄айсы Шиог̄а айтханы белгили туйюлдо. Бусаг̄атда Бызынғы к̄абырларында аны аты жазылг̄ан сын сак̄ланмаг̄анды.

3. *«Бызынгыг̄а ёлет ауруу киргенде...»* — 1909 жылда Холам-Бызынғы тарына ёлет ауруу кирип, уллу халеклик салг̄анды. Ол заманда ёлет кирген тау эллени кюйдюрюрге деп, орус патчахны буйруг̄у бар эди. Ол буйрук̄ну толтура, патчахны Кавказда мыртазаг̄ы Бызынғы эллерин кюйдюрюрге аскер ийгенде, тау бийледен к̄айсы эсе да, элдеде ахшы адамладан жыйын к̄урап, аскерни аллына чык̄г̄анды. Аны тардан ёрге жибермегенди. К̄язим айтхан Шак̄манланы Тарюк ол болург̄а боллук̄ду. Тарыхда сак̄ланган документледе Шак̄манланы тук̄ум жиклеринде бу кезиуде Тарюк атлы бий тубемейди.

4. *«К̄вара жерге — ол сыйлы опурак̄г̄а...»* — Опурак̄ — товар, харакет деген сёздо. Былайда *опурак̄* — керти жер, керти ырысхы деген маг̄анада алынады.

203. Фатыуа. — К̄язим кёп жыллада эте, жаза келген ууазларын, насихатларын бирикдиргенди. Шарк̄ поэзияны тёрелеринде, К̄язим да жашау к̄арамларын бейтлеге салг̄анды. «Фатыуа» Бабугентде Каркаланы Мухамматны к̄ол жазма тефтеринде сак̄ланнганды.

204. Игилик. — 1968 жылда Герпегежде Чабдарланы Мустафадан жазылып алыннганды. Мустафа айтханнга кёре, ол уллу назмуну эсде к̄алг̄ан кесегиди.

205. Ийман бла к̄алыг̄ыз. — Мечиланы Сагидни к̄ол жазма тефтерине кёре басмаланады.

1. *Хак̄ыйк̄ват* — дунья болушу, ислам динни хар буслиман жюрютюрге, сыйлы кёрюрге тийишли жорук̄лары. Кодекс.

2. *«Аллах — менме! — деп сюелди ол Мансур...»* — Аббасидли Халифледен бириди, 754—775 жыллада бийлик этгенди. Ол кесин аллахха санап, анга деричи тёрелени бузг̄аны ючюн ёлтюрюлгенди.

3. *К̄ябсыр* — бузулуп айтылады, тюзю — кевсерди. Жаннетде ажайып суу.

206. Эски к̄умг̄аныма. — 1938 жылда Нальчикде К̄язимни кесинден К̄зулуйланы К̄айсын жазып алг̄ан назмуларындан бириди. Биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» басмаланнганды.

207. К̄варындашлык̄. — Биринчи кере 1939 жылда К̄язим Мечиевни «Мени сёзюм» деген китабында чык̄г̄анды. Халатлары тюзетилип, экинчи кере 1959 жылда «Сайламалада» басмаланнганды.

208. Ишчи, элли уланлары. — 1972 жылда Герпегежде К̄ючмезланы Афойдан жазылып алыннганды.

209. Эки тилли алтакъла. — 1966 жылда Бызынгыда Тёппеланы Алийден жазылып алыннганды. «Хажини юйретгени» деген ат бла Ха-сауланы Абидатны дефтеринде да тубейди. 30-чу жылланы арасында хал Кязимни тынгысыз этгенди. Ол, бир бирле адеп-къылыкъ дегенни унутуп, алтакъ, кёзбау ишле бла кюрешгенлерин, билмилли, эсли адам-лагъа, иште, къуллукъда алгъа атлагъанлагъа къара сабан сюргенле-рин кёргенди. Аллай алтакъла халкъны, жамауатны аллында тюз адамланы, хатасызланы аман бетли этгендиле, жойдургъандыла. Айхай да, 30-чу жылланы арасындагъы ишет пзлемлеге кёре, Кязимни терен магъаналы, ачыкъ, жютю къарамлы назмулары «ётерик» туююл эдиле. Кязим аны, баям, ангылагъанды. Аны себепли басмадан эсе, адам эсине бегирек базыннганды. Анга кёре, назмуну битеу къурулушу, тиз-гинлени къысхалыкълары, тенгleshдириулени жютюлюгю — бары да нарт сёзлени жорукъларына жууукълашдырылгъандыла.

210. «Ынгъылапха болсун табу...» — Биринчи кере 1979 жылда «Кязим Мечиев» деген китапда басмаланнганды. 1966 жылда Бызынгы-да Тёппеланы Алийден жазылып алыннганды. Бу назму Додуланы Ар-кесни «Кязим Мечиевни революциягъа дери чыгъармачылыгъы» деген диплом ишинде (1964 жыл) сагъынылады. Аркес назмуну ахыр стро-фасын келтиреди.

211. Не болур мынга тасха. — Назмуну биринчи тизмеси 1968 жыл-да Къарачайда табылгъанды. Тёбен Тебердиде жашагъан Богатырланы Ибрагим — кёп жыр билген, кёп да кёрген адам, — аны бек сынылы затныча, зикир китабында асырай эди. Ол Кязимни танымагъанды, назму аны назмусуд деп да асырамагъанды. 1939 жылда эсе да, 1940 жылны жаз башында эсе да ол бир жумушу бла Кичибалыкъгъа келип тургъанлай, «Боташладан бир иги пёгерин» айтханды. «Мен наз-муну жазып алгъан эдим, — деп эсгере эди Ибрагим. — Болса да, заман къыйын эди, аллай назмуну жазгъанны къой, окъугъанны билселе да тамам эди жоюп жиберирге... Аны себепли нёгерим да назмуну ким жазгъанын айтыргъа унамай, «Ким эсе да, санга башхамыды», — деп къойгъан эди. Ай, жашла, энди сиз не билесиз, ол заманда уа аллай назмуну биргенге жюрютген окъуна къоркъуулу эди — Къарачайгъа жетгинчи жанымы къолума алгъанча келгенме. Жыйылгъан жерде айтыргъа тилим кичитеди, да не медет, бек къоркъуулуду, — аллай кезнуде женгил патриотла кёп чыгъадыла, жигит! Ышаннган кертги адамларыма айтхан эдим, ала да жазып алгъан эдиле. Тау элдеде да аллай бушуулу ишле кёп эдиле, аны себепли назмуну хар бушуу сынагъан юй кесине жазылгъанча кёргенди...»

Бек уллу, къууанчлы саугъа эди ол. Бу ангылатыуланы автору, Къарачайдан къайтып келгенлей, аны Къайсыннга кёргюзтген эди. Ол, бек къууанып: «Къайда тапханса муну?! Эсимдеди, Фрунзеде Алийла-ны Баблаш улу Омар да, мен да айтып тургъанбыз. Манга да ол жазып берген эди. 1949 жылда биреу тил этген эди да, кюйдюрюп къойгъан эдик ансы! 1959 жылда Кязимни «Сайламаларын» чыгъара туруп, мен аны къошаргъа бек адыргы этген эдим, сурап, тапмай къойгъанма. Тас, жокъ болуп къалгъанды деп тургъанма. Эсде бир ненча тизгини къалгъан эсе да, аллай назмуну саулай тас этген бек ачыулу иш эди, миллет жарсыу эди! Энди уа къалай иги иш болду. Бу назму ючюн окъуна чыгъарыргъа керекди Кязимни жангы кита-бын. Семен Израилловичге да жиберейик, Липкиннге, орусчагъа кёчюр-сюн...»

Болса да, Кязимни жангы китабы хазырланып, чыгъарыла тургунчу, заман кетип, партияны XX съездинде ачыкъланинган бушуулу ишлени юслеринден жазуу кереклиге саналмай къалгъан эди.

Кязим кесини атын сагъыннган жерле «жарлы жырчы», «факъыр таулу» деп тюрлендирилген эселе да, назму сау эди, толу эди. Ол тюрлендириуле нек болгъанлары да ангылашынады: таулула Кязимни жашауна къорктуп, аны атын жашыргъандыла,— назму билинсе, Кязим соруусуз къалмай эди. Бошдан айтмай эди ол:

Санга да къанлы тазир Жерлейди къуугъун атын! —

деп. Не жазгъанын Кязим ангылай эди, да поэтни жүреги тѳзмей эди кертини айтмай!

«Не болур мынга тасха» — Кязим чыгъармачылыкъ жашауунда бек уллу магъананы тутхан, 30-чу жыланы арасында болунган терс иш-леге къарамын ачыкълагъан чынтты суратлау чыгъарма болгъаны туура эди. Аны башха тизмелерин да излерге керекди — тенгледирир ючюн, тюзюн, терсин билир ючюн. 1972 жылда Герпегежде Кючмезланы Афой. 1977 жылда Кичибалыкъда Журтубайланы Гала, назмуну эслерине тюшюрюп, бир-бир тизгинлерин айтхандыла. Энди Хажибекир ким болгъанын тохташдыргъа, алай бла 1937 жылда жалгъан дау бла тутулгъан дагъыда бир адамыбызны атын тарыхда къалдыргъа боллукъ эди. Кичибалыкъда, Кязимни арт жыллада жашагъан элинде, холам-бызынги, тап, чегем элдеринде окъуна кѳп сураргъа тюшгенди. Бир жерде да Хажибекир бу адамды деп, тюзетип айталгъан болмагъанды. Хатасыз тутулгъан хажибекирле бар эселе да, Хорасан деп юп бийчеси не эгечи, анасы болгъан тюбемейди. Алай эсе уа ол суратлау сыфатды дерге тюшеди. Анга кѳре, жашауда болгъан кертти Хажибекирни излер кереги жокъду. Дагъыда: Кязим кертти болгъан ишни суратлау сыфатха айландырып жазгъан бу биринчи чыгъарма туюлюду,— «Сары къошда» поэмасын эсге тюшюрейик!

Хажибекир, баям, терсликтери болмай жоулгъан адамланы жыйышдырылгъан сыфатыды. Ишге алай къарагъанда, Кязимни назмусу бир адамны куюю болуудан ѳтюп, халкъгъа тюшген къыйынлыкъны ачыкълагъан, хар бушуу сынагъан юйге жетежагъы болгъан чыгъармады. Кязим, къыралыны уллу адамы инсаны къадарында, болунган бушуулу, терс ишлеге кеси аллына сюд этеди, Ленин, ленинчилик жеринде тургъанлай бу азат къыралны ышангысыз этген, ичинден бузгъан аман арууну тасхасын излейди, жашау чойреликтери, къыйын дерсени тагылары къайда башлана болур деп инсан тынгысызлыкъ бла сурайды.

Назмуну бар тизмелери тенгледирилип, Кязимни кесини назму хатына кѳре тюзетилип, биринчи кере басмаланады. Къайсын къарап, басмагъа хазырларгъа болушхан чыгъармаларындан бириди.

212. «Ата-ана — бизни сыйлы юйюбюз...» — 1969 жылда Кѳнделенде Алчагъырланы Мариямдан жазылып алыннганды. Ол Кязимни назмусун зикир халда, жырлып айта эди. Кязимни фондуна 1976 жылда тюшген Хасауланы Абидатны тефтеринде «Кязимни атала бла бала-лагъа этген осуяты» деген ат бла жазылыпды. Тизмеледе башхалыкъла тюбейдиле. Мариям айтханда, экинчи строфада биринчи тизгин «Сабийлери ата-ана къыйыны»,— деп келеди, Абидатны тефтеринде «са-

бийлери» дегени орнуна «Улан, кыыз да»,— депди. Аны тюзге санай-быз. Тёртючю строфада экинчи тизгин Мариямда «Харам этип, атып кьойгъан балала»,— депди, Абидатда: «харамны» орнуна «бырнак» жазылыпды. Назмуну битеу кьурулушуна, ауазына кёре, «харам» келишмейди, ол ауур сёздю, Кязим «атып кьойгъан» деген ангыламны кючлендирир ючюн аллына «бырнак» деп салгъанды. Алай аны себепли тюзетилгенди.

213. Тойчулагъа.— Биринчи кере 1939 жылда Кязимни «Мени сёзюм» деген китабында басмаланганды. Назмуну экинчи кере чыгъарыргъа хазырлай, Кьулулуйланы Къайсын кеси 1940 жылда Пальчикде Кязимден жазып алгъанына кёре бир къауум тюрленуле кийиргенди.

«Мени сёзюм» деген китапта уа акъ чепкени этегин къара шынтагы бла къайыргъанлай, Кязимни хатына тыш кьол жетгени кёрюнюп турады. Кьулулуйланы Къайсында сакъланган кьол жазма ол артыкълыккыны тюзетирге болушханды — хаух тизгинге кетерилип, Кязимни кесини сёзлери къайтарылгъандыла.

214. Кызыл Аскер.— Биринчи кере 1939 жылда «Мени сёзюм» деген китапта «Жигит батыр» деген терс ат бла басмаланганды. Тюзю бу китапта болгъаныды.

215. Биз.— Биринчи кере 1939 жылда «Ленин, Сталин» деген назму жыйымдыкьда, ызы бла «Мени сёзюм» деген китапта чыкьгъанды. Экисинде да ол бирчады. Кьулулуйланы Къайсында сакъланган кьол жазмагъа кёре тюзетилип, 1959 жылда Кязимни «Сайламаларында» жангыдан басмаланганды.

«Мени сёзюм» деген китапта назмуну 1-чи строфасы былайды:

Биз сахар эм эл жашлары,
Тюзлюкню тенг къардашлары,
Таулу, оруслу, таджик — бары
Советлени уланлары.

Биринчиден, Кязимде «эм» деген байлам ахыр да тюбемейди. Ол анга аны алгъынны редактору кийирген «жангылыкьды». «Таулу, оруслу эм таджик»,— деп санаргъа тюшген эсе, Кязим кесине белгили жууук халкъланы нек санамайды? Баям, аны да редакторла Кязимни географиясын «кенгертебиз» деп этгендиле. Алай а Кязимни назмусуну гыллыуу, макъамгъа келиу халы, тил шатыклыгы бузулгъанын эслемегендиле. Авторну текстинде тюзю былай болгъанды:

Биз — сахар, эл да жашлары,
Тюзлюкню тенг къардашлары,
Оруслу, таулу — хар бары,—
Советлени уланлары.

Биринчи назмулары басмаланып, китабы да чыкьгъандан сора бир къысха назмусу Кязимни жюреги аллай затлагъа бек кыйналгъанын кёрюзтеди:

Бу не затха ушагъанды,—
Мени ючюн ким жазгъанды?!
Агъачыма от салгъанды,—
Манга айып атагъанды.

Кесини тизгинлерине «кьол» жетдириучюлеге Кязим алай сур сюд этгенди.

216. Кзулукъчу большевик жашла.— Биринчи кере 1939 жылда «Ленин. Сталин» деген назму жыйымдыкъда чыкыгъанды. Биринчи малкъар дерс китаплагъа киргенди, школлада окъулгъанды. Биринчи редакциясы бла бериледи.

217. Совет власть.— Биринчи кере 1939 жылда «Ленин. Сталин» деген назму жыйымдыкъда басмаланганды. 30-чу жыллагъа тийишли «Тюзетиулер» кетерилип, жангыдан 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъанды.

218. «Муну айтхан — акъсакъ Кязим»; 219. «Антынгы сен ариу эсгер...» — Бу эки тёрттизгин назму да 1939 жылда чыкыгъандыла. Ол редакциялары тюрлендирилмей басмаланадыла.

220. Жангы жарыкъ, 221. Жюреклени жарыуу. — Социализмни къурулушуна аталгъан бу эки назму да 1939 жылда чыкыгъандыла.

222. Сабий булжутуула. — Хасаулары Абидатны кьол жазма тефтеринде табылгъанды. Жашы Сагидни, Бислиматны да эсгерулерине кёре, Кязим сабийлеге кёп сейирлик затла жазгъанды. Ол, къайда да, сабийни тобугъуна алып эркелетсе, анга бир сейирлик назму айтмай, къууандырмай кьоймагъанды. Жарсыугъа, Кязимни сабий назмулары бек аз сакълангандыла.

223. «Мени сёзюм» деген китап чыкыгъанда жазылгъан назму. — Авторну кесини биринчи китабына бичген багъасыды. 30-чу жыллары ахырында Кязимни жангы китабы чыкыгъаны бек къууанчлы иш эсе да, баям, ол иш авторгъа жюрек ырахатлыкъ, ыразылыкъ бермегенди. Ары Кязимни «Ленин», «Тарыгъуу», «Жашыма» дегенча закый назмулары къошулгъан эселе да, аны поэтлигин дунягъа къарамыны теренлигин, кенглигин, уллу жарсыуларын кёргюзтген философия чыгъармаларындан бири да кирмей къалгъаны, бютюн да тил, магъана жаны бла халатла кетгени, «Тюзетиуле» къошулгъаны шыкычы акъылманни бек мудах этгендиле. Бу назму Кязимни ол мудахлыгъыны туугъаныды.

Мечиланы Сагидни кьол жазма дефтерине кёре басмаланады.

224. Мудах болма. — Кязимни фондуна Къайсын бергенди. Бу назму Кязим Къайсынны кесине атагъан болурму деген оюм барды.

225. Керимге, 226. Къайсыннга, 227. Елюм келир, 228. Къашха ийнегиме. — Бу тёрт назму да биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыкыгъандыла. Кьол жазмала Кзулуйланы Къайсында сакълангандыла.

229. Насихатла. — Кязимни кёп заманлада кёп адамладан бирем-бирем, тизгин-тизгин жыйылгъан кёп назмулары, сёзлери, айтханлары бардыла. Айхай да, аланы хар бири бир зат бла байламлы айтылгъаны не бир энчи чыгъарманы кесеги болгъаны белгиледи. Авторну кьол жазмалары болмай, барыны тюзюн тохташдырыргъа амал жокъду.

Болса да хар экитизгин, ючтизгин, төрттизгин кеслери алларына бир философия оюмну, бир жашау магъананы тутадыла.

230. Палахда белни къаты къыс. — 1976 жылда Кичибалыкъда Журтубайланы Галадан жазылып алыннганды.

231. Биз хорларбыз! — Биринчи кере 1959 жылда «Сайламалада» чыккъанды. Уллу Ата журт уруш башланып, халкъгъа уллу кыйынлык келгенде, Кязим, хар замандача, таукеллик сёзюп айтады. Халкъны хорланмаз кючюне ийнаналды.

232. «Немец, румын киргендиле...» — Биринчи кере «Кязим Мечисв» деген китапта 1979 жылда чыккъанды. Басмагъа Додуланы Аркесни «Кязим Мечиевни революциягъа дери чыгъармачылыгъы» деген диплом ишинде (1964 жыл) келтирилген текст бла 1973 жылда Хасанияда Гадиланы Маткерийден жазылып алыннган тизмеге кёре хазырланнганды.

233. Жарлы бала, 234. «Бу уруш дегенинг...», 235. «Къаламым да арыгъанды...» — Сагид Мечиевни кьол жазма тефтеринде сакъланнгандыла. Кязимни фондунда ол назмуланы башха тизмелери да бардыла.

236. «Мен бир инсан. Жашадым, жанды отум...» — 1966 жылда Шалушкада Шауланы Зулкъарнейден жазылып алыннганды. Кязимни фондунда Бызынгыда Тёппеланы Алий, Герпегежде Биттирланы Шакъман жаздыргъан тизмеле бардыла. Мечиланы Сагидни кьол жазма дестеринде да сакъланнганды. Назмуну текстлери барында да бирчады.

237. Жарлы халкъым. — Назмуну бир ненча строфасы (1, 2, 3, 5, 8-чи) 1964 жылда Додуланы Аркесни диплом ишинде кёргюзтюледди. Саулай (ахыр строфасындан кьалгъаны) Гадиланы Ибрагимни «Санга айтама» деген повестинде (1974 ж.) айтылады. 1968 жылда Кёндеденде Алчагъырланы Мариям жаздыргъан вариантына кёре хазырланнганды.

Кёчгюнчюлюкте Кязим, халкъына кёл этдирип, терслик тюзетилерине ийнаннганын айтханды. Ол кюнледе Кязимни биргесине болгъан кёп адамла (асламысында Кичибалыкъчыла) эсгергенге кёре, назму жолда этилгенди. Кязим, вагондан вагонга кирип, поезд тохтагъан жерледе майданга чыгып, кыйынлы халкъгъа таукеллик сёзюп айтханды, бу назмуну да оқругъанды.

238. Таукел этейик биз бююн. — 1968 жылда Кёндеденде Алчагъырланы Мариямдан жазылып алыннганды. 1944 жылны кыйын айларында бу назму кьолдан кьолгъа ётгенди, таулула аны кёлден билгендиле.

239. Ыразылык; 240. Юсуят. — Эки назму да 1969 жылда Кёндеденде Алчагъырланы Мариямдан жазылып алыннгандыла. Хасауланы Абидатны тефтеринде да тубейдиле. Эки тизмеде да ала бир назму къадарында келедиле. Болса да ол кесини магъанасы бла экиге туура юлешинеди: Кязим башында ыразылык береди, ыразылык тилейди, ахырында осуятын этеди. Кязим, ауруп, тешек туююл эсе да, жашарына кёп къалмагъанын билгенди. Анга кёре, мухажирлик азабын чегип тургъан юйюрюне, халкъына да ыразылык сёзюп айтыргъа, аманын этерге тийишли кёргенди. Алыкъа быладан артха жазгъан назмусу белгили туююлду.

Назму, магъанасына кёре, экиге юлешинип, атлары да салынып, басмагъа алай хазырланнганды. Биринчи кере 1984 жылда Кязимни лирика назмуларыны китабында чыккъандыла.

СЕЗЛЮК

А

Абдихат — медресени бошагъанына шагъатлыкъ къагъыт, диплом.
Ажайып — билгич, бол дегенин болдургъан; волшебник.
Ажгин — кюз кечирек къыркъылгъан къозу жюн; къойну биринчи жюню.

Аждагъан — пеллуан, кючлю адам.
Азман — заманы озуп бичилген къочхар.
Азан — намаз этерге чакъыруу.
Азмыш — нени да терк билген, эслеген сабий, эртте закийлик.
Азбар — кёлден билиу, бир затны жангылмай айтыу; назмуланы, къуран сураланы эде тутуу.
Акид — аскер башчы, полководчу.
Аллах акбар — аллах барындан уллуду, андан сыйлы жокъду деген.

Ансар — бир затха ийнанганла, бир ызы баргъанла, бир тейри. е табынганла.

Ансар — ёкюл, жол нёгер. Мадинагъа Мухаммат бла бирге баргъанла, аны жолун тутханла.

Арбакъ — ёлгенлени жанлары, сыйлары; дин ийнаныулада ёлгенле тирилип, юйлерин, жууукъларын жокъларгъа, кёрюрге келип, хатагъа ханыргъа къошулуп турадыла деп жюрюйдю.

Ассы — динсиз, башха жерли, башха муратлы. Тау тилде низамсызгъа, осал иш этгенге айтадыла.

Ауан — масхара, бир затны хыликкя этип сагъыныу. Малкъар диалектде жюрюйдю.

Айыужал — кырдык, чомпу-чомпу болуп битеди. Бирде анга чуу-кырдык деп да айтадыла (Чегем жанында).

Аят — аллахны измиси, къуранны назму тизгини, бир айтымы.

Б

Байрым юй — ислам дин кирип, межгитле къуралгъынчы мажюсю тилек этнучю жер.

Батагъа — къазауатха хазырланыу, оноу этиу, кюч жийыу.

Бекшай — алаша, базыкъбел чыккырчыкъ.

Бечел — жылла бла къопмай жатхан адам, санларындан саусуз.

Бежен — сууну тыяр ючюн ишленген бегим хуна.

Бор — айтылгъаныча къатланып эшитилген таууш, эхо.

Боюндурукъ — ийнек кесин эммез ючюн салыныучу ауузлукъ, тыйгыч.

Бурду — узун салам, къышда да кёгергенлей турады.

Боракъ — таурухлада жюрюген къанатлы ат. Бурунгу мифледе Мухаммат файгъамбар аллахны кёкде тахына Боракъгъа минип баргъанды. Бирси мифледе ол Къудусха дери Боракъгъа минип баргъанды, андан ары Аллахны тахына басхыч бла чыкыгъанды.

Буугъалыкъ — кюрешде душманнга атхан ау.

Г

- Гагарак* — нарат терекни кёгети, шишка.
Газиз — хурметли, жандауурлу. Кыйынлыкъгъа тышгенге кый-гыра биллу.
Гамож — кийизден этилген аякъ кийим.
Гариф (татар.) — билгич, таныгъыч, уажип адам.
Гейха — белги, герб, эмблема.
Гейжефил — ууакъ ёсген котур агъач, чырпы. Аны къабугъун алып, къурутуп, шай этедиле.
Гейжетай — быштады байталны биринчи тайы, тулпар тайчыкъ.
Гедра — алаша; гитче адамчыкъ.
Гидана — алтыннга ичирилучю бояу.
Голлас — тизгинсиз адам.
Госта — лилпут.
Гуждар — башчы теке, жугъутур. Бирде кийик теърича айтылады.
Гумос — ындыр басханда ёгюз кире.е жетмезча тыйгъыч, аууз-лукъ.

Гъ

- Гъамгъун (татар.)* — кыйгъылы, агуман болуп туруу.
Гъарш — космос.
Гъафил — хунерсиз, болумсуз.
Гъсйгъум — ауанада ёсген, узун жютю чапыракълы бийик, ариу; ханс, папоротник.

Д

- Дарбаза* — къабакъ, къабакъ эшикле, сехле. Тюрк тилли миллетле-ни асламысында жюрюйдю.
Даулет — даража, намыс. Иши, акъылы бла халкъыны хурметине жетишю.
Дилазар (татар.) — кыйгъыгъа къалдыручу адам.
Дилара (татар.) — рахатлыкъ беричю, ариу, иги сезимле уя-тычу.
Дюгерле — чана жыйаъланы бирге къошхан агъач, къылыч.

Ж

- Жамал* — нюр, ингилик; адамны бет къаныны ариулугъу.
Жаукъол — жау адам, душман.
Жек — къара жин, къара кюч. Этер ишин билмеген, олтурур, ту-руп жер тапмай айланган адамгъа да айтадыла.

З

- Заргар (тюрк.)* — алтынчы, кююшю.
Захир (арабч.) — кертиси, тюзю; китапны ачыкъ магъанасын айтыу.
Зарра — 1. бек гитче зат, атом; 2. букъуну кюн тыякълагъа эши-лип, тюрлю-тюрлю толкъун ызла болуп ойнагъаны.
Зауаллы (арабча — зауал) — ажимлы жоулгъан.
Зеуан — хыйлачы жыйын, шайка.
Зекат — ырысхынга кёре налог берю.

Зикир — эсгертиу; кзуранны атларындан бири. Дервишле жыйылып, жырлап, бирге этиучю тилек.

Зиян — хата, зияны болган — чырмыгы, кыяуу болган.

Зиярат — файгамбарны (ёлген сыйлы адамны да) атындан тилек тилеу, аллахха аны игилигин айтып, жалбаруу.

И

Ижабад (арабч.) — Кзабыл этиу, кзулак салуу.

Ижазад (арабч.) — эркин этиу, жол бериу. *Азат* деген малкяр сёзню мурдору.

Ириат — айып этиу, урушуу, бет уялтыу, сёгюм салуу.

Илистин — жылы мулжар, тегерегин кшош этип, сууук урмазча жарашдырылган салам, бичен орун, жатар жер.

Илкен (тюркч.) — жыллык тай.

Илхам — фахму, жүрек кётюрюлюу, учунуу.

Ихрам (арабч.) — хурмет, сый бериу.

Ихтияр (тюркч.) — сайлау; бир затха жүрек жабышыу, анга тансык болуу, термилуу.

Ислам — бойсунуу, баш ийну, бир кючге табынуу.

Истим (тюркч.) — мурат, бир затха талпыу.

К

Калак (галак) — кийиксиген ит, хауле.

Касыда — махтау жыр, ода.

Кашкю — кзаянны тюбюне чёкгени.

Кахир — Каир, Мисир.

Кевсер — жаннет суу, миф черек.

Келям — буслиман динни шарты, дин окуууну мурдорлары, илмусу.

Кёрдемчи — кёп жашаган, кёпню кёрген.

Кинган — Ханаан, Палестина.

Къ

Къактыракъ — кырдык ёсмеген ташлы ёзен, кзуу жер.

Къанчау — битиу, фурункул. Эшек къан жагып сау этедиле.

Къаранфил — гюл ханс, гвоздика.

Къаст — ниет, тилек, умут. Бир затны этерме деп кесине сёз бериу, талпыу.

Къач — жор, тамга, тукюм не да дин белги.

Къылган — ханс; жокку бадырчыкыла болуп, тау жерледе ёседи. къатында башха ханс битдирмейди, кырдыгын, биченин да мал хазна ашамайды, ат бек сюеди.

Къыял — адамны кыылыгы, энчи илишаны, халы.

Л

Ла-илаха — аллахдан сора аллах жокюду демеклик.

Лазим — шериятта ниетни бла болунган ишни байлашдырган сёз.

Лал (арабч.) — кызыл тюрсюню сыйлы таш. рубин.

Лам — араб алфавитни харфы.

М

Магъриб — кюнбатыш кыралла.

Малгъун — кысталгъан; осал ишлери ючюн жыпындан чыгъарылгъан. Ибилисни кекден кысталгъанындан сора аты.

Макъала (тюркч.) — ушакъ, кысха статья.

Масхаб — бир къарамлы, бир ниетли, бир динли. Юрист школ.

Махди — жер юсюнде буслиманлыкъны ахыр орнатыр ючюн келлик файгъамбар. Бурунгу буслиман ийнаныулагъа кёре, дунягъа аллах ол файгъамбарны жиберликди. Ол Мухаммат башлагъан ишлени ахырына жетдирип, дуняя зауукълугъун, малын да тенг юлеширикди. Хар-буслиманни тенглигин, баш эркинлигин, жалынчакъсызлыгъын жалчытырыкъды.

Маширик — кюнчыгъыш кыралла.

Медед (арабч.) — амал, тутхуч, тыянчакъ болуу.

Мелте — балаууз чайыр ичирилген быстыр.

Мигидау — урлукъ куюучу орун; сабанчыла аны урлукъдан толтуруп, боюнларына тагъадыла, андан ууучлары бла алып, себип барадыла. Мигидау — ууакъ чыбыкъдан не да сюзюк халыдан эшилип этиледи.

Мизере — жаулукъну бир тюрлюсю.

Минжал — жерге (*ташха*) жайылып, къатапача къалын ёсген кырык, кюнлюмледе ёседи, мох, лишайник.

Мискин — жарлы, жалынчакъ.

Миширте — ёлскню узакъ жерде адамлары келлик болса, ала келгинчи бузулмай турур ючюн хуна юй ишлеп, аны тегереги бла баргъан суу ийип тутадыла. Ол юйню аты — миширтеди.

Мубарик — сыйлы, кутлу деп, ёлгеннге суал этген сёз.

Мунзир — боллукъну айтычу, сагъайтычу.

Мыскъал — аз зат, грамм.

Мударрис — медреседе окъутхан устаз.

Н

Назир — эниклеу, шаирданы арасында бири этгенни бирсиси этмеклик, бир темагъа эришип жазуу.

Нартыу — гыржын этилип бошалгъандан сора къалгъан тылычыкъдан этилген гыржынчыкъ.

Нияз — садакъа, жарлыгъа берим, жан аурутуу.

О

Олуй — дин башчы.

Опракъ — тюкеннге келген жангы халчук. ырысхы. Товар.

Осуй — ёлгенни мюлкюн, сабийлерин аманатха алгъан адам.

Орман — славянлыла.

П

Пулгура — адам суугъа кетгенде, аны табар ючюн согъулгъан сырыйна тартыу.

Р

Раппана (арабча — раббана) — устаз, кесини хунерин, жашау сынауун жашлагъа юйретген адам; аллахны аты.

Расул — келечи, Мухамматны кёп атларындан бири. Разыкъ да алайды.

Рахбар — алда барыучу, жол башчы, оноучу.

Рахму — жандауурлукъ, кечимлик.

Рум (бирде Урум деп да жазылады) — Византия. Тюрк тилли мил-летлени фольклорларында, Кязимде да кюнбатыш кыраллагъа айтадыла. Турцияны Европа жанына да айтылады. Бирде аны чеклери Гитче Азиягъа дери жетедиле.

С

Садаф — тюйме, тенгиз жаныуардан, баям, чокъуракъдан (ракушка) этилген тюймеге айтадыла. *Садаф тюйме* деп бек сыйлы кёргендиле.

Санат (тюркч.) — айбат чыгъармачылыкъ, искусство.

Сафар — 1. Буслиманланы ай календарларыны экинчи айы; ол аман айгъа, жолгъа чыгъаргъа, уллу иш, уруш башларгъа жарамгъан хаталы айгъа саналады. 2. Жолоучулукъ, узакълагъа айланыу, кыдырыу.

Сеид — тукъум башчы, оноучу.

Силти — букъу, крахмал.

Сират — жаннетге ётген кёпюр.

Сур — миф сырынады. Къыяма кюн Исрафил мёлек аны солъуп чыгъарыкъды. Аны тауушу ачыды: жанланы титиретип, бирге жыярыкъды. Малкъар тилде «сур» деген къаты, кюйсюз, жандауурсуз халны белгилеген сёз аны бла байламлыды, тюрсюнню да ачыкълайды.

Сулъх — мамырлыкъ; хорлагъан аскерге (кыралгъа) къайты этмей бойсунуу.

Т

Такбир (тюркч.) — сёзню айтылыуу, орфоэпиясы.

Талакъ (тюркч.) — айырылыу, бир бирни харам этиу.

Тарика (тюркч.) — жол, школ, суфий жыйын, биригиу. Тауча — *дарикъатчы* — монах.

Талхурун — биченни тюбюнде къалгъан букъу, муру.

Таслим — керти жүрекден берилиу (бир затха, адамгъа); кесин аллахха берип (анга мыллык атып) табыныу.

Тасниф (арабч.) — китап, жазыу, къол жазма.

Тафсир — къуранны ангылатыулары, комментарий.

Тахара (арабч.) — тазалануу.

Таяммум (арабч.) — кесин къургъакъ зат бла, сез ючюн, юзmez бла тазалау (суу болмагъанда).

Тах — патчахны тахтасы, трон.

Таж — патчахны башында патчах бёркю, корона.

Тежиют — ангылашынуулу, шатык, ариу ён бла окъугъан.

Тентиген — жеринден ажашхан, абынган. Керексиз иш бла азап чекген.

Тёнгерте — томуроу, бир затха бичилип кесилген тегерек агъач.

Тёнгерте юй — агъач юй.

Тикирал — ачыкк, ангылашыныулу айтхан, толу тауусум этип жетдирген. Арабча — *икрар*. Дини е, аллахха кертти. и аян сөз бла билдириу.

Тишимек — жауда кыатхан жукъа гыржын.

Толан — 1. Уллу, терен а. бач. 2. Тик төшледе дьрынны, батан этмей, чул. бач, төнгеретип тышкыроу. Толанны этекке илдирип, батанлагъа алай саладыла, не гебен (тиш) этип кыоядыла.

Топалакъ — чапырагылы ханс, тютюннге ушанды. Бурун аллай хансланы жыйып, кырурутуп, ийнсеп болгъандыла.

Тур — Синай жарым айрыкамда Неврон тауу. Таурухгада Муза (Моисей) файгъамбар ол таугъа чыгып, тилек этип болгъанды.

Тыбына — сюзюк жюнден эшилип (бурулуу) этилген жин.

У

Уажип (арабча — вагъажиб) — харкатны Солдурутъа къслундан келген. Чудотворный.

Устад — юйретичю; Къзимни контекстинде бир е ушаган юз сёзю — *устаз, уста, устад* — магъаналарын бир бирден айырыр. бача керекди.

Устаз — окъутуучуду, тил. къагыт билдирген адамды; *уста* — ол кесини хунери, къол усталыгы бла жашаган адамды; *устад* — кесини усталыгын, хунерин башхалагъа юйретген, анылатхан адамды.

Ушхула — ёлген бузоуну къабы, чучело. Ийнек, бузоуну излеп, саудурмай кыйнамаз ючюн, ёлген бузоуну терисин сыдырып, ичин биченден толтуруп, аллына саладыла.

Ф

Факих (араб.) — законла чыгарыучу; законланы тутхан, анылатхан адам. Шериятны устасы.

Фикх — хукмат тутууну, законланы бардырыуну илмусу.

Фара — чоюнну къасмагы, кырымдысы.

Фасык — бетсиз, сырсыз.

Фатих — ал сёз, башлам; кыуранны биринчи сурасы.

Фыргъауун — буслиман дин киргенден сора Арабда мажюсю тефрилени эрши керюп, айтхандыла; *динсиз, аллахсыз* — де аны магъананы тутуады.

Федеги — сабан темир тауусулса салынган жамау.

Фитир — оразадан сора берилиучю садакыа.

Фикир — оюм, мысль.

Форат — Ефрат чере и.

Х

Хаги — мирзеу кырурутхан жез, печ.

Хадис — файгъамбарны жашаууну, ишини юсюнден айтыула.

Хажил — уят, анын алыу; эсте болмай гъаны бача гъалыу.

Хажирет — жол, кыйын жолоучулукъ, сафар.

Хаким — сюз гшчи, төбечи.

Хамайыл — иче кителчыгы кыуранда хуржунда жюрютюрча жарашдырылып (кысхартылып) чыгылганы.

Ханыша — ханны къатыны.

Харип (гариб) — тыш жерли адам, жарлы, тентиген инсан.

Хатиб — сёз устасы, оратор.

Хаук — кышда кьургъакъ, ачыкъ кюн хауада жюзген кьар хапула.

Хакъ — 1. Аллахны кёп атларындан бири. 2. Керти зат, даулашсыз, этилирге тийишли иш. 3. Сыйлы жол, ыз, ахырат.

Хиджра — Мухамматны Меккадан Мединагъа кёчгени; буслиман эраны башланнганы.

Худжура — медресеге тышындан келип окьугъанлагъа берилиучю юй, келье.

Хур (хур кьыз) — жаннет кьызла; ала гюняхсыздыла, ариудула.

Ч

Чакъар — баш эркинлиги болмагъан элли; кьул.

Чара — амал, мадар. Тюрк тилли миллетлени асламысында жююйдю.

Чин — бурунгу Къытайгъа тюрк тилли миллетле алай айтадыла.

Чохас — ариулау, мирзеуню тазасын алыу. *Чохас тегене* — мирзеуню кьуюп ариуларча, *сай тегене*.

Чуухурун — мал туз ашаучу жер; тегене, орун угъай, жер.

Чыл, чылы — мажалы. Боза кьайнатханда, сууу кетип, кьалгъан жауу.

Чериу — аскер.

Ш

Шагъбан (Шагъабан) — араблы ай календарда ай ат, шёндюгю астрономия календарны 22-чи декабрындан 12-чи январына тюшеди.

Шанкурт — гыбытны бухчагъына салыучу быргъычыкъ.

Шаркъ — кюнчыгъыш, восток.

Шайыр — назмучу, поэт.

Шауаел — кьатхан кьарны юсюнде жылтырагъан хапула.

Шимал — север.

Шейит — дин ючюн кьазауатда жоулгъан, кьурман болгъан.

Шеши — жауурун кьалакъны артында сюек.

Ширин — татлы, бал татлы. Шаркьда кёп жюрюген тиширюу ат.

Ы

Ынгкьылап — революция.

Ыскындык — бегим; бирге тартылгъан гебенлени тегереклерине мал кирмез ючюн этилген буруу; жай гебен орунлада не мал жатхан жерледе ёсген тыйгъысыз бийик кьалын хансха да айтадыла.

Ю

Ютюрю — кече жассы намаздан сора сууаплыкьгъа этилген артыкъ намаз.

Қазим эдилери Солтанланы Жаша бла Халимзиланы Токайны биргесине.

Қазимни туугъан эли Шыкъы. 1962 жыл.

Кызылдын гөрбөжөгү Шыбыл. 1962 жыл.

«Арабда, Тюркде да айланып келдим.
Энтда Бзылгыны тауларын көрдюм!»

Къуди Къайсын бля Керим Огаров. Къышманъ хосерутмесини адында.

Кызимге Бабугент элге кирген жерде ишленген эсертме.

БАШЛАРЫ

93. «Багъдатха да, Стамбулгъа да бардым...»	7
94. «Арабда, Тюркде да айланып келдим...»	8
95. Дин къарындашлабыз биз	9
96. «Жарлы халкъым, кѣп китапла окъудум...»	10
97. «Къарыусузгъа хайырым тийсин деп...»	11
98. Сѣзюм къаягъа садакъ окъ...»	12
99. «Жашлыкъ, сен садакъ окъ эдинг...»	13
100. «Хар элни да къой союуу башха...»	14
101. «Бу хаух, жалгъан дуня...»	15
102. «Айырылыу жетер бизге...»	16
103. «Къачханнга — къач, къутул деген аллах...»	17
104. «Патчах аскер кирип келди...»	19
105. «Сакъат санларымы ат этип изледим...»	20
106. «Мен тейри жарыгъын кѣрюрге...»	21
107. «Я-иллахи, асыл къушну...»	22
108. «Юй ишлейди, салып тамал...»	23
109. «Аллах бла сѣлешип турдум...»	24
110. Огъары Чегемде Акъболатланы Жакону юйюрюн ырхы баш- ханда этилген жыр	25
111. Биз — бу дуняны къонакълары	27
112. Тюзлюк	29
113. «Юйюм деген юйю тенгли таш кѣтюрюр...»	30
114. Жауур эшекге	31
115. Мараучуну анасыны жыры	32
116. «Емюрлюк чарыкъла этип...»	33
117. «Тик тауладан суула эншге кетелле...»	34
118. «Бюгюн Суююнч улу жарлы Ахматны...»	35
119. «Бир кишини эки болса душманы...»	36
120. «Арбазыма къоннган чорбат чыпчыгъы...»	37
121. «Къыйындыла жоллары жерибизни...»	38
122. «Палах тау тарлада...»	39
123. Суу бойнунда жангыз талчыкыгъа айтылгъан назму	40
124. «Сакъ жауунла гюрюлдешип жетелле...»	42
125. «Боранла уралла, къарла жауалла...»	43
126. Къыйынлыкыгъа, зорлукыгъа чамлана...»	44
127. Нетейим	45
128. «Азраил агъач атха жер салса...»	46

129. Къыйынлыкъ, жауун болуп...»	47
130. «Хар зулмучу таш болуп башыбызгъа...»	48
131. «Аллах, адамла арасында чекни...»	49
132. «Бюгюн гюрбежи аллында...»	50
133. 1914 жыл	51
134. «Кязим, ачы сёзню кёп айтханса сен...»	52
135. «Тарыгъыса, жарлы Кязим...»	53
136. «Патчах аскер жыяды...»	54
137. «Кёзлерим кёреди чарс...»	55
138. «Меккада эштим ууаз...»	56
139. Кириуют	57
140. Жарлы хоншум Гуа	59
141. «Керти айт, деди аллах...»	60
142. Тёзейик	61
143. «Тюрлениу жокъду. Къарт эте замансыз...»	62
144. «Тюзлюк излеп, кёп жолланы къдырдым...»	63
145. «Кечеги къар ожагъымдан жауады...»	64
146. Мубарик Сагъид-эфенди	65
147. «Къыйын кюн айтама сизге...»	67
148. «Къама, окъ жара да кёп саныбызда...»	68
149. «Жутлукъ кёпдю, ырысхы жокъ, берим аз...»	69
150. «Патчах дейдилс, аскер дейле...»	70
151. «Хаж къылгъан иги.— дауум жокъ анга...»	71
152. Суюгенлеге узакъ тюююдю Багъдат...»	72
153. Тау бийлери, сизге сёзюм	73
154. Эски ююм	74
155. Чам назму	75
156. Эл адамы	76
157. «Аккъылман жомакъ бир байны...»	77
158. «Къызла суюген жашларына къачкандыла...»	78
159. Сары къошда (поэма).	79
160. Къарачайгъа окъургъа баргъанлай ёлгеч Шауаланы Керимни кюю	102
161. Бузжигит (поэма)	104
162. «Къыйынлыкъ жаныды бизни...»	165
163. Назму Солтанхамитъ Къалабек	166
164. Солтанхамитни жыры	168
165. Учучула жыры	170
166. «Кааба таш бирикдиреди инсанны...»	171
167. «Ит къазакъла терс кетелле...»	173
168. «Большевикни жолу тюздю...»	174
169. Сауут алыгъыз	175
170. Большевик жолду жолугъуз	176

171. Жашла, сизге ата сёзюм	177
172. Ёлюм бизни апчыталмаз	178
173. Жашыма	179
174. «Эр эл ючюн атланыр...»	180
175. Батырлыкъ жютюд, къамача...»	181
176. «Илячин учар бийикге...»	182
177. «Жигитлиги, ётю болгъан эр киши...»	183
178. «Тиширыугъа игиликле тежедим...»	184
179. Чёпеллеу эфенди	185
180. Сабырлыкъ	191
181. Жахил	192
182. Къайгъыбыз жокъ, хар зат да бар...»	193
183. «Совет власть — алтын терек...»	194
184. Ленин	195
185. Офьюокъ	197
186. «Къыйынлыкъда къаты тургъан...»	198
187. Барысын да кёрдю Қазим	199
188. Қъартлыкъ бла ушагъым	201
189. «Осуятым курсант жашха...»	203
190. Сабанчылыкъ	204
191. Хомух къатын	205
192. Пионерлеге	207
193. Колхозгъа	208
194. Игилик — кёп, билебиз аны...»	209
195. «Окъуу иште артха къалма...»	210
196. «Большевик излеген тенглик...»	211
197. «Жашла чалгъы чалалла...»	212
198. Ишлеген	213
199. Хажы Локъманны саламы	214
200. Колхозчу жашлагъа	218
201. Назмучу жашлагъа сёзюм	219
202. Бызынгы къабырлары	221
203. Фатыуа	224
204. Игилик	226
205. Ийман бла къалыгъыз	227
206. Эски къумгъаныма	229
207. Қъарындашлыкъ	230
208. Ишчи, элли уланлары	232
209. Эки тилли алтакъла	233
210. «Ынγκъылапха болсун табу...»	235
211. Не болур мынга тасха?	236
212. «Ата-ана — бизни сыйлы юйюбюз...»	238
213. Тойчулагъа	239

214. Қъызыл Аскер	240
215. Биз	241
216. Қъуллукъчу большевик жашла	242
217. Совет власть	243
218. «Муну айтхан — акъсакъ Қязим...»	245
219. «Антынгы сен ариу эсгер...»	246
220. Жангы жарыкъ	247
221. Жюреклени жарыуу	249
222. Сабий булжутуула	251
223. «Мени сёзюм» деген китап чыккъанда жазылгъан назму	252
224. Мудах болма	253
225. Керимге	255
226. Қъайсыннга	256
227. Елюм келир	257
228. Қъашха ийнегиме	258
229. Насихатла	259
230. «Палахда белни къаты къыс...»	261
231. Биз хорларбыз	262
232. «Немец, румын киргендиле...»	264
233. Жарлы бала	265
234. «Бу уруш дегенинг...»	266
235. «Қъаламым да арыгъанды...»	267
236. «Мен бир инсан. Жашадым, жанды отум...»	268
237. Жарлы халкъым	269
238. Таукел этейик биз бюгюн	271
239. Ыразылыкъ	273
240. Осуят	274
Ангылатаула	275
Сёзлюк	307

Литературно-художественное издание

Кязим Беккиевич Мечиев

**СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ДВУХ ТОМАХ**

Том II

Стихотворения и поэмы

На балкарском языке

Художник *Ю. А. Шаваев*

Фотографии *А. С. Шахмурзаева* и *Э. А. Шпанегеля*

Художественный редактор *Ю. М. Алиев*

Технический редактор *С. А. Мусукаева*

Корректор *Ф. Я. Тепеева*

ИБ № 1967

Сдано в набор 27.03.89. Подписано к печати 14.07.89. Ч00402. Формат 84×108¹/₃₂. Бумага типографская № 1. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 16,8. Усл. кр.-отт. 17,38. Уч.-изд. л. 12,24. Тираж 4000 экз. Заказ № 2200. Заказное. Цена 1 р. 30 к.

Издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года

Госкомиздата КБАССР

Нальчик, пр. Ленина, 33

Мечиев К. Б.

М555   Собрание сочинений: В 2-х т. Т. II. Стихотворения и поэмы.— Нальчик: Эльбрус, 1989.— 320 с.

ISBN 5-7680-0130-1

Второй том Собрания сочинений основоположника балкарской литературы Кязима Мечиева составили произведения, написанные в период с 1910 по 1944 год.

М $\frac{4702100200-077}{M125(03)-89}$ 99-89

С(Балк)2